

39/5/1900,
1

45.00

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

UČITELJ ŠERUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. V. SV. I.

„Starohrvatska Prosvjeta“ izlazi četiri puta na godinu najmanje na dva tiskana arka. Predbrojba za nečlanove u monarhiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 9 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalje se upraviteljstvu društva u Kninu, a starinarske vesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčuli.

U KNINU 1900.

BIBLIOTEKA HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.
HRVATSKIH

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

U KNINU 1900.
NAKLADNIK HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

SADRŽAJ.

(Sommaire.)

	str. (Pag.)
1. Hrvatsko-bizantinski slog. F. Radić. <i>Le stile croate-bizantine. F. Radić</i>	3
2. Nekoliko kovinskih uresa s pojasnih kajiša, ostružnog remenja i drugih podveza u nošnji starih Hrvata. (Sa slikama). (Svrha.) F. Radić. <i>Quelques ornements métalliques des ceintures, des courroies des éperons e des autres liens des habillements chez les anciens Croates. (Avec plusieurs illustr.) (Finc.) F. Radić</i>	37
3. Popis naušnica (okosnica, mingjuša) „Prvoga muzeja hrv. spomenika“ u Kninu. (Sa slikama.) Fra I. Marun. <i>Inventaire des boucles d'orille du „Premier musée des monuments croates“ à Knin. Par le P. Louis Marun. (Avec illustr.)</i>	40
4. Izvještaj Upraviteljstva „Hrvatskog starinarskog društva“ o društvenom radu i napredku kroz god. 1899. <i>Comptes rendus de la Direction de la „Société archéologique croate“ de Knin sur l'activité et le progrès de la société elle même pendant l'année 1899.</i>	48
5. Bibliografija. Uredništvo. <i>Bibliographie. Lu Rédaction</i>	50

28 341

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

GODINA V. SV. 1.

**BIBLIOTEKA MUZEJA
HRVATSKIH ARHEOLOŠKIH SPOMENIKA
SPLIT**

U KNINU 1900.

NAKLADNICI HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Hrvatsko-bizantinski slog.

Kad sam na Bartulovo 1893. god., prigodom svečanosti otvorenja »Prvog muzeja hrvatskih spomenika« u Kninu, nad ruševinama staro-hrvatske crkve Sv. Bartula na Kapitolu izrekao govor o »povjestno-umjetničkoj i arheologičkoj znamenitosti« kninskih izkopina, te sam dokazao, da je opravdan naziv *hrvatsko-bizantinski*, što sam ga predložio za slog *pradjedovskih nam graditeljskih spomenika od VIII do XI. vieka*, što nam jih naše kninsko starinarsko društvo na svjetlost iznaša iz Kninske okolice i svud po hrvatskim zemljama, izrazio sam bio nadu, da će se naši stručnjaci, kojih se glas i na daleko čuje, pobrinuti, da stranomu svietu dokažu, koliko je u povjesti umjetnosti opravdano i potrebno, da se prihvati taj novi naziv za novo otkrivenu vrst spomenikâ.¹ Sljedeće godine nakon toga, u francuzkom izvadku prof. Buliceve knjige »Hrvatski spomenici u kninskoj okolici« itd.,² premučalo se je spisateljevo razlaganje o slogu staro-hrvatskih spomenika i njegovo naginjanje k mnenju, da je *romansko-lombardski*,³ te se je reklo, da se još ne može »ništa tvrditi o dobi ni o slogu«. U istoj »Ephemenis Bihačensis« pak u članku »I monumenti medioevali di Zara«, prof. G. Smirich nazivlje zadarske uresne ulomke iz VIII. i IX. vieka *longobardskim i italo-bizantinskim*.⁴ Prof. dr. Luka Jelić u »Vodji po Spljetu i Solinu«, izdanom takodjer prigodom I. kongresa kršć. arheologa u Spljetu 1894. g., nazivlje »*longobardskim*« (str. 120) slog, kojim su urešene ploče kamenice za krštenje u krstionici spljetskoj, a potiču iz X. vieka. U najzadnje doba pak povjestničar prof. G. Gelcich, u knjizi »La Zedda« 1899, na str. 53, uresne ulomke istoga sloga, koji se nadjoše kod crkve S. Mihovila na Prevlaki u Boki Kotorskoj zove »ulomcim *bizantinsko-longobardskog* kiparstva.«!! Razumio sam po tom, da se domaći stručnjaci niesu udostojali obazirati se na moj predlog, premda se niesu potrudili, da pobijaju razloge, kojima je poduprt. Da bi moje mnenje imalo pristupa kod inostranih učenjaka, preveo sam bio svoj gore spomenuti govor na talijanski⁵ i poslao ga mnogima, ali ipak bez željena uspjeha. Mnogobrojni staro-hrvatski spomenici sa slikama objelodanjeni u dosadašnja četiri godišnjaka ovoga časopisa, sami bi po sebi bili dovoljni, da svakoga uvjere ob opravdanosti predloženog naziva za slog

¹ Vidi u »Spomen-knjizi otvora Prvoga muzeja hrvatskih spomenika« itd. Zagreb 1894., str. 95.

² Ephemesis Bihačensis, str. 13.

³ Hrv. spom., str. 16.

⁴ Nav. djel., str. 17.

⁵ Pretiskano 1894. g. iz podlistka časopisa »Il Diritto Croato« pod naslovom: »Importanza storico-artistica ed archeologica degli scavi sul campo di Kosovo presso Knin in Dalmazia«.

kojemu pripadaju: ali, pošto vidim, da magla raznih starih predsuda i novih nepravda prama svemu što je hrvatsko, sprečava jošte kod mnogih prodiranje svjetlosti, koja tu opravdanost obasjava jasno kao sunce, neće biti s gorega, da iznova uzmem pitanje u pitanje pretresanje, i da, oborivši krive nazore protivnikâ, pokušam da jim razpršim maglu izpred očiju. Duboko uvjeren, da, braneć iztaknuto svoje mnjenje, vršim rodoljubnu dužnost, a vojujuć za pobjedu istine doprinosim napredku znanosti, neću se obazirati na prigovore onih, koji mi budu zamjerati, da je ovaj sastavak odviše polemične naravi. Čuvat ću se, da sa znanstvene ne sadjem do osobne polemike, ali, kako niesam nigda, tako ni u ovoj prigodi, radi obzira prama osobama, neću se bojati da iznesem na sriedu sve dokazane činjenice, makar one ne bile svakomu ugodne, jer mi ničija milost ni iz daleka ne vriedi toliko, koliko vriedi istina, te čast i dika mojeg miloga naroda, prama onoj staroj: *Amicus Cicero, amicus Plato, sed magis amica veritas.*

Gosp. prof. dr. W. Neumann, ovogodišnji rektor bečkog sveučilišta, počasni član našeg starinarskog društva, prijatelj i poznavatelj Dalmacije, jer ju je, u znanstvene svrhe, proputovao već više puta kao pouzdanik c. k. središnjeg povjerenstva za proučavanje i uzdržavanje povjestnih i umjetničkih spomenika u Beču, objelodanio je u XXV. svesku, 2. svežiću »Mittheilungen« istog povjerenstva, svoj izvještaj dneva 7. listopada 1897. o putovanju po Dalmaciji. O našem muzeju i o starinama u njemu sačuvanim pisao je u istom izvještaju izmedju ostaloga i ovo: »Kninski muzej, kojega je predstojnikom *O. Marun*, ima zlamenitosti, navlaš za hrvatsku umjetnost.¹ Doduše niesam ja sklon, da zovem hrvatskima, surove proizvode uresne umjetnosti, koja bjelodano pokazuje tkalački iztočaj, kao što se često nahode oko Adrije (počamši od Pavije duboko do u Kranjsku, do Sarajeva i daleko preko Kotora, ali i u Rimu i po Umbriji); mogli bi jih istim, dapače većim pravom zvati longobardskim, jer su nekada longobardski graditelji (kao dandanas friulski zemljedjelci i zidari) podižućim se narodima germanskog, franačkog i slavenskog porijekla, naravski uz dobru nagradu, zidali njihove crkve, kraljevske dvorove, tvrđjave i gradske bedeme, dok su ovi bili u stanju, da inostrane graditelje zamiene domaćim silami« itd.

Veleučeni gosp. profesor dakle najprije tvrdi, da je naš muzej zlamenit za *hrvatsku* umjetnost, pa odmah zatim istu tvrdnju poriče, kad hoće Longobardima da pripiše umjetnost bizantinsku i hrvatsko-bizantinsku.

Pod tim longobardskim graditeljima razumieva dr. Neumann po svojoj prilici u povjesti graditeljstva poznate »magistri Comacini«, jer ne bih znao o kojima bi drugima mogao misliti. Ali ti »magistri Comacini«, ako su i

¹ Neka se prisposodi »Starohrvatska Prosvjeta«, Knin, 1895., str. 206, gdje se nahode slike nekih »longobardskih« i romaničkih kamenitih ulomaka iz muzeja s navedenjem nalazišta u okolici Knina, Potravlja, Koljana, bazilike na Stupovima itd. Što se tamo zove bizantinskim, zove se kod nas romanički.

živili i radili među Longobardima i u longobardskomu kraljestvu, nisu bili Longobardi, nego starosjedioci Rimljani, Latini, stanujući u okolici komskoga jezera. Po riedkim i neznatnim ostancima sgradjâ, što jih »magistri Comacini« mogu bit sazidali za longobardske kraljeve suditi je,¹ da su bile rimskoga sloga. To su ostanci polačâ kraljice Teodolinde i kralja Bertari u Paviji, te one kralja Luitpranda u Oloni.² Reusens³ piše, da su majstori Comacini bili više prosti zanatlije, nego li umjetnici, te navodi o njima sljedeće rieči Dartein-ove:⁴

»Pripisivao se je više puta majstorima *comacini* zlamenit upliv na razvitak i preobličenje talijanskoga graditeljstva. To predpostavlja kao da su se sbile neke promjene u tom graditeljstvu u longobardsko doba; promjene, koje bi se tada imale primieniti djelovanju talijanskih umjetnika, obzirom na nestašicu umjetničkog odgoja kod osvajačâ. Ali nije nimalo dokazano, da se je u to doba pojavila kakva obnova dostojna obzira; a proučavanje, kojim se ovdje bavimo, upravo će pokazati, da od Alboina do Dezidera talijansko je graditeljstvo nastavilo sa malo promjene da gazi stazom prijašnjeg doba. Promislimo li napose o *magistri comacini* navlaš tako zvanima, ob onim, koji su poticali iz komske krajine, to je vrlo malo vjerojatno, da bi oni igda bili vršili osjetljiva umjetničkog upliva na graditeljstvo, pa bilo i u doba, kad su ti *comacini* porieklom mogli možda imati pretežito djelovanje u sjevernoj Italiji. Jer je ovo doba ono prvih vremena longobardskog osvojenja, doba neplodno obzirom na umjetnički napredak, i u koje se komski zanatlije nisu mogli odlikovati nekim relativnim preticanjem, nego u prostu vršenju zidarskog zanata. Svjedočanstvo sgradjâ podignutih od tih zanatlija na njihovom vlastitom zemljištu dokazuje u ostalom, da se nisu odlikovali u umjetnostima u nikakvo doba poznato u povjesti radi duha promicanja i izumljivanja«.

Niemac Schnaase⁵ ovako piše o Longobardima: »Najezdom divljih hordija Alboinovih, uslied pustošećih ratova, u kojima *Longobardi* postadoše gospodarima nesrećne zemlje (Italije), još više naraste nevolja, očaj i pometnja, a u isto doba bi prekinuta sveza sa Bizantom Sami Longobardi nisu vršili nikakva upliva na talijansko graditeljstvo. Suroviji i od Gotâ manje pristupni prosvjeti upoznadoše se tek polagano odličjem starinske prosvjete i čvrsta graditeljstva u zemlji, pa i tada nisu marili za kakvu vlastitu osebnost, nego su se bez okolišanja posluživali domaćim majstorima graditeljima, kojih se je bio sačuvao cehovski ustav, koji je poticao iz rimskog doba, te su jim prava bila očuvana i uredjena naredbama

¹ Dr. C. Schnaase: *Gesch. d. bild. Künste*, III., str. 517—518.

² Dr. Fr. v. Reber: *Kunstgeschichte d. Mittelalters*, str. 183.

³ *Éléments d'archéologie chrétienne*, Louvain 1885. I.

⁴ *Étude sur l'architecture lombarde*, I. partie, p. 87.

⁵ *Nav. dj.* III., str. 515—516.

longobarskih kraljeva. Graditelji se u tim naredbama nazivlju vazda upadnim imenom: »*Magistri Comacini*« itd. »Magistri Comacini« dakle prije svega nisu bili Longobardi, nisu bili germanskog plemena, a drugo opet nisu niti bili umjetnici, nego prosti radnici zidari, pa se po njima nije mogao razširivati slog graditeljske umjetnosti za longobardskog vladanja. Nije dokazano, da su niti *magistri comacini*, a još manje longobardski graditelji »podizućim se narodina« »slavenskog poriekla« »zidali crkve«, ni »kraljevske dvorove«. Zidari i tesari, što jih je 819. god. patrijarh Gradski poslao knezu Ljudevitu posavskomu, da mu, u doba borbâ sa Francima, grade kule i braništa i da mu utvrđuju glavni grad Sisak, bili su takodjer prosti graditelji vojenih utvrda, a nikakvi umjetnici; a da su i bili umjetnici klesari, na samim utvrđama ne bi bili imali prigode, da upotrebljuju svoju umjetničku vještinu, jer se nigda, a još manje u prvo doba srednjega vieka, utvrde nisu nigdje uresivale umjetničkom klesarijom. Tadašnja graditeljska i klesarska umjetnost razvijala se je samo na crkvama. Friul je u VIII. i IX. vieku bio napučen Slovencima, kojih još ostaje liep broj na sjeveroistočnoj talijanskoj granici;¹ nije dakle izključena mogućnost, da su spomenuti majstori poslani od gradskog patrijarke u Slavoniju bili slovenskoga plemena, a to tim lašnje, što je vjerojatnije, da budu bili za tu svrhu izabrani takovi, nego li Talijanci, slavenskom jeziku nevješti majstori. Ne nahodimo pak u povjestnim spomenicima iz toga doba drugog primjera, po kojem bi se moglo dokazati, da su talijanski graditelji dolazili u Istru, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, dočim i Bosna i Dalmacija i Istra pokazuju i na pretek spomenikâ i do stotine godina starijih od jedinog spomenutog slučaja, na kojima se nahode očiti tragovi upliva i obstanka bizantinske umjetnosti u hrvatskim zemljama.

Nego nije prof. dr. Neumann prvi, koji bi starim Hrvatima hotio da zanieče svaki upliv na postanak i razvitak ukusa graditeljske i klesarske umjetnosti, koja se je kod njih udomaćila bila, te su ju brižno njegovali od VIII. do XI. vieka, dakle kroz prilično dugo razdoblje od punih 400 godina. Ima i drugih, koji su prije njega pisali, a on je samo njihove misli usvojio. To su Cattaneo² prof. dr. J. Strzygowski³ i Frano Ksaver Kraus,⁴ ova dva zadnja takodjer počastni članovi našeg starinarskog društva, da ne spominjem druge, koji se jednomu ili drugomu od ovih manje ili više približuju.

Prof. dr. Strzygowski uprav izravno i odlučno nieče staro-hrvatskim graditeljskim spomenicima ne samo hrvatsko obličje, dali jošte i bizantinsko

¹ Vidi u talijanskom književnom listu „Pagine Friulane“ dneva 21. rujna 1893. članak pod naslovom: „Gli Sloveni del Friuli“. Udine — Domenico del Bianco.

² Nav. dj.

³ „Das frühe und das hohe Mittelalter“ članak u njizi „Kunstgeschichtliche Charakterbilder aus Oesterreich-Ungarn“. Wien F. Tempsky, 1893., str. 63—69.

⁴ „Geschichte der christlichen Kunst“, I. Bd. 2. Abtlg. Freiburg im Breisgau 1896., str. 594—600.

porietlo, pa hoću da ovdje na prvom mjestu protresem njegove razloge, kao one najžešćeg i najotvorenijeg protivnika. On će doslovce, nastavljajući govor o staro-germanskim uresnim zlatarskim predmetima:

»Osjem tih slučajno učinjenih našašća blaga iz doba seobe germanskih plemena, imamo neobično veliku množinu sačuvanih uresnih predmeta od srebra i od tuči, koji su nadjeni u grobovima, a pokriveni su sa veoma bogatim raznovrstnim nakitima, kao mrežicama, vodicama, kosim četvoricama, rešetkama i pleterima, te izmjenito sa umišljenim živinskim likovima. Iz te množine motivâ uzmimo jedan jedini, te ga slijedimo u njegovom razprostiranju i u načinu kako je dalje živio u kašnjem razvitku umjetnosti. To su oni *trakasti zapletaji, koji su bili upotrebljavani toliko kao uresi pojasa kao što i površina*, te su primili svoj najbogatiji razvitak u minijaturama irskih, anglosaskih, franačkih i longobardskih rukopisa. Taj se ures nahodi već u pogansko doba u alemanskim pokopnim humcima, te ga već sveti Bonifac i Bernard zovu nekršćanskim i nepristojnim za kuće božje. »Sasvim tim ostade čvrsto ukorenjen u narodu netaknut promjenom višeg umjetničkog razvitka, a to je dokazom njegovog narodnog i prastarog izvora«. *Osobitost tih prepletenih trakova, u koliko bivaju plastično rabljeni, jest, da ne teku ravni, nego sad redovima pikanjâ, sad ali većinom u dva ili tri usporedna prutka.* Tako obskrbljenih uresnih predmeta nahodimo u području naše monarhije isto tako kao i u Njemačkoj, Francuzkoj, Italiji, Švajcarskoj, Engleškoj i Skandinaviji, gdje se je taj ures sačuvao do dneva današnjega na norvežkim drvenim crkvama. Na taj način treba da sebi zamislimo Atilinu polaču vjerojatno sagrađenu od podloženih Gota, kako ju je vidio god. 448. bizantinski poslanik Priskus u sjevernoj Ugarskoj između Dunava i Tise: koja je sastojala od točno jedna u drugu udjenutih i sa rezbarijom obskrbljenih dasaka i greda. Anglosaska Beowulfova pjesma nazivlje valjda te trakaste urese crvastim likovima«.

»Nije dakle ništa naravnije, nego da su germanski narodi, tamo gdje su dolazili u doticaj sa visoko razvijenim graditeljstvom u kamen, te su po njemu i sami bili potaknuti na gradjenje u kamen, preneli na isto, svoj narodni ures. To se pokazuje posve jasno u nekim motivima već na nadgrobnom spomeniku Teodorikovom u Ravenni. Za tim osamljenim slučajem iz gotičkog doba sledi u Italiji cijelo veliko razdoblje, koje počimlje preokraćanjem umjetnosti nakon longobardskog osvojenja 568. god., u 8. i 9. vieku ima svoj procvat, a tek u 11. vieku preuzimlje nove oblike. Taj je zeman sliiep za starinsku umjetničku predaju, te podlaže skoro cijelu Italiju barbarskom ukusu Germanâ. Teška je, samo nepoznavanjem bizantinske umjetnosti rztumačiva pogreška, što se je pojava tog uresa htjela da doneše u savez sa bizantinskim uplivom. *Ta eno i sám u tri jednako široka*

prutka prepleteni trakasti ures prodire u Grčku tek po Germanima odnosno po Slavenima, koji su u tom bili zavisni od njih.

Motiv prepletenih trakova imalo bi dakle po prof. Strzygowski-emu, da bude najbitnijim obilježjem germanskog ukusa na svim gradjevinama iz doba od VIII. do XI. vieka, na kojima se on pojavljuje od Grčke do sjeverozapadne Italije. Baš u tom mnienju nahodim Ahilovu petu, braniteljâ longobardskog naziva za graditeljski slog staro-hrvatskih i njima sličnih suvremenik spomenika u Italiji, pa hoću da se s njim nešto obširnije zabavim. Evo što o tom motivu kaže dr. C. Schnaase:¹

»Individualnost narodâ razvija se poput one kod pojedinacâ, tek polagano. Prvi počeci umjetnosti jednaki su posvuda u stanovitu stupnju. Ljudski duh počimalje svuda tim, da nauči poznavati sama sebe, svoje zahtjeve, da radi iz sebe; a njegovo prvo umjetničko djelo jest, da sebi predočuje počela (elemente) oblikâ, opreke i simetrične odnošaje. On se pri tom rado prislanja uz pojave, što ih je proizveo kod svojih prvih tehničkih radnja, koje, jer najprostije, obično su iste, a sastoje poglavito u obradivanju drva i u pletivu. Nije dakle čudo, da skoro posvuda, pa i kod silno udaljenih i na najnižem stupnju naobrazbe stojećih naroda, nailazimo na poteze, koji su srodni sa ornamentacijom onih germanskih predmeta uresa. Napokon kod divljakâ na otocima Južnog Oceana pojavljuju se na čamčima, oružju, orudju itd. uresi sa istosmjernim redovima upravnih i krivih poteza, pleterovi kao uzeta ili kao hasure, smiono okrenuti potezi, krugovi i zavojice, u toliko ista počela i u posve sličnim sastavima kao na germanskim predmetima uresa. Čudnovato je, da to već kod tih surovih naroda vodi do posve ukusnih poredanja. Slični motivi nahode se i u rano doba kulturnih naroda. Već stup u Atrejevoj riznici u Mikenii, taj osamljeni neprocjenivi ostanak najranije starine grčke, urešen je na svojem deblu sa trakovim na vodiču (cik-cak) izvedenim, a iznutra istih sa kukama (spiralama) medju sobom nanizanim, dakle načinom, koji dolazi vrlo blizu germanskomu. Pa i *motiv pletera trakovâ nije nipošto izključivo njemački izum*. Na asirskim spomenicima može se to dokazati. U doba cvatnje grčke umjetnosti je to obljubljen ures oble grivne (torus) na podstupini, kojoj podaje izraz nabrekda, elastična, pomoću tih trakova pritjesnuta građiva. I kao označenje vodoravnih članaka ili obuhvaćajućega dolazi već na grčkim spomenicima, a osobito često na rimskim mozajicima, gdje je hodio u prilog tehnici. Ne treba pri tom misliti na prenos; bijaše upravo jednostavan oblik, na koji su bili upućeni razna doba i narodi.

Ne treba se dakle meim mučiti, kad je eto već davno prije *Schnaase*, taj slavni njemački učenjak, njemačkom temeljitošću *pobio Strzygowskiewo*

¹ Nav. dj. III. str. 600.

mnenje, da su trakasti zapletaji proizvod izključivo germanskog ukusa. Taj je motiv, kako vidimo, zajednički svim narodima na nizku stepenu naobrazbe, dakle isto tako starim Germanima kao i starim Asircima, Grecima i Rimljanima. Imali su ga zato i svi stari Slaveni, pa i stari Hrvati, kod kojih se prosvjeta razvijala istim redom i preko jednakih stepena kao i kod svih drugih plemena roda ljudskoga. Sunce se ne da zastrti dlanom, pa se ne da ni zabašuriti krasan početak naprednog kulturnog razvitka starih Hrvata u doba njihove narodne samostalnosti, jer eto za njega glasno i jasno svjedoče u zadnje doba od našeg kninskog hrvatskog starinarskog društva otkriveni mnogobrojni i raznovrstni spomenici, koje ne smije više nikako da mimoidje nijedan ozbiljni povjestničar, ni obće prosvjete ni umjetnosti, iz prve polovice srednjega vieka, a da se ne ogrieši o čistu, bezstrastvenu i ne šovinističku znanstvenu objektivnost, kao što su se već toliki ogriešili.

Uz ono što sam naveo po Rensens-u, Dartein-u i Schnaase-u o nikakvom uplivu Longobardâ na razvitak umjetnosti, kazat će nam sada Cattaneo koliko je temeljita prof. Strzygowski-eva tvrdnja, da je zeman od 568. god. do XI. vieka, to jest nakon longobardskog osvojenja Italije skoro cijelu tu zemlju podložio »barbarskom ukusu Germanâ«. Cattaneo¹ nam pripovieda, a i sam dokazuje po riedko sačuvanim talijanskim spomenicima iz tog zemana, kako je Talijanac Cordero di San Quintino u knjizi u Breši izdanoj još 1829. g.² dokazao, da »Longobardi jošte surovi kad zaposjednuše sjevernu Italiju niesu mogli imati ni graditeljstva ni graditelja svojih; da ako nam stari neki ljetopisci tvrde, da su te i te crkve, koje još obstoje, postale za longobardskog vladanja, nije sila sliepo vjerovati, da su ove današnje baš one iste istcate onda podignute; da od polovice VI. do polovice VIII. stoljeća nije u Italiji bilo drugog graditeljskog sloga do latinskoga IV. i V. vieka, samo pokvarena nevještinom graditeljâ«.

Cattaneo zove graditeljski slog u Italiji za longobardskog vladanja, o kojemu je na više govora, *latinsko-barbarskim*, onaj VIII. vieka *bizantinsko-barbarskim*, a onaj IX. i X. *talijansko bizantinskim*. O bizantinsko-barbarskom slogu ovako piše:³

»Taj slog, koji premda nije ni savršen ni liep, ipak nas tješi nakon što vidjesmo prediduće nevolje, ipak se nije ograničio na jedan sami kraj, niti na samu Padsku dolinu, kao što bojazljivo reče Dartein, krsteć ga longobardskim, nego se je proširio po cielom Polnotoku, kao što izpada po tragovima, što sam mu jih našao na više mjesta«. U toliko, pri opisivanju tih spomenika, pribraja jim suvremene i srodne naljene i vanka talijanskoga

¹ Nav. dj. str. 12.

² „Dell' italiana architettura durante la dominazione longobardica“.

³ Nav. dj. str. 63.

poluotoka u slovenskim i hrvatskim krajevima, to jest u Cividale, Grado, Trstu, Pulju, te napokon u Ninu u Dalmaciji!

Navesti mi je sad doslovce Cattaneovo razlaganje, po kojemu proiztiče, da je taj slog u VIII. vieku bio prenešen u Italiju iz Grčke i to po samim grčkim umjetnicima.

»Ipak mi se ne da vjerovati, kako se je vjerovalo do sada, da bi njegovi gojitelji (t. j. bizantinsko-barbarskog sloga) bili narodni, promišljajuć, da se pojavljuje već gotov između talijanskog varvarstva, i da ga nakon malo više od pò vieka nestaje, ostavivši ipak talijansku umjetnost mal' da ne u prvašnjem varvarstvu. Ima li razloga boljega od toga da se dokaže, da je to bio slog unešen od malo njih, koji kad su umrli, njega je naravski nestalo?«

Ne može da se prihvati Cattaneovo mnenje, kao da je u Italiji tako naprećac prestao upliv bizantinskih umjetnika, niti li je po spomenicima, što jih on opisuje u svojoj knjizi, lako opaziti tako oštre razlike među spomenicima VIII. i onih iz svršetka VIII. i IX. vieka, da bi se moglo povjerovati u taj tako nagli početak tako zvanog talijansko-bizantinskog sloga. Ne da se doduše tajiti, da se poraba nekih umjetničkih oblika nije u kasnije doba ograničila, a nekih i zaboravila; ali su zaliha i znamenovanje oblika koji se u Italiji iz nova pojavljuju u IX. vieku tako neznatni, da se meni čini, da Cattaneo nije dovoljno dokazao potrebu naziva *talijansko-bizantinskoga* radi neznatnih promjena barbarsko-bizantinskoga sloga. Pisac nastavlja dalje:

»Ono pedeset ili šesdeset godinâ njegove (barbarsko-bizantinskoga sloga) prisutnosti u Italiji ne bi se zar reklo kao da pokazuje da su naravski obostojali ti doseljenici? Oni, kojima se bude činiti, da to moje nagadjanje nije prihvatljivo, zaisto će imati mnogo muke da na drugi različit i logičniji način dovedu u sklad te činjenice. Ja se u toliko nadam, da nisam na stranputici, tim više, što mi se čini, da sljedeća razmišljanja podupiru moje nagadjanje.«

»Prvo i najnaravskije pitanje što će mi ga štioć postaviti je to: Ako je taj slog unos inostranih umjetnika, odkuda su došli? I bez da mu podrobno izpitujemo obilježja, razum nam odmah prišapćuje, da nam nisu mogli doći sa Sjevera, jer onamo varvarskiji od nas, imali su često potrebe od nas; ne s podneva, jer Arapi jošte žedni kršćanske krvi i posvajanja, nisu umjetnosti bili dali vremena da propupa u kući njihovoj; dakle nam nisu mogli doći nego iz Grčke. Sama Grčka usred obćenitog varvarstva i siromaštva bila se uzdržala dovoljno prosvietljena i bogata, i gdje umjetnost urešivanja, ma koliko spala, nije se nikad dostala dna poniženja kao kod nas. Samo nam je Grčka u toj prigodi mogla dati one umjetnike, ona je sama mogla biti učiteljicom Italiji.«

Ne će biti s gorega da napomenem ovdje, kako Cattaneo nije ništa promišljao o etnografičnim okolnostima, u kojima se je nahodila Grčka u VIII. vieku. Slavenska plemena, koja su već pod konac VI. vieka počela bila prodirati u grčke krajeve, novim provalama u VII. i u VIII. vieku tako su se bila ugnjezdila u Grčkoj, da je sam carski spisatelj Konstantin Porfirogenit ostavio zabilježeno, da se je u to doba sva grčka zemlja bila posla-venila.¹ Ako je kašnje kulturno grčko pleme asimilovalo slavensko, tako da je slavenskoga jezika nestalo u Grčkoj već u XIII. vieku, znak je, da Slaveni niesu živjeli odijeljeni od Grka, i da ovi niesu zazirali od njih, nego da su se brzo počeli miešati i medju sobom sklapati ženitbe. Slaveni su ostavili traga u Grčkoj u tolikim riečima, što jih je od njih primio novogrčki jezik i u tolikim mjestnim nazivima. Na svojem oružju, orudju i svojoj slikovitoj nošnji vjerojatno je, da su Slaveni priobćili grčkim umjetnicima baš onu zalihu primitivnih motiva uresa, što jih bizantinska umjetnost nije bila baštinila od staro-klasične umjetnosti i koji se baš u to doba počimlju obilnije pojavljivati. — Dalje će Cattaneo:

»Ako li pak ustupimo razsudu izpitivanju onih spomenika, ta nas ne manje upravno vodi k istim zaključcima. Ona preobilnost sitnih uresa, ono shvaćanje dražesti, što se iz njih prozira i izpod surova dlieta, ono obilje želudâ, biserja, pletenicâ i ružâ, oni krstovi sa dragim kamenjem, a nada sve one nadstupine mal' da ne vazda kompozitne i sa lišćem kostričasto i i sitno narezuckanim, sve su to prečista obilježja bizantinskog sloga. Upoznao jih je na njima i Dartein, a ovoga puta se ja s njim slažem, ma što rekao Selvatico, koji, hoteć namjerice da svuda vidi slog latinski, napirao se je, da zanieće pečat čisto grčki, što ga imaju te rabote«.

»Ali čujem gdje mi se na uho šapće ovaj prigovor: kazat će mi se: Dobro je, neka te radje nose slobodno pečat bizantinskoga sloga; neka; neka slobodno njihova ne bezelegantna urešenja ne budu nedostojna grčkih umjetnika; ali kako će se igda moći pripustiti, da bi mogli biti izašli iz njihovih ruku presurovi likovi životinjâ, a još gori ljudski? Kako je grčka umjetnost mogla toliko da spadne?«

»Toj je objekciji korien poglavito u predsudi, da je dosad bio običaj, da se te radje, pa i nešto drugo boljega, pokazuju kao vrhunac varvarstva u talijanskoj umjetnosti, te se je mislilo, da bi se u Grčkoj imalo bilo znati, da izdjela štogod mnogo boljega: dočim je stvar bila posve drugčija. Neka mi se dopusti pogled na nekoliko izvornih bizantinskih radja tih vjekova, iz kojih se nadam da ću izvesti dovoljno svjetlosti da razpršim tminu u predmetu«.

¹ T. Maretić: Slaveni u davnini, str. 42.

»Umjetnost je najvjernije zrcalo prosvjete: ona joj odsieva sve promjene; provaljuje joj istosmjerno sve staze i s njom se podiže, raste, postaje orijaškom, ili opada, strmoglavljuje ili se povarvaruje; tako da povjest puka ili naroda, kad ne bi bila poznata po pismima, mogla bi se pogadjati kroz spomenike i djela umjetnosti.¹ — Šesti viek, a osobito Justinijanovo vladanje, zabilježilo je vrhunac bizantinske moći: i vidimo, gdje grčka umjetnost podaje dokazâ hrabrosti i smjelosti nigda prije ne pokušanih, te da je dosegla vršak sjajnosti. Ali nakon Justinijana umjetnost je carevini naglo okrenula pleća. Njezini posjedi u Italiji silno se umanjše; Persijanci joj oteše dobar dio Azije, a ovi i varvari sa sjevera zadržāše ju bez prestanka zabavljenju u nesretnim i često malo častnim ratovima. Niti joj je VII. viek priuštio primirja, već je dapače vjetar iz pustinje potjesnuo biesne muhamedance, da joj dodijavaju više nego igda i da ju lišavaju skoro svih zemalja u Aziji i Africi. Šad možemo stalno uztvrditi, da za tog burnog razdoblja grčka umjetnost nije mogla ni da cvate, niti da se uzdrži na visini, na kojoj se bijaše podigla. Tomu je bez sumnje imalo sliediti propadanje; uvjerava nas iskustvo, sada da vidimo hoće li nam da posvjedoče i spomenici«.

Sad Cattaneo (str. 65—68) iztiče neke pluteje u crkvi S. Marka u Mlecima, o kojima sudi, da su bili prenešeni iz Grčke, mramornu stolicu darovanu od cara Heraklija patrijarki u Grado oko g. 630; onda tri ploho-rezane ploče, koje su uzidane na vanjskoj strani zidovâ starinske stolne crkve u samoj Atini. — On žali što sâm nije proputovao kroz zemlje negdašnje bizantinske carevine, a kaže da je u knjigama malo naći da su se spisatelji obazirali na onamošnje spomenike od VI. do X. vieka. Na str. 69 nastavlja:

»Najizrazitije uresno obilježje rabotâ VIII. vieka jesu bez sumnje *pleteri*. Pa dobro; ako jim u predjašnjim vjekovima nahodimo primjerâ, to je upravo u radnjama bizantinskih umjetnika, kao što su mnoge nadstupine, mnogi pluteji crkava VI. vieka navlaš u Ravenni i u Rimu. Stanemo li pak da pogledamo spomenike VI. i VII. vieka u središnjoj Siriji, što jih je vriedni Vogüe tako dobro ilustrovao, nahodimo na njima bez muke najraznovrstnije pleterove, a uz to polukružne lukiće, tako spletene, da iz njih proiztiču zaoštreni, ružice na zviezdu i na vrtenjaču, veliko obilje biserja, zeludâ, gajtanâ, križevâ, liljanâ i osamljenih listova — sve značajne sastavine talijanskih radja, i koje veoma iz bliza čute upliv ne daleke Perzije«.

»Neka se pogleda n. pr. jedan sarkofag tako zvanih Judinih grobova u Jeruzolinu, neka se vidi vjenčanica nadvratna kuće u Moudjeleji i druge u Serdjilli; neka se pogleda sarkofag u Kokanayi, a nada sve neka se

¹ Te Cattaneove rieči nahode uprav sjajnu potvrdu u starim hrvatskim spomenicima, koji puno bolje razsvietljaju prosvjetu starih Hrvata, nego li oskudni pisani spomenici. F. R.

ustavi pogled na rezbarije nadvratne vjenčanice crkve u Behiohu i na onim tvrdje Kharbet-el-Beida (biele ruševine) u okolici Safe. Vogüe, koji izpovieda — a bilo je posve naravno — da nije sličnih našao medju ostalim ruševinama od III. do VI. vieka, pripoznaje u njima slog, koji premda pokazuje mnogo dodirnih tačaka sa starom bizantinskom umjetnosti, ipak sadrži neko novo počelo, koje bjelodano očituje azijatski upliv. Pa dobro; te vajarije, ti nakiti, ti krugovi koji uključuju životinje bojažljiva odskoka, ti krstovi, te ruže, to biserje, ti zamršeni i vještački pleterovi, tako su slični onomu što ćemo do malo vidjeti u Italiji, da se ne može sumnjati o krvnoj srodnosti sloga.

To se sve na dlaku može da kaže i o srodnim spomenicima hrvatskih zemalja. Svekoliko sljedeće dalje Cattaneovo razlaganje jednako se može da primjeni i starohrvatskim spomenicima, pa je na uhar i danjega ovdje prenesem.

»Sirske (str. 73) razvaline, kako svak znade, ne dopiru dalje od VII. vieka, razdoblja rušiteljnog osvojenja saracinskoga, koje je prostrlo pustinju tamo, gdje su prije ležali cvatući gradovi i varoši.

»Ali sasvim tim Sirija će se činiti odveć udaljenim i izločnim krajem, da bi mogla u svojim spomenicima da predstavlja čisti bizantinski slog VII. vieka, i za to će se od mene zahtievati kakav drugi primjer izvadjen iz same Grčke. I eto ga :

»Premda su publikacije koje se tiču bizantinske Grčke posve neobskrbjene klesarskim rabotama, koje bi se mogle da pripišu VII. i VIII. vieku, ipak ne sumnjam, da jih mnogo ostaje u Bizantu i u raznim gradovima grčkim; a to zaključujem po prosto fotografiji što ju posjedujem od jednog pročelja starinske stolne crkve u Atini, gdje skupa s onim prije prikazanim i opisanim, opažam druge, u kojima je očit slog talijanskih rabota VIII. vieka. Takove su dva ulomka nakića na spletene krugove, koji sadrže velike ruže šesterolatične, a navlaš onaj široki pojas postavljen pod timpanom, u kojem bijahu usječeni lukići središnje bifore. Tu nam treba pripoznati, ništa manje nego li na sirskim ostancima, isto bojažljivo dlieto, istu čud urešivanja, iste tamačne i razriešene motive i iste krivoctne i mješovitocrtne pleterove, što ćemo ih vidjeti u Italiji, a ja dodajem: a u većem broju u Istri i Dalmaciji.

»Ali prije (str. 74—75) nego stanemo iztraživati te rabote (talijanske VIII. vieka) nije bezkoristno da izpitamo, koji li uzroci mogu bit u VIII. vieku nagnali tolike grčke umjetnike da predju u Italiju. Jesu li to bila bezprestana napredovanja Arapâ u Siriji, Armeniji i Africi, koja su u biegnatjerala narode i umjetnike? Ili su bile poboljšane političke okolnosti Italije početkom VIII. vieka, koje no su ohrabrile neke grčke umjetnike, da se tamo nastane, u nadi, da će naći radnje i dobitka? Ili su zar bili sami Talijanci, koji progledavši napokon i vidjevši nevoljno i nedostojno stanje

do kojega je bila spala umjetnost u Italiji, postidiše se i odlučise da dozovu grčke umjetnike, ili da jih povedu sobom na povratku sa kakvog svojeg putovanja po Grčkoj? Svaki od tih uzroka, ali navlaš ovaj zadnji, mogu da budu doprinieli k tomu; ali se već u krilu same Grčke spravljашe premoć uzrok, koji je, i bez poziva Talijanacā, bio po sebi predovoljan da uspješno potakne tu veliku seobu grčkih umjetnika, o kojoj nam svjedoče premnogī talijanski spomenici tog VIII. vieka.

»Svak poznaje grozno progonstvo ikonoboracā započeto po caru Lavu III. Izauričkomu, koji je 726. godine proglasio naredbu protiv štovanja svetih prilika, a 728. jih je posve zabranio. Poznato je kako ta borba nije bila prostom vjerskom zadjevicom, niti se je ograničivala na prepiranje, nego da je proizvodjala ozbiljne neredе i bune u Grčkoj i u Italiji, narodne prevrate i do napokon ubojstva, utanničivanja i izvršenja smrtnih osuda. Možemo se domisliti koliko li je otuda pretrpjela jedna umjetnost grčka radi takovitih a ne kratkih borba, i koliko je to slabo prutilo umjetnicima. Religiozna umjetnost, jedina koja je u to doba obstojala, bijaše baš mnogo gojena u samostanima; a pošto je to progonstvo smieralo takodjer na to, da oslabi oblast kaludjerstva, onda premoćuega, vjerovati je, da se je onda mnogo umjetnikā kaludjerā, kao što i umjetnikā svjetovnjakā zaklonilo u Italiju, gdje su se nadali ne samo da će naći utočišta i zaštite kod Pape i Lūtpranda, koji su se skupa bili postavili na čelo oporbe protiv cara, nego i radnje; i nadjoše zbilja i jedno i drugo, kao što mogu da dokažu sljedeće rabote.

Poznata je stvar, da su se stari Hrvati u VII. vieku konačno preselili u današnju svoju domovinu dogovorno sa carem bizantinskim, a nije poznato, da bi ni u VII. ni u VIII. vieku bili još osnovali svoju samostalnu i nezavisnu državu. Oni su u to doba, o kojemu nam poviest za celih sto godina ne zna ništa izviestna da kaže, mogli da budu jedino u političkoj, a po tom i kulturnoj zavisnosti od Bizanta. Spomenici iz druge polovine VII. vieka u Spljetu, kao što su južna vrata stolne crkve sv. Dujma,¹ kropionica u istoj crkvi² i grobnica prvoga spljetskoga nadbiskupa Ivana Ravenjanina, koja se sad čuva u crkvi S. Ivana,³ pokazuju na sebi rezbarije bizantiškoga sloga, sa motivima, koje na navedenom mjestu iztiče Cattaneo. Sam prag, don Frano Bulić priznaje, da je izradba uresa okvira spomenutih vrata stolne crkve »fina i površna kao ona u bizantiško-ravenskoj umjetnosti«,⁴ i ako se u svojoj knjizi za slog ostalih srodnih spomenika u Dalmaciji ne drži tog imena nego upotrebljuje neizviestan naziv i kaže, da su

¹ Vidi sliku u Eitelberger: Die mittelalt. Kunstdenkm. Dalm., Wien. 1884. str. 257. fig. 72.

² Eitelb. N. dj. str. 257. fig. 73.

³ F. Bulić: Sarkofazi Ivana Ravenjanina i Lovre Dalmatiunca spljetskih nadbiskupa, Zadar. 1884.

⁴ Hrvatski spomenici, str. 35.

»iz predkarlovinške dobe«. U Trogiru, Kotoru, Stonu, Janjini na Pelješcu, Zadru, Novigradu, Ninu, Kninu, Livnu i drugovdje po hrvatskim zemljama, nalazimo dandanas mnoštvo spomenika iz VIII. vieka, koji nam glasno pokazuju izravan upliv bizantinske umjetnosti kod Hrvata. A i naravski je. Ako se trag djelovanja bizantinskih umjetnika može da nadje u Rimu, Ravenni, Breši, Paviji, u Grado i u Cividale, od kojih gradova neki jesu, a neki nisu bili zavisni od Carigrada u VIII. vieku; kako da se taj trag ne nadje u hrvatskim zemljama, koje su bile na putu između Carigrada i Italije, koje su po svoj prilici zavisile od Carigrada i koje su u pokršćenju svojih novih stanovnika imale živu potrebu od umjetnikâ, koji bi jim gradili crkve po gradovima i po selima, jer su oni sami, a prije njih Avari, Goti i drugi barbari pri seobi naroda razorili bili sve hramove starih kršćana? Da odakle su Hrvati imali tražiti vješćih umjetnika u to doba, ako li ne od susjedne Grčke, iz koje su se pak isti umjetnici i sami selili s istih razloga, što jih izliče Cattaneo za Italiju? Da dodju pak u hrvatske krajeve nije jim se trebalo izlagati tolikim pogibeljima putovanja po moru, pa je lako razumjeti, da se moglo više njih zadržati u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Istri, Hrvatskoj i Slavoniji, nego li jih je prosljedjivalo putovanje do daleke Italije. I samo tako može da se protumači razmjerno veliki broj bizantinskih spomenika VII. i VIII. vieka, što su nadjeni i nahode se u hrvatskim zemljama, a ne po majstorim *comacini*, o kojima smo vidjeli što i ko su bili, i koliko su mogli da uplivaju na razvoj umjetnosti na svojoj kući, a nekmo li u hrvatskim krajevima. Da je vjerojatno ono što nagadja i skoro za stalno uzimlje prof. dr. Strzygowski, »da su germanski narodi, tamo gdje su dolazili u doticaj sa visoko razvijenim graditeljstvom u kamenu, te su po njem i sami bili potaknuti na gradjenje u kamen, preneli na isto, svoj narodni ures«, onda bi germanski narodi mnogo lašnje, udobnije, naravnije i vjerojatnije taj svoj narodni ures preneli bili na svoje u kamen gradjene spomenike u Bavarskoj, Galliji i na bogatim obalama Rajne, koje su skoro isto tako obilovale u kamen gradjenim spomenicima visoko razvijenog graditeljstva, kao i naše hrvatske zemlje, dočim nije njemu, ni nijednomu drugomu povjestničaru umjetnosti poznato, da bi iljen koliko spomenika varvarsko-bizantinskoga sloga sa rezbarijama u kamenu igdje otkriveno bilo tamo, gdje su se Germani. Bogu hvala od nikoga ne smetani, stalno naselili. Nije dakle ni Italija, kako on piše, niti su hrvatske zemlje bile podložene barbarskom ukusu Germanâ, nego su grčki umjetnici prenašali u VII. i VIII. vieku svoj bizantinski slog, obogaćen slavenskim motivima uresa, u Hrvatsku i u Italiju; niti li je pogreška, ako se pojava *pletarovâ* tumači uplivom bizantinske umjetnosti; nego je neoprostiva, dakako samo uprav »nepoznavanjem bizantinske umjetnosti raztumačiva pogreška« njegova, kad ono tvrdi, da je po Germanima prodrô u Grčku »u tri jednako

široka prutka prepleteni trakasti ures». Nego je i sam na tom mjestu oćutio, da se je žestoko porezao, promislivši da su to jedino Slaveni, kako se razabire po onom što smo na više spomenuli, koji su mogli svojom dugovjekom prisutnosti u Grčkoj, da uplivaju na obogaćenje bizantinske umjetnosti uresnim motivima, pa je ono dodao da »odnosno po Slavenima, koji su u tom bili zavisni od njih«. ¹ Eto dokle može šovinizam da natjera i ozbiljna njegovatelja znanosti! Slaveni u VII. i VIII. vieku, da su u umjetničkom ukusu zavisili od Germanâ, te da su, kao nekakvi današnji njemački Kulturträgeri, čak u Grčku isli unašati u umjetnost germanski narodni motiv, što ga pak sami Germani niesu znali da uvedu u stalno naseljenu svoju novu postojbinu! *Difficile est satiram non scribere!* moram ovdje uzkliknuti, te ću dovesti dra. C. Schnaase, neka on profesoru dru. Strz-u. kaže, kolika i kakva li je bila umjetnička darovitost starih Germana u graditeljstvu.

»(U 5. vieku Goti u Italiji) poslužili su se domaćim majstorima i pustili su im tako veoma slobodne ruke, da se niti na sgradjama odredjenim za germanske vladaoce ne opaza ni traga njemačkog upliva«. ²

Naveo sam na više, što je Schnaase kazao o umjetničkoj sposobnosti Longobardâ.

»O vlastitu klesarskom slogu, što bi ga Germani bili sobom donieli pri svojem preseljenju u rimske pokrajine, može se još manje govoriti, nego li o vlastitu graditeljstvu«. ³

Nakon iztaknute vrlo ćudnovate, ali ničim nedokazane, premda nigda prije ni potla nećuvene tvrdnje, cieni prof. Strzyg, da mu ne treba nikakva napinjanja, da izvrši sliedeći skok u dokazivanju:

»Ne će nas dakle začuditi, ako austrijske obale jadranskoga mora (samo da ne bi rekao: *hrvatskih pokrajina austrijskih!* Op. Ur. »St. Pr.«), koje, kako smo vidili, u rano kršćansko doba bijahu visoko razvijene u kamenarskom graditeljstvu, nadjemo poplavljene ulomcima kamenarske ornamentike u germanskom ukusu«. Na protiv! Mislim dapače, da će se ne malo začuditi svaki iole naobražen ćovjek, koji ima nešto pojma o povjesti seobe narodâ u Evropi, kad pročita tu presmjelu tvrdnju. Kako i odkuda to? Zašto se gosp. prof. dr. Strz. nije hotio malo potruditi, da nam dokaže razloge, zašto se ne bi imali ćuditi, kad bi u hrvatskoj zemlji, već od VII. vieka Hrvatima naseljenoj, i u kojoj, nakon seobe narodâ, nije nigda bilo nikakovih Germana, već samo, u nekoliko gradovâ pri obalama, nešto pribjeglih Latina, našli svu silu »ulomaka kamenarske ornamentike u ger-

¹ Naš slavni pok. dr. Rački u knjizi »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća« (str. 312) Strzygowskomu na to samo primjećuje: »A dokaz?«

² Nav. dj. III. str. 511.

³ Nav. dj. III. str. 562.

manskom ukusu« iz VII., VIII. i IX. vieka, kad nam je stalno poznato, da takove »kamenarske ornamentike u germanskom ukusu« nije nigdje naći u svim onim zemljama, koje su Germani naselili još prije VII. vieka, pa su tamo i ostali do dneva današnjega? Ja bih dapače pitao gosp. prof. dra. Strz., što može da bude čudnovatije od toga? Kako je mogao German drugima da dieli ono česa ni sam nije nigda posjedovao?

Ali se prof. dr. Strz. na to ne zaustavlja. Gazeć napried pobjedonosno, kao da se nalazi na čvrsto nabijenoj cesti, usudjuje se još pisati:

»Treći datovani primjer takove vrsti uresa nahodi se u riznici stolne crkve u Kotoru, koja je utemeljena 709. god. »Pa i o tomu još dodaje, da pokazuje »podpuno razvijen *germanski slog*«.

Napominje pak napried ulomke bizantinskoga sloga, koji se nahode u Oglaju, Grado, Trstu, Poreču, Rabu, Novigradu, Zadru, Spljetu i Dubrovniku, te i njih pribraja tobožnjem germanskomu slogu; ali, kad mu je suditi o figuralnoj kompoziciji, koja, praćena uresima istoga sloga, nahodi se na pločama zadarskoga muzeja S. Donata, ne može mu se ipak na ino, da ne izpovjedi, da je uzeta »iz *bizantinske umjetnosti*, koja u to doba najvećeg prekovraćenja zapadnjačke prosvjete postavlja posvuda svoje strogo izvedene tipove«. Nego da mu i tu ostane nešto njemačkoga, kaže, da »je naproliv tehnički relief tako izrazito izveden u germanskom ukusu«, a ne spominje se, da je to od svakoga priznata tehnika bizantinskih umjetnika toga doba, kod kojih su bili više izgubljeni i smisao i predaja za izvadjanje visokog reljefa, nego su jim sve klesarije jednakoplitko izvedene bez svakoga propupa.

Da pobijem prof. dr. Strzy-eva nagadjanja, da »je razumljivo, da je taj umjetnički ukus, od Longobardâ razširen po svoj Italiji, tečajem vremena, vjerojatno već oko god. 800. bio zajedničkim dobrom svih onda od Bizanta neodvisnih zemalja, te da je bio našao pristupa i kod Negermanâ«, treba mi se samo pozvati na ono, što sam već naveo o Longobardima i o *magistri comacini*. Svakomu je pak jasno protuslovlje u koje upada prof. dr. Strz. kad kaže, da je taj umjetnički ukus oko god. 800. bio zajedničkim dobrom svih onda od Bizanta neodvisnih zemalja, dok uprav po spomenicima doznajemo, da se je taj slog prostirao baš najviše i najpoglavitije po zemljama *zavisnim* od Bizanta, kao što su bile hrvatske i one talijanske, u kojima je u Italiji najbolje zastupan. Slog je to dapače, koji baš i nije našao pristupa kod Germanâ, nego su ga Bizantinci razširili i posijali po zemljama, koje su jim bile zavisne, a otuda se je pak prostrô i po njima susjednim drugim talijanskim zemljama. Tomu ukusu nije pak trebalo čekati god. 800, da se razširi po hrvatskim i talijanskim zemljama, jer je pri kraju VII. vieka, kako smo vidili, dobrano bio uhvatio korjena u Hrvatskoj, a eto ga i sam prof. dr. S. nahodi u Kotoru 709. dodine. Spomenuti spljetski spomenici i ovaj kotorski dokazuju nam, da se je bizantinski

slog pojavio u Hrvatskoj mnogo prije, nego li u Italiji, jer eto i slavni F. X. Kraus,¹ pristaša, ako i ne baš tako odlučni kao Strz., mnenja o longobardskoj, germanskoj umjetnosti, naslanjuć se na Zimmermanna,² o kojemu kaže, da je »podao do sad najbolju kritiku o ukupnom gradivu i najbistriji pogled u razvitak longobardske umjetnosti«,³ tvrdi, da »prvi pojav samostalne longobardske umjetnosti treba tražiti tek pri svršetku longobardskog vladanja,« pa i to tek »u Friulu u najiztočnije položenoj longobardskoj vojvodini,« gdje je oko god 740. biskup Kalisto podigao poznatu nam krstionicu. O plemenu pak kaže, da se u Italiji prvi put pojavljuju u kamenu izdjelani na ciboriju crkve S. Jurja u Valpolicella kod Verone. Sami dakle spomenici očituju naravski put, kojim se je razširivao iz Grčke bizantinski slog: preko Hrvatske prešao je u Italiju. Na tomu putu pak nije moguće pomisliti, da nije na njega uplivao ukus naroda, preko kojega se je razvijao t. j. hrvatskoga. Tako se jedino i može da tumači pojav hrvatskih kuka na ciboriju u Valpolicella⁴ i na mramornim vratnicama S. Marije in Valle u Cividale⁵ i umetaka na ulomku pluteja S. Marije in Valle u Cividale.⁶

O staro-hrvatskim spomenicima bizantinskoga i hrvatsko bizantinskoga sloga dalmatinskog zagorja ovako će prof. dr. Strzygowski:

»Kad bi nas dakle pitali, da li su se u dalmatinskom Zagorju vladajući Hrvati priključili bili bizantinskom ili *germanskom* umjetničkom načinu, to bi odluka bila vrlo jednostavna, jer Hrvati niesu pripadali grčkoj, nego rimskoj crkvi, zato su svoje graditelje ili dobavljali iz Italije, ili u slučaju da su domaći bili, činili su ih raditi po tadašnjem slogu rimske crkve. I doista je tako. Našašća učinjena od god. 1886. u blizini Knina, na kojima nadpisi spominju imena hrvatskih knezova, i Branimirov spomenik od 888. god. iz Muća, sad u muzeju u Zagrebu, posve se priključuju germanskom načinu urešivanju sa froprutastim trakastim zapletajima. Trag toga ureda nahodi se preko Siska na više sve do Pečuha«.

Žao mi je ovdje što sam prisiljen gosp. prof. dru. S-u. prigovoriti, da mu je zaisto slabo poznat sredovječni zemljopis Dalmacije, kad misli da su stari Hrvati vladali samo u Zagorju, te nezna, da su se oni odmah u VII. vieku prostrli do obalâ Jadranskoga mora, ostavivši Latinima samo Zadar, Trogir, Spljet, Dubrovnik i rimske otoke. Ta eno nam povjest kaže, da su hrvatski vladaoci stolovali u Biaču između Trogira i Spljeta, u Ninu, Biogradu na moru i u Šibeniku. Zato su Hrvati odmah nakon svojeg doseljenja i bili u najbližem i najužem doticaju sa Zadrom, Trogirom, Spljetom

¹ Nav. dj. I. sv. 2. dio, str. 594.

² Die Spuren der Longobarden in der italienischen Plastik des I. Jahrtausends. Allg. Ztg. 1894. Beil. zu Nr. 232 u. 233.

³ Nav. dj. I., 2, str. 593.

⁴ Cattaneo N. dj. str. 80.

⁵ Cattaneo N. dj. str. 94.

⁶ Cattaneo N. dj. str. 95.

i Dubrovnikom, tim bujnim razsadnicima bizantinske prosvjete. A oni jesu baš preko tih gradova primili i bizantinski slog graditeljski, jedini koji je mogao da vlada u njima u VII. i VIII. vieku. Grieši gosp. prof dr. S., kad spominje u to doba grčku crkvu, jer Carigrad ako je i imao svojih osobitih obreda i osobitih crkvenih običaja, nije ipak još sačinjavao posebnu, od Rima odijeljenu crkvu. Ako su Hrvati primili od Rima kršćansku vjeru, niesu mogli primiti od njega posebnog sloga, jer su se u istom Rimu crkve gradile samo u slogu bizantinskomu, jer u to doba i nije bilo drugog sloga; a cienim da sam već dovoljno dokazao, da germanski graditeljski slog i ukus VII. i VIII. vieka nije ništa drugo nego fantom današnjeg šovinizma talijanskoga i njemačkoga. U to doba Hrvati niesu mogli da dobavljaju graditelje iz Italije, jer ih je i sama Italija, s nestašice domaćih, morala dobavljati, kako nam je već Cattaneo dokazao, iz Grčke. Otuda su ih dobavljali i Hrvati, pa jim je otuda i unešen bizantinski slog. Uz grčke dakako da će se kroz VIII. viek biti odgojila pokoljenja domaćih hrvatskih umjetnika, koji su kako ću kašnje pokazati, tako obogatili bizantinski slog novim elementima uresa, da su zbilja zaslužili, da se nazove *hrvatsko-bizantinskim*, slog kojim su uresivale hrvatske crkve od VIII. do XI. vijeka.

Druga je stvar ako ćemo da izpitujemo tlorisnu osnovu, gradjevni razpored, ili nutrnju razdiobu, horizontalni razvitak, tip staro-hrvatskih crkava. U već napomenutom svojem govoru evo što sam bio o tom kazao.¹

»Stupivši u kolo kršćanskih naroda primili su Hrvati kao i drugi iz Rima oblik hrama kršćanskoga, latinsku baziliku, kakva se vidi dobro sačuvana na tri broda u S. Barbari u Trogiru, u Starom Sv. Petru u Zadru i kakve su onda mogli opažati jasne tragove na razorenoj bazilici mučeniká u Solinu«.

»Nego pošto onda nije više bilo vještih latinskih majstora, već su se po svemu kršćanskomu svijetu povlačili bizantinski umjetnici, tako su oni posvuda preneli i bizantinski slog graditeljstva u VII. i VIII. vieku; pa su ga eto uneli i medju Hrvate, prenievši u njih i crkve na osnovi krsta sa kubetom i okrugle sa apsidama. Nego se vidi da su ove kašnje primljene bile, a to za kratko doba, samo niz Primorje i to dok je tamo prevladjivao romanski živalj, dočim su čisti Hrvati, kako se očito vidi po ostancima većih i manjih crkava u kninskoj okolici, te onih otkrivenih u zadnje doba u Bosni ponosnoj kod Dabravine u kotaru visočkom i kod Zenice, prionuli uz pralik bazilikalni«. Prije toga sam bio kazao u istom govoru:² »Prevario bi se, ko bi hotio bizantinski graditeljski slog da ograniči na same crkve okružna ili poligonalna tlorisa i onoga na osnovi bizantinskog krsta. Bizan-

¹ Nav. Spomen-knjiga str. 92—93.

² Nav. Sp. knj. str. 91.

tinsko graditeljstvo primilo je, kao i latinsko-kršćansko iz kojega je postalo, u svoj obseg i pralik bazilikalni. Neka su nam za to sjajnim dokazom Ravenatske crkve S. Apolinar in Classe i S. Apolinar Novi, te porečka stolna crkva i crkva S. Dimitrija u Solunu«. Novo otkrivene i proučene starohrvatske crkve u Vrelu Cetine, u Žažviću kod Bribirskih Mostina, u Škripu na otoku Braču, u Komizi, na otoku Biševu, te u Stonu i Dubrovniku sve su samo bazilike na tri broda, a mnoštvo jih je manjih otkriveno i proučeno u obliku malih pravokutnih bazilika sa platnima urešenim polukružnim izdubcima ili slijeplim lukovima.

Opetovat mi je ovdje što sam još sličnom prigodom iztaknuo:¹ »Da pak na razvitak i ustanovljenje graditeljskih slogova ne upliva nimalo nutrnje rasporedjenje gradjevine u florisa, kao što mnogi misle, a s njima i prag. Bulić,² koji piše o bazilikalnom tipu (kao slogu), okruglom tipu i baptisterijalnom tipu, te o posredniku »medju strogim staro-kršćanskim i podpuno razvijenim romanskim tipom dvanaestoga vieka« »pod osobitim nazivom iz perijode formacije romanskoga, a radi pomjestnih obilježja lombardskog sloga«, o bizantinskomu tipu »na osnovi grčkoga krsta«, hoću da iznesem što je u tom smislu pisao glasoviti njemački učenjak Osc. Mothes:³ »Prije svega treba mi ovdje pokazati na pogrešku, koja je prividno samo neznatna dočim je ipak prilično znamenita, koju su učinili mnogi spisatelji o umjetnosti pri obradjivanju našega predmeta. Oni su naime često govorili o bazilikalnom slogu. Ali nema nikakvog bazilikalnog sloga. Kao što se pri razmatranju grčkoga hrama ne može da govori o dugo-hramnom ili o okruglo-hramnom slogu, ili pri razmatranju rimskih gradjevina o pozorištnom slogu ili o slogu slavolukâ, tako se i u kršćanskoj umjetnosti ne može da govori o bazilikalnom ili baptisterijalnom slogu. Rieč slog odnosi se više na estetično uobličenje graditeljskog oblika, koji je u glavnim potezima proizašao iz potrebe i stanovišta tehnike, dakle ne na rasporedjenje i ustrojstvo« . . . »Ja sam za to u čitavom iztraživanju (o obliku bazilikâ starokršćanskih) ostavio na stranu prave *stilistične oblike, nadstupine, lukove, podstupine kvire, razmjerje*« itd.

Često navedeni Reusens pak ovako piše razlikujuć florisni oblik od uresa:⁴ »Crkve S. Vitala, u Ravenni, i S. Marka, u Mlecima, bizantinske su po osnovi i po uresu; one Sv. Apolinara in Classe i Sv. Apolinara in città, u Ravenni, latinske su po svojoj osnovi, a bizantinske po svojem uresu«.

Činjenica, da se ures troprutastih prepletenih trakova prostire po svim hrvatskim zemljama od Kotera preko Siska do Pečuha, imala je gosp. prof.

¹ Vidi „Starohrv. Prosvj.“ God. II. Br. 1, str. 13.

² Nav. dj. str. 23.

³ Die Basilikenform. Leipzig 1865. str. 93.

⁴ Nav. dj. I. str. 300.

dra. Str. upozoriti na protuslovje u kojem se nahodi, kad hoće na silu da zove germanskim, ures o kojemu i sam vidi, da se na kamenitim graditeljskim spomenicima od VII. do X. vieka nigdje ne nahodi po njemačkim krajevima, jer da se bude gdje god našao, bili bi ga znali proglasiti njemački učenjaci.

U ocjeni¹ drugog svezka prof. F. X. Krausova djela „*Geschichte der christlichen Kunst*“ 1896. ovako sam se bio izrazio o njegovom pisanju o bizantinskoj umjetnosti:

»Grehota je, što takovu učenjaku i plodnu piscu, kao što je veleučeni g. F. X. Kraus, niesu još poznati uspjesi našega starinarskoga društva, te se nije na njih obazirao, premda je o njima pisano u »Viestniku hrvatskog arheološkog društva«; premda je nakladom same jugosl. akademije tiskana o njima posebna knjiga pod naslovom „*Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale savremene dalmatinske iz dobe hrvatske narodne dinastije*“, koju je napisao sam dopisujući član jugosl. akademije i u velikom učenom svijetu poznati naš arheolog prof. don *Franjo Bulić* i premda se o njima bezprestanom piše u „*Starohrvatskoj Prosvjeti*“, koju, u zamjenu za njihove publikacije, primaju sva poglavita evropejska, a navlaš njemačka arheološka i povjestničarska društva; premda je o njima bilo još pisano na francuzkom jeziku, te su jim i slike priobćene, u knjizi »*Ephemeris Bihačensis*«, izašloj prigodom I. kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu-Solinu 1894. godine i to u članku „*Les monuments du Moyen-âge de Knin*“. Nepoznavanje ili možda hotimično ignoriranje obilja proizvoda hrvatskim duhom prožete bizantinske umjetnosti, koji se pojavljuju, sad možemo odlučno kazati, u najvećem obilju od negda posve slovenskog Friula do skrajnjih granica zemalja, u kojima je naseljen hrvatski narod od prve polovine VII. vieka do dneva današnjega, t. j. u Istri, Hrvatskoj i Slavoniji, Bosni i Hercegovini, a najpače u Dalmaciji, uzrokom je, da je, i u ovom novom naučnom djelu o povjesti kršćanske umjetnosti, učinjena velika nepravica znanosti, Hrvatima i prosvjeti starohrvatskoj. Da nije te krivice, posve drugčije bi g. Kraus bio obradio dva poglavja svojega djela, koja nas izravno zanimaju, t. j. ono o *bizantinskoj umjetnosti i o prvim početcima umjetnosti kod sjevernih naroda*. Ignorirajući absolutno sve, što su Slovenci, Hrvati i Srbi do sada iztražili i napisali o početcima umjetnosti kod njih, veleuč. gosp. Kraus, koji inače vrlo sretno polemizuje sa prof. Strzygowski-em (str. 544—550.) u pitanju granicâ između starokršćanske i bizantinske umjetnosti, te pobija novu teoriju ovoga zadnjega, da bi početke bizantinske umjetnosti trebalo preneti do u doba Konstantinovo i Teodozijevo, pristaje inače uza nj i slaže se s njim, kad je zaboravljati na djela i obstanak starih Slavena na jugu,

¹ „Starohrvatska Prosvjeta“ — God. III. Br. 2 str. 33.

i djela slavenskog genija pripisivati Germanima. Zar će dakle i u znanosti kao u politici, među Niemcima vladati duh protuslavenski, pa će i najozbiljniji njemački učenjak dopustiti, da mu protuslavenska strast pomuti bistar pogled u presudjivanju neoborivih činjenica na štetu znanstvenog napredka? Ovaj žalostni pojav treba da nam služi poukom, a poticalom hrvatskim arheolozima, kako bi uznastojali svim silama, da naše starine prikazu tudjem svijetu na tudjem kojem kulturnom, zar francuzkom ili talijanskom jeziku, eda se neki njemački učenjaci ne budu mogli izpričavati, da jim nije pristupno ono, što se piše na jeziku hrvatskomu.

Iztaknuo sam već što je Kraus kazao o prvim početcima tobožnjeg longobardskog sloga.

O glavnina spomenicima srednje Gornje Italije, naročito ob onim u Breši i Veroni sam Kraus po Zimmermannu izpovjeda da su bizantinski.

»To su«, kaže, »veleljepan prsobran stepenice nekog amvona u S. Spasu u Breši sa sjajnim paunom, i, u polači Malaspina u Paviji sačuvane, prednje strane sarkofagâ, navlaš onoga 720. god. umrle Teodote.¹ Zimmermann drži taj sarkofag za točno oponašanje bizantinske škrinjice od slonovine i proglašuje sva ta glavna djela za bizantinska«. Tu u ostalom sledi Zimmermann Cattaneo-a, koji je prvi iznio te spomenike i kazao je da potiču od grčkih umjetnika ne samo, nego da su srodni onima u Cividale, o kojima je pak, kako smo vidjeli, Kraus po istom Zimmermanna kazao, da se na njima vidi prvi pojav tobožnje »samostalne longobardske umjetnosti!«

Premda je prije u bilježici² kazao, da je pravo opazio Strzygowski, da bi Cattaneo »mnogo bolje mogao bio da nazove svoju knjigu po imenu longobardskih dobitnika, koje on vazda mimoilazi« i da isti Cattaneo »zove na prosto bizantinskim ono što nije sadržano u zalih oblikâ starinske umjetnosti Italije« ipak se kasnije³ ne zaca da izpovjedi: »Provirivanje bizantinskih elemenata u to što se misli da se smije nazivati »longobardskom umjetnosti« ne valja nipošto zanijekati. Bilo bi čudnovato, kad bi ostali bili bez svakog umjetničkog upliva na Italiju Bizantinci, koji su posjedovali sve obale poluotoka«. Nego dok tako priznaje i sam upliv bizantinske umjetnosti na Italiju u doba Longobardâ, nastoji opet da oslabi veličinu i domašaj toga upliva, te kaže: »Nego ne treba zaboraviti, da je posvojenje Italije po Belizaru i Narsetu nastalo tek kad je umjetnost u Bizantu blizu toga bila da prevali svoju najvišu točku; da vjekovi u kojima je longobardska umjetnost mogla biti pod izravnim uplivom bizantinske padaju u doba propadanja ove zadnje, te u doba ikonoborstva; da je u to doba razpoloženje Italije prema Carigradu bilo posve ogorčeno, i da se svi bitni

¹ Po Cattaneo-u N. dj., str. 129, sl. 66.

² Str. 593.

³ Str. 596.

takozvani bizantinski uplivi dadu izvesti iz Ravenne. Tako navlaš napomenuta djela u Paviji i Breši, koja stoje u najužem odnošaju srodnosti sa ravenatskim sarkofazima, a ne postoji razloga, da se preko njih ide dalje. Tim ne budi ništa rečeno protiv postanka talijansko-bizantinskoga sloga u kašnje doba«. Ovdje g. Kraus zaboravlja, da je sam kazao, da se longobardska umjetnost pojavlja tek pri svršetku longobardskog vladanja i to u Friulu na najiztočnijoj granici kraljevstva. Ja sam pak dovoljno dokazao, da su friulski spomenici bizantinski, pa da nisu longobardski. Ne zna se dakle, gdje li je to ta tobožnja longobardska umjetnost mogla da bude pod uplivom bizantinske. Vidili smo pak po Cattaneo-u, kako se je uprav »u doba ikonoborstva« mogla najbolje da razširuje bizantinska umjetnost po Hrvatskoj i po Italiji. A i Schnaase, kojega autoritet zaisto nešto vriedi i pred gosp. Krausom, ovako o tom piše:¹ »Samo nakon njegovog doba (Teodorikovog), kad je Ravenna po Justinijanovim sretnim ratovima postala sjedištem carskog namjestnika, ekzarha, dospio je tamo slog izločnog carstva do prostrane uporabe. Amo i tamo po Italiji moguće je da su se priključili k tomu, navlaš pri iztočnoj obali, gdje saobraćaj sa iztočno-rimskim carstvom nigda nije bio posve prestao«. »Amo i tamo po Italiji«, pisao je Schnaase, ali treba znati, da je to bilo mnogo godinâ prije, nego su izašla na svjetlost podrobna Cattaneo-va izpitivanja, koja su dokazala, da je u VIII. vieku bizantinski slog bio razširen po svoj Italiji. Pišući pak o vremenu Karla Velikoga, kaže Schnaase,² da se je u Italiji »bila sačuvala umjetnička predaja«, »a upravo kroz to doba je bila oživila po grčkim kaludjerima počeranim u doba ikonoborstva«. Dakako baš radi ikonoborstva morali su se grčki umjetnici seliti iz domovine, a to je koristovalo, kako smo vidili, razširivanju bizantinske umjetnosti po Hrvatskoj i po Italiji. Bitnosti pitanja ništa ne smeta, ako se dobar dio bizantinskog upliva na umjetnost Italije dade izvesti iz Ravenne, jer je on svakako ipak ostao bizantinski.

Ako se ima prihvatiti u IX. vieku postanak talijansko-bizantinskog sloga, kako ga uzimlje Cattaneo po Cordero-u i po Labarte-u, a prihvaća ga eto i prof. Kraus, onda se ne razumije što misli ovaj, kad se ono ogradjuje, da gornjim navodom nije ništa rekao protiv postanka takovog sloga. On ne može da misli poput Cattaneo-a, da se je taj slog razvio iz bizantinskoga, razširenog po Italiji u VIII. vieku, jer priznaje, da je u to doba tamo posvuda vladao tobožnji longobardski slog. Bilo bi dakle veoma zanimivo doznati, kako to misli g. Kraus, da se je u Italiji izobrazio taj talijansko-bizantinski slog, jer on do sada, u koliko mi je poznato, nije tog svojega mnjenja objelodanio.

¹ Nav. dj. III., str. 515.

² Nav. dj. III., str. 631.

Veleuč. gosp. F. X. Kraus piše,³ da »po Cattaneovom (str. 182) nagadjanju, od polovine 8. do polovine 12. vieka prostire se longobardski upliv po zapadnim obalama jadranskog mora pa i u samom Rimu«. Na str. 142, a ne na 182., evo kako o tom piše Cattaneo:

»U VII. i početkom VIII. vieka, prije novog upliva grčke umjetnosti, nismo vidili, da bi u Italiji bilo pravog sloga, niti da su bile istog oblička nevoljice koje su se u njoj izradjivale. Ali prama koncu VIII. vieka i u sliedećemu stvar je bila posve drugčija; jer oni isti načini urešivanja, koji se vide u Rimu, pojavljuju se i u Napulju, u Markama, u Umbriji, Toskani u Ravenni, Lombardiji, Mletačkoj, a do napokon u Istri i u Dalmaciji, ostavši ugašeni ili zatomljeni stari domaći načini. A ta se jednoličnost tumači samo uzevši, da je u jednom samom stanovitom kraju Italije započeo i povećao se onaj novi slog, i da se je iz njega po njegovim umjetnicima prosuo po celom poluotoku, pa i vanka njega«.

»A koji li je kraj mogao da bude kolievkom i učiteljem tog novog sloga? Vjerojatno bi morao biti onaj, koji od njega pokazuje mnogobrojnije primjere; ali takav putokaz, premda teoretično posve opravdan, ne može da se održi u praksi u tom slučaju, jer je nestalo skoro svih kolikih radja izvršenih onim sustavom, a njihovo obztojanje u jednom kraju više nego u drugom, može da bude posljedicom uzrokā, koji su izvan našega predmeta, da i ne kažemo, da slučajno otkriće ili pomnjiva protraživanja, popravak ili izkopavanje, mogu kraj, danas najsiromašniji u toj vrsti ostanaka, učiniti sutra najbogatijim na Poluotoku«.

»Treba nam dakle tražiti naslon stalnijega vodje, koji po mojem shvaćanju ne može da bude nego veća dugotrajnost istoga sloga, koji poput rastline treba da bude protjerao dublji korien u rodnom tlu, nego li na tuđem, gdje je možda bila umjetno presadjena. I došavši odmah k primjeni ne kasni se vidjeti, da dok se taj slog posve gasi da u Rimu ustupi mjesto novo-latinskomu, na podnevu arabsko-sikulskomu, u Toskani latinsko-lombardskomu, a u Mletačkom novo-bizantinskomu, u Lombardiji nasuprot uzimlje širji razvitak i preobličuje se postepeno u lombardski ili romanički, u kojem, medju drugim biljezima dohranjuje do XII. vieka onaj posve izrazit komplikovanih pletera«.

»U Lombardiji dakle, koja nam se i u Povjesti pokazuje najdjelatnijim umjetničkim ognjištem, što ga je bilo u Italiji u ovim vjekovima oko god. Tisuće, treba da je imao početak onaj novi sustav urešivanja, koji je odsjev grčkih načina unešenih nam u VIII. vieku. A nagadjanje se odieva većom vjerojatnosti, kad se promisli, da budući u Lombardiji najživalnije središte longobardskog kraljestva, tamo takodjer treba u VIII. vieku, da bude bilo

³ N. dj., str. 597.

marljivije djelovanje bizantinskih umjetnika, i zato lašnja prigoda, da se naši budu mogli odgojiti u njihovoj školi.

To se Cattaneoovo prosto nagadjanje medjutim ne odnosi na tobožnji *longobardski*, nego na onaj *talijansko-bizantinski* slog, o kojemu sam prije već kazao, da mu Cattaneo niti nije dovoljno dokazao potrebu novog naziva radi neznatnih promjena barbarsko-bizantinskoga sloga VIII. vieka. Vidit ćemo kašnje koliko je osnovano i takovo nagadjanje.

U toliko Cattaneo ne zove taj slog longobardskim, kako ga je krivo shvatio gosp. Kraus, nego kaže, da se postepeno preobličuje u *lombardski* ili *romanički*, u kojem da do XII. vieka dohranjuje posve izrazit biljeg komplikovanih pletera, a to je nešto sasvim drugo, te ne može više g. Krausu da služi temeljem za razvitak njegove teorije, da je to onaj »uresni klesarski slog, koji predstavlja oplemenjenje i poljepšanje onoga longobardskoga koji se je ponajprije pojavio u Friulu«. Dakako da je taj talijansko-bizantinski slog ništa drugo, nego nastavak i oplemenjenje onoga, koji se u VIII. vieku pojavljuje prije u Hrvatskoj, pa u Friulu i u Italiji; ali, kako sam dokazao da je taj slog bio bizantinski, a ne nikakav drugi, i da je unešen bio iz Grčke, tako sledi naravski i ovdje, da se slog talijanskih spomenika IX. vieka može još manje da zove longobardskim, kad je tada bilo već davno nestalo longobardskog kraljestva, a narod je longobardski kao takav, pomiešan sa premoćnijim, jer kulturnijim i brojnijim, latinskim, tada već na očigled izčezavao i tonuo u moru latinskomu, ostavivši mu u baštinu dosta rieči i običaja, ali posve malo ili nimalo novih elemenata za razvitak graditeljske umjetnosti, za koju, kako smo vidili, ni u najpovoljnijim prilikama njegovog života, nije imao ni dara, ni smisla, ni sposobnosti.

Nije hvajde tajati ni okolišati. To moramo danas već svi priznati, da su Grci u prvoj polovini srednjega vieka, makar kako, to ipak sačuvali umjetničke predaje klasičnih doba i predali jih, kao klice novog potlašnjeg razvitka, svim iz nova u Evropu naseljenim narodima, a naročito Germanima i Slavenima. Medju ovim zadnjima, Hrvati su se našli u najsgodnijim okolnostima, da mogu prvi, najlašnje, jer njihovi najbliži susjedi, da prime te umjetničke predaje; a spomenici nam potvrđuju, da su jih bili zaisto i primili i da su jih čuvali i njegovali. To je ono, što nije bilo dobro poznato Cattaneo-u, kad je svoju knjigu pisao, a grehota što je prerano umro; jer da bude živio jošte desetak godinâ i upoznao se s najnovijim odkrićima staro-hrvatskih spomenika, bio bi sam posve drugčije sudio i promjenio svoje zaključke u navedenom nagadjanju.

Ali prije nego se upustim u pretresanje tog Cattaneoovog nagadjanja o mjestu, odakle bi se imao bit razširio po ostaloj Italiji, te čak po Istriji i Dalmaciji taj talijansko-bizantinski slog, treba svakako da navedem karakteristiku, koju mu on podaje:¹

¹ Nav. dj., str. 140—141.

»Rekao sam na više, kako najrječitiji dokaz, da su spomenici, što smo jih malo prije proučili (sloga barbarsko-bizantinskoga) ništa drugo već djelo doseljenih umjetnika, stoji u iznenadnom njihovom pojavu i izčeznuću kroz kratki zeman od malo više od po vieka; ostavivši talijansku umjetnost skoro u istom varvarstvu, u kojem ju bijahu našli«. Nego i sam je C. razumio, da je nešto pretjerao u ovim zadnjim riečima, pa da jim ublaži smisao, dodaje:

»Ne treba ipak misliti, da taj posjet grčkih umjetnika u Italiji ništa ne bude hasnio domaćima; nego je njima dapače bio od velike pouke«. C. nije svoje čitatelje ničim uvjerio, da su grčki umjetnici djelovali u Italiji samo kroz šesdesetak godina u VIII. vieku, pa da jih je iznenada nestalo, a novi da nisu opet i kašnje dolazili kroz kašnja i dva i tri vieka. Reusens¹ naprotiv piše: »I doisto do toga doba (X. vieka), umjetnici Zapada odgajali su se skoro izključivo pod uplivom Grčke i Iztoka. Prama Bizantu i prama umjetnicima njegove škole obraćali su svoje poglede pape Hadrijan I., Lav III. i Karlo Veliki, kad su pri svršetku VIII. vieka, ti veliki vladaoci nastojali oko procvata liepih umjetnosti u svojim državama; prama Grčkoj su se obraćali u istoj namisli Otoni u X. vieku, pozivljuć u Njemačku grčke umjetnike, kojih se rabote mogu i dan danas da vide, a upliv da konstatuje«.

Kako je dakle moguće, da se je u to nevoljno doba po umjetnost mogao u sjevernoj Italiji da razvija nov slog, kad su baš tada zapadnoevropejski vladaoci radi gradjevinâ, koje su podizali, usilovani bili da dobavljaju umjetnike iz Grčke i iz Bizanta? Da bude bilo tako vještih i po svojim djelima razglašanih majstora u Lombardiji, kako bi neobhodno potrebito bilo da jih bude bilo, kad bi zaisto u to doba bile tamo podignute one crkve o kojima je i sam C. pomogao dokazivati da su medjutim postale u XI. i XII. vieku; ne bi li zar naravnije bilo, da njih iz susjedne zemlje budu zvali i sveti oci pape, i Karlo Veliki, i njemački Otoni? Iz sliedećih Cattaneo-vih rečenica sama se po sebi iztiče misao, kako je spisatelj na velikoj mucii da podupre sgradju, koja se ruši pod vlastitim graditeljevim rukama: »I premda nisu nigda stigli do onog shvaćanja dražesti, koja je bila prirodjena Grcima, i trebalo je da prodje više vjekovâ, dok su došli do toga da uzmoć budu izklesati nadstupinâ u vriednosti jednakih onim Krstionice u Cividale, ili paunovâ sličnih onomu S. Spasa u Breši, ipak je primjer grčkih djela vriedio, da ne bude drugo, da probudi u našima ljubav k bogatstvu, obilnosti i raznolichnosti uresa, pa je s toga razloga u njihovim novim radnjama bar nestalo onog ukočenog siromaštva uresa, koja je činila očevidnijim i dosadnijim stare nakaznosti«.

¹ Nav. dj. I. str. 309.

»Oni su dakle nastojali da oponašaju grčke klesarije, ali ne tako potišteno, da između jedne i druge škole ne bi obstojalo izrazitih različnosti. Istina je, da oni daleko od toga, da se natječu s Grcima u preplodnoj mašti, ne znadoše podnipošto umnožiti obilnu opremu uresnih motiva od njih baštinjenu, nego ju dapače skučiše na tako ograničen broj, da su upadali u neku jednoličnost, koju su njihovi učitelji znali tako divno izbjegavati; nu ipak sasvim tim njihove se rabote odlikuju nekom širinom kompozicije i dlieta, koja je mogla da potiče i s njihove surovosti, ali koja pred očima mnogih može da odgovara čudi i namisli graditeljskoj više, nego li grčke sitnarije«.

»Bijahu oprezni izbjegavajuć skoro vazda ljudske predstave, i rabeć najvećom štednjom živinske likove, koji iz njihovih djetinjskih dlieta niesu mogli da izlaze nego prenakazni. Među uresima izostaviše slova S S suprotstavljena svezana i procvatena, jajca, svezane zavojice, koje kao da trče jedna za drugom, bršljan, dračasti akantus, stupčice i pilastriće rabeskovane. Riedko su upotrebili produljene željude, spletene lukove, lozino pruce; a čudno je, da od dva načina rabljena od Grkâ u predstavljanju grozdovâ, naši su volili nesgrapniji i konvencionalniji, onaj to jest po kojemu su zrnca zatvorena vrpcom savijenom poput srca. Bile su jim obične palme, križevi, ruže zrakaste i savijenih latica, vijugaste loze sa lišćem, biserje, kuke; ali nakit njima najomiljeniji bijahu pleteri krivoctni i mješovitocrtni, kojima su dali neki razvitak i uporabu tako prostranu, da jih moramo smatrati vladajućom notom u uresnom klesarstvu toga razdoblja. Oni su bili u njima otkrili slobodno, lahko, zgodno načelo urešivanja, koje je moglo da prihvaća neku raznoličnost i bogatstvo, a da ne zahtieva mnogo od uma i dlieta umjetnikova, u kojemu je dostajalo samo malo darovitosti i mara. A oni se njemu pripustiše sa svim srcem, blaženi što su često mogli da postignu one toliko zamršene zapletaje, koji siluju oko gledaočevo, da jim radoznalošću sliedi samovoljne zavoje, koliko čine zaluditi onoga, koji ide da jih prerisuje«.

Tu nije dakle naći ništa nova; nikakvih motiva kakvih ne bi bilo u bizantinskoj umjetnosti VIII. vieka, pa niti nove kakve izradbe. Mnogi su motivi prijašnjega vieka zaboravljeni, ljudski i živinski likovi zanemareni, bilinski uresi ograničeni, a smisao za ures struktivnih česti sgradjâ tako otupljen, da se je hotilo »više vjekova dok su (talijanski umjetnici) došli po toga da uzmoć budu izklesati nadstupinâ u vriednosti jednakih onim Krstionice u Cividale«. Ako su pleteri u to doba u Italiji postigli u uresu drostraniju uporabu i bogatiji razvitak nego u VIII. vieku, to se ne može da smatra nikakvim napredkom ni razvitkom graditeljskog ni klesarskog sloga, nego dapače nazadkom u smislu onoga što sam o pleterim kod svih primitivnih naroda naveo po Schnaase-u.

Takovo opadanje bizantinsko-barbarskog sloga ne zasluŕuje dakle podnipošto da mu se u povjesti umjetnosti odredi novo ime i da se postavi o bok poznatim graditeljskim slogovima, dok neima nikakvog izrazitijeg obiljeŕja, po kojemu bi se moglo lako da razlikuje od bizantinsko-varvarskoga.

Cattaneo nije bio sebi dosliedan kad je u I. pogl. svoje knjige (str. 17.) pisao da je umjetnost spavala kroz sve doba longobardskog vladanja, i taj san da se je protegao do celog IX. vieka, a ovamo opet »da u Lombardiji uzimlje širji razvitak« taj od njega prozvani talijansko-bizantinski slog »i preoblićuje se postepeno u lombardski ili romanićki«. Preoblićuje se doista ali to tek polagano i postepeno tećajem IX. i X. vieka, a ne posve u IX., kako to i sam kašnje piše u istoj knjizi. Ne znam kako moŕe ovdje kazati da u Lombardiji »treba u VIII. vieku da bude bilo marljivije djelovanje bizantinskih umjetnika«, a prije (str. 16—17.) pita odkuda su se Talijanci mogli nadati pomoći i okriepljenju, da se brzo oporave, te odgovara: »Zar od onih Longobarda, koji su svoje vladanje započeli medju ubojstvima, požarima i rušenjem, a bijahu sebi prokrćili put plienec mjesta, pokradjujuć crkve i koljuć svećenike? od onih Longobarda, koji za vlade Klefi-a i vojvodâ svu brigu uloŕiše oko ubijanja bogataša, ili tjeranja u progonstvo nebi li jim pojagnili dobra, od onih Longobardâ, koji bezprestano prelazeć granice svojega kraljestva, da se pasu plienom i okrutnostima po okolo stojećim krajevima, bijahu izazivali na štetu nesretnog poluotoka, gnjev i osvete Grkâ. Franakâ i Slavenâ?«

Kad bi pak Lombardija imala biti središtem i izvorom talijansko-bizantinskoga sloga, to bi ona imala prikazivati najbrojnije spomenike toga sloga, kako se čini i samomu Cattane-u; pa videći, da to u istinu nije, poteŕe se natrag tim razlogom i kaŕe da su nestale skoro svekolike rabote toga sloga i da obostojanje njihovo u jednom kraju više nego li u drugom, moŕe da bude posljedicom uzrokâ, koji su izvan našega predmeta, dok u toliko kaŕe da »slučajno odkriće ili pomnjiva pretraŕivanja« itd. »mogu od kraja danas najsiromašnijega u toj vrsti ostanaka, učiniti sutra najbogatijim na Poluotoku.« Da; ali baš u tom hramlje razlaganje Cattaneovo. U znanosti treba raćunati na temelju odkrivenih, pozitivnih podataka. Ona napreduje i razvija se, kako se razvijaju i napreduju rezultati iztraŕivanja. U koliko je do sad poznato, Lombardija ne posjeduje takovog obilja spomenika bizantinskog sloga IX. vieka, da bi ju po njima mogli mirne duše da proglasimo središtem i kolievkom toga sloga.

Nego dapaće mislim, da, pošto preko nje k sjeveru i zapadu pa i jugozapadu, dakle ni u Švajcarskoj, ni u Pjemontu ni u Francuzkoj, ni u Liguriji, ne ima nego vrlo malo srodnih spomenika, to Lombardiju treba uprav smatrati krajnjom sjeverozapadnom granicom razprostiranja bizantinskog sloga IX. vieka.

Na str. 166. svoje knjige pišuć o pluteju u crkvi S. Maria degli Angeli

u Assisi ovako kaže C.: »Fleury kaže da je u IX. vieku među Rimom i obalama Jadranskoga mora bila velika zajednica sloga, koja da se nada sve tumači papinskim vladanjem u Markama i Ekzarkatu. On (Fleury) u ostalom ne razjašnjuje misli, da li je u IX. vieku Rim uplivaio umjetnički na obale Jadranskoga mora, ili su ove na njega. Ali kakogod bilo, ja mislim da je toliko na Rim, koliko na zapadne obale Jadranskoga mora, izravno i izključivo uplivala Lombardija od druge polovine VIII. vieka do preko godine Tisuće«.

Trebalo bi da ne bude svega onoga što je sam C. pisao o sudjelovanju grčkih umjetnika pri razširivanju bizantinskog sloga u Italiji u VIII. vieku; trebalo bi, što nije moguće, pomisliti da grčki umjetnici u IX. vieku niesu više dolazili u Italiju; trebalo bi napokon pomisliti, ne samo da Cattaneo-u niesu bila poznata prva otkrića našeg kninskog hrvatskog starinarskoga društva do 1889. godine, niti ona učinjena u ovom zadnjem desetgodištu, nego dapače, da ne bude ni onih istarskih ni dalmatinskih spomenika iz IX. vieka, koje sam C. opisuje u svojoj knjizi; trebalo bi pomisliti da Ravenna ne bude bila u VII. ni u VIII. vieku onim razsadnikom i ognjištem bizantinske umjetnosti, kojega se je upliv širio ne samo po Italiji, nego i po hrvatskim obalama jadranskoga mora; trebalo bi najpotla još pomisliti, da se u Ravenni, po kakvom strašnom, ali još nepoznatom, događaju pri kraju VIII. vieka, bude prekinula svaka umjetnička predaja iz najbližeg mu vremena, da se prihvati Cattaneovo nagadjanje, da bi Lombardija mogla biti na zemlja, iz koje je Italija u IX. vieku primala poticaj za širenje bizantinskoga sloga.

»Veća dugotrajnost istoga sloga« u Lombardiji, ne može da služi kao stalniji vodja, da se po njemu ta zemlja ustanovi kolievkom njegovom, jer mu se spomenici nahode isto tako u Mlecima kao i u Lombardiji od VIII. do X. vieka, a nahodimo jih i na hrvatskim obalama jadranskoga mora. Kako se je pak u Lombardiji bizantinski slog malo a malo preobličio u *lombardski*, koji se kao ogranak romaničkog sloga, ne smije, kao što mnogi čine, brkati sa bizantinsko-varvarskim, koji je, kako sam dokazao, krivo nazivan longobardskim; tako se je isti slog, pod rukama hrvatskih umjetnika, malo a malo preobličio u *hrvatski*, t. j. takodjer poseban ogranak romaničkoga.

Cattaneo se je u tom svojem nagadjanju bez sumnje pustio zavesti od predsude onih istih spisatelja, koje sam pobija, kad u početku svoje knjige i u razpravljanju o milanežkoj crkvi S. Ambroza dokazuje, da su tek iz XI. i XII. vieka tolike crkve i dielovi crkavâ, o kojima su oni pogrešno držali da su iz IX. i X.

Bizantinski je slog dakle u VIII. i IX. vieku primila Italija nešto izravno iz Grčke i Bizanta, nešto preko Ravenne, a nešto pak i preko Hrvatske, a ne iz Lombardije.

Spomenici bizantinske umjetnosti VIII., IX. i X. vieka, tako su mnogobrojni i tako gusto posijani u Dalmaciji, da ne ima do sad nijednoga

predjela Italije, koji bi se mogao s njom da takmi u tom obziru, kako se razabire po sadržaju svih prošastih godišnjaka »Starohrvatske Prosvjete«, a može se reći uprav danomice raste u njoj broj otkrića takovih spomenika. Oni su u Dalmaciji mnogobrojno zastupani i u VIII. i u IX. i u X. veku, a počimlju se javljati u njoj, kako smo vidili, već pri svršetku VII. veka. Ona se dakle odlikuje ne samo mnogobrojnošću spomenikâ, nego i dugotrajnošću toga sloga. Ni njegovog postepenog razvitka u Istri i Dalmaciji nije se kroz preko tri veka nigda prekinula, a to je znak da se je na hrvatskom tlu bio stalno udomaćio i uhvatio duboko korijenje u narodu hrvatskomu. Izključena je zato još više nego li za razne prediele Italije, jer bez ikakva naslona, vjerojatnost, da bi Dalmacija i Istra u IX. veku mogle bit primale iz Lombardije umjetnike, koji bi jim bili gradili crkve u tako zvanom talijansko-bizantinskom slogu. Dočim je naprotiv vrlo lahko vjerojatno, pošto je Italija i u IX. veku primala umjetnike sa Iztoka, da je medju njima mogao biti i liep broj Hrvatâ i iz Istre i iz Dalmacije, u kojima zemljama zaisto nije bilo oskudice majstorâ klesarâ i graditeljâ, kad nam se je iz toga doba sačuvala takova množija manje ili više uzdržanih crkava i njihovih uresnih ulomaka. U br. 4. I. god. i br. 1. II. god. ovog časopisa objelodanio sam slike i opis 40 ulomaka nadstupinâ iz okolice kninske, iz Koljanâ kod Vrlike i iz Potravlja kod Sinja; predsjednik našega društva O. L. Marun objelodanio je pak ulomke četvero nadstupinâ potičućih sa starohrvatske bazilike u Žažviću kod Bribira,¹ a opet sam ja priobćio opis sa slikama četrnaestorice komada pločastih nadstupina sa srednjih stupčića dvostrukih prozora staro-hrvatskih zvonika iz Biskupije i Kapitula kod Knina, te iz Drniškog Gradea i Podgradja kod Benkovca.² Spomenute nadstupine razdielio sam bio na šest skupinâ, te sam o njima ovako pisao:³ »Nadstupine od druge do V. skupine jesu one, o kojima sam u svojem govoru kod razvalinâ S. Bartula na Kapitolu, izrečenomu prigodom narodne svečanosti otvorenja našega Muzeja dne 24. kolovoza 1893.⁴ rekao, da su jih »klesali sami naši pradjedovi za svoje crkve, koje no su sa svim žarom bogoljubnog srca svojega nastojali, da uresuju što god su ljepše mogli i znali«, a znali su kao i najprosvjetljeniji jim suvremenici, te da nam davaju pravo, da »slog pradjedovskih graditeljskih spomenika od VIII. do XI. veka« nazivljemo *hrvatsko-bizantinskim* . . .⁵ »Hrvati pak, koji

¹ „St. Pr.“ God. II. Br. 1. str. 11. i 12.

² Nav. Spom. knj. str. 87—95.

³ „St. Pr.“ God. II. Br. 2. str. 121.

⁴ „St. Pr.“ God. IV. Br. 1. str. 21—26.

⁵ „Obzirom na to moje tvrdo uvjerenje evo što mi je iz Zagreba dne 9. XI. 1891. bio pisao Nestor hrvatskih arheologa slavni naš prof. don S. Ljubić: „Što Vi kažete o bizantinsko-hrvatskomu slogu u naših spomenicih, to je bezdvojbeno, i držite se uvijek tog načela. A drugo i ne može biti. Solin bijaše naš centrum, predgradje carigradsko, sasvim pocarigradjeno. Lombardi bijahu van ruke i bez doticanja. Pustite da drugi lutaju po volji, a Vi ržite se hrabro na braniku.“

su u podređenosti svojoj bizantinskomu carstvu, u VIII. vieku bili već dodali svojih motiva graditeljskoj umjetnosti, kakvi su n. pr. oblici nadstupinâ 2. i 3. skupine, posegoše i dalje u dojuča tri vieka, te ostavši i tada posrednicima razširivanja bizantinskoga sloga sa iztoka put zapada Evrope, stvoriše samostalne i izvorne inačice oblikâ, kakve se eto n. pr. opažaju u nadstupinama 4. 5. i 6. skupine. *Takovih nadstupinâ nije naći drugdje, nego kod nas, te nam slobodno davaju pravo, nazivati slog naših spomenika od VIII. do XI. vieka hrvatsko-bizantinskim.* — Našima suvremene nadstupine u Italiji ili su sliepo oponašanje korinthske,¹ ili su skaplupljene slučajnim i nikako dosljednim, posve drugčijim uresom od naših², ili paomovim liščem³, kakvih ima i u hrvatskim krajevima⁴ (u Korčuli i na Otoku kod Korčule). U Njemačkoj, jedino na nadstupinama male kapelice Sv. Bartula u Paderbornu⁵ u Vestfalskoj, nahode se zavojice, koje su modelovane na isti način kao one na našim nadstupinama 4. 5. i 6. skupine, dočim je na njima ostali ures drugačiji, ali ni one niesu djelo njemačkih ruku, jer piše F. Kugler⁶, da su izvršene bile od *grčkih* radnika oko 1020 god. Na istom mjestu, na temelju prije navedene Mothesove oznake, zaključio sam: »Nadstupine su dakle prvi i glavni stilistični oblik, po kojemu se određuje graditeljski slog.«

Medju ruševinama, gradivom i uresima najbogatije dosad poznate, starohrvatske biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina nadjen je kroz zimu 1898. god. prekrasan kitnjast akroterij sastavljen od tri reda lišća.⁷ Gornja dva reda lišća stilizovana su i složena na isti način kako i na spomenutim nadstupinama sa iste bazilike i na dvie iz Koljanâ, koje su na spomenutom mjestu ovog časopiša naslikane pod brojevima 2, 3, 4, 5, 6—13, 16, 23, 26, 33, 37 i 38. Nego, pošto su ti ulomci tako silno osakaćeni i iznakađjeni, da nam nijedan po sebi ne može da predstavi prvobitnog cjelokupnog oblika tih krasnih nadstupina, to po navedenom dosta dobro sačuvanom akroteriju stičemo razgovjetan pojam ob obliku donjega njihovog diela.

O nadstupinama već napomenutog ciborija crkve S. Jurja u Valpolicella kod Verone, piše prof. Kraus:⁸ »Na tom ciboriju susretamo posve osobito ustrojstvo nadstupine, koje svakako pokazuje daleko oponašanje korinthske nadstupine, ali ipak predstavlja nešto posve nova i samostalna.« Taj ciborij K. donâša po Cattaneo-u,⁹ koji takodjer kaže da je na njegovoj

¹ Cattaneo. N. d. slike 32, 59, 62, 91, 107 i 109.

² Cattaneo. N. d. sl. 76, 77.

³ Cattaneo. N. d. sl. 126, 137.

⁴ Vidi moje članke u „Viestniku hrv. arh. društva“ God. XII. br. 3, str. 81—82. — God. XIII. br. 2, st. 43—45.

⁵ V. Lübke: Die mittelalterliche Kunst in Westphalen str. 58.

⁶ Geschichte D. Baukunst II. str. 424.

⁷ Vidi u „St. Pr.“ God. IV. Br. 1. str. 34—36. moj opis sn slikom.

⁸ N. dj. str. 595.

⁹ N. dj. str. 80—81. sl. 29.

nadstupini »očita namjera da se iz daleka naslieduje korintska«. O tim nadstupinama kaže još u ostalom C.: »Nadstupine tih stupčića niesu zaisto najljepša stvar na ciboriju. Premda pravilnih razmjerja, sastavka su posve surova i nemarna dlieta. Mogu se označiti kao kocke odsjećenih doljnjih bridova sa dupljastim otupljenjem; tamačne narebrene izbočine poredane su okolo toga i hoće zar da napominju naličja listovâ koji niesu niti naznačeni. Svaka otupina prikazuje urezan paomov list, a svako lice križ, ili krug koji uklapa zviezdu, izmedju dvie mršave vitice sa dvostrukim kukama. U vis narebrena izbočina, na uspomenu cvieta i pretanak abakus«. Te su nadstupine postale 712. god. za vladanja bizantinsko-barbarskog sloga u Italiji. Kolika razlika medju njima i našima gori izlaknutima! Naše IV. skupine, i ako u toliko napominju korintsku nadstupinu, u koliko sastoje pri dolnjem dielu od dva reda na izmjence postavljena lišća, u istom broju kao i na korintskoj, to se od nje bitno razlikuju modelacijom, oblikom, izradbom, razmjerjem i medjusobnim odnošajem lišća i viticâ. Dok na korintskoj nadstupini iz zajedničkog koriena niču dva reda akantusova lišća sa širokom, zajedničkom podinom, od kojih svaki završuje užim zaobljenim i svinutim krajem, na našoj su pojedini listovi posve drugčijeg oblika. Svaki listak ima svoju uzku okomitu petlju, koja ili je urešena okomitim usporrednim prutcima, koji su pri gornjem kraju poprieko zavezani (kao na br. 2, 4, 33, 37 i 38) ili kosim nizbrdo okrenutim prugama nalik ribjoj kosti (kao na br. 3, 12, 13 i 23). Listak je malo nagnut i svija se na polje tako, da mu gornji rub postiže vodoravan smier. Plojka je lista široka, po sriedi trokutastim izkopanim pazušcem, razciepana na dvie krpe, koje se dotiču krajevima; svakoj je krpi pak gornji rub izrezan na tri zubića. Medju petljama listovâ ostaju izkopani žliebovi koji se s gornje strane, na mjestu gdje se dotiču susjedni listovi, zatvaraju na način sliepkih lukova. Tako obadva reda lišća sačinjavaju zatvorene kite poput štitaca, na način, da niti mogu gornji listovi pokazivati svojeg srednjeg rebra izmedju dva susjedna lista donjega reda, kao na korintskoj nadstupini, niti oni imaju srednjega rebra, niti mogu vitice da se organički izvijaju iz listnata busa. Nad gornjom kitom lišća stoje na svakom licu po dvie dvostruke vitice, koje se ne dotiču medju sobom ni po sriedi lica, ni na uglovima nadstupine, nego su na obadva mjesta razstavljene okomitim komadima uzeta. Krasne su i druge vrsti staro-hrvatskih nadstupina, koje sam opisao na navedenom mjestu u ostalih pet skupinâ, te svjedoče o plodnosti mašte, dobro odgojenom ukusu, slobodi i originalnosti starih hrvatskih umjetnika.

Svih glavnih navedenih šest vrsti staro-hrvatskih nadstupina pokazuju neku srodnost i postepeni razvitak jedne iz druge. Osjem pete vrsti, svekolike imaju svoju dražest i bolje su i sastavom i izradbom od svih ko-

rintskih i ne kompozitnih talijanskih, što jih je objelodanio C. u svojoj knjizi iz doba od VII. do konca X. vieka.

Opetovat' mi je dakle ono, što sam otrag šest godinâ kazao u više spom. svojem govoru: »ako je sam oblik nadstupine davao do sad pravo u povjesti graditeljstva na posebno naimenovanje tolikim slogovima, koji su postali u mnogo prosvietljenije doba, nego li je ono od VIII. do XI. vieka, ko bi nam Hrvatima zaniekao isto pravo, obzirom na dične nam i slavne pradjedovske spomenike, koji no su stvoreni u varvarskim vjekovima?«

Nego ako su spomenute nadstupine glavnim, niestu ipak jedinim obilježjem hrvatsko-bizantinskoga sloga. C. u svojoj knjizi iznosi jedan jedini primjer trokutnog oblucnog tegurija ciborija ili vratî, i to iz Ravenne iz IX. vieka,¹ kaže, da je to »znamenita rabota talijansko-bizantinskoga sloga«, i dodaje, da je to »pralik onih gornjih uresa ciborijâ ili vratijâ, koji su prije u longobardskom slogu, a potla u gotičkom imali preširoku uporabu i razvitak«.

Misli on naime, da su od tih tegurija postale gotičke oštre lastavice (Spitzgiebeln). Takovi trokutni oblucni teguriji obična su stvar bila nad vratima svetišta staro-hrvatskih erkava, kao što je onaj, koji se je još na svojem mjestu sačuvao u crkvi S. Martina u perimetralnom zidu Dioklecijanove palače kod Porta Aurea u Spljetu,² i onaj sa srušene crkve S. Luke na Uzdojlu kod Knina.³ Imamo jih pak mnoštvo ulomaka sa otarskih ciborija, kao n. pr. od jedanaest tegurijâ samo iz biskupske bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina,⁴ jedan sa starinske srušene crkvice S. Todora u Bolu,⁵ jedan u crkvi sv. Petra na Lučcu u Spljetu,⁶ jedan sa crkve u Rizinicama kod Solina⁷, a ima jih još toliko neobjelodanjenih ulomaka u »Prvom muzeju hrvatskih spomenika« u Kninu. Svi su ti starohrvatski teguriji pak ljepši, ukusniji od spomenutog iz Ravenne i plohorezbama su krasno urešeni u prostranom trokutnom timpanu nad lukom, a isti je timpan pak vazda liepo zaokviren. Uzak i neznatan je timpan ravenatskog tegurija, te je na prosto urešen križem u vrhu i trostrukom troputastom pletenicom s jedne i s druge strane. Vanjski kosi rubovi lastavicâ su vazda urešeni penjućim se kukama. Samo jedan od poznatih naših starohrvatskih trokutnih tegurija ima u timpanu krasno plohorezano Gospino poprsje,⁸ ostali imaju po sriedi križ urešen dvostrukom troputastom pletenicom, a oko

¹ N. dj., str. 173.

² Vidi „Ephemeris Spalatensis“, str. 23., sa slikom.

³ „St. Pr.“ God. I. Br. 2., str. 76.

⁴ „St. Pr.“ God. III. Br. 2., str. 51—57.

⁵ Moj opis sa slikom u „Viestniku hrv. arh. dr.“ God. XI. Br. 3., str. 65—69.

⁶ Prof. Fr. Bullić: Hrvatski spomenici, str. 42—43. Tab. XVI.

⁷ Bihac, Drugo izvješće. Tab. V., sl. 3.

⁸ Moj opis. („S. P.“ God. I. br. 1.)

njega s donje strane dva pauna k njemu okrenuta, sa grozdom u kljunu, s gornje dvie ruže. Izpod tih timpana luk je vazda obrubljen na našim spomenicima pojansom, koji je ili urešen plohozezbom, ili, običnije, nosi urezan, nadpis. Osim trokutnih ima medju starohrvatskim spomenicima takodjer velik broj raznovrstno plohozezbom uresenih pačetvornih oblucnih tegurija, kao što jih ima i u Italiji. Razumije se dakle, da su trokutni osobita vlastitost starohrvatskog graditeljstva. Medju dalmatinskim spomenicima od VIII. do X. vieka nahodimo takodjer u Zadru,¹ Ninu,² Kninu,³ Drniškom Gradcu,⁴ Trogiru,⁵ Stonu⁶ i Dubrovniku⁷ uprav liepu sbirku plohozezanim vijugastim lozama, palmelama, pletenicama, kukama itd. urešenih vratnih okvira i samih nadvratnika, kakvih takodjer nije C. našao nigdje u Italiji. Jedan takav okvir ima još neobjelodanjen u našem »Prvom muzeju hrvatskih spomenika. C. ne spominje nigdje uresa lezenâ medju plutejima na ogradam svetišta sa talijanskih crkava. Izradjenih zajedno sa plutejima, pa i napose, medju ruševinama starohrvatskih crkava od VIII. do X. vieka, nadjena je sila takovih, urešenih sa plohozezanim najraznovrstnijim pleterima, pletenicama, spletenim krugovima itd., od kojih su samo neki objelodanjeni⁸. *Ne samo dakle po svojim osobitim nadstupinama, nego još i po trokutnim tegurijama, po vratnim okvirima i po urešenim lezenama, na kojima su bili uglavljeni pluteji na pregradama svetišta starohrvatskih crkava, zaslužili su naši pradjedovi u IX. i X. vieku, da se slog njihovih graditeljskih spomenika nazivlje **hrvatsko-bizantinskim**, nego je to takodjer i prava potreba u povjesti umjetnosti, da se uzmoć budu razlikovati od drugih jim suvremenih novo otkriveni hrvatski graditeljski i klesarski spomenici, koji nose na sebi tolika vlastita obilježja, koja niesu do sad poznata iz drugih krajeva, po kojima se je od VIII. do XI. vieka prostirao upliv bizantinskoga sloga.*

* * *

Slavni naš pokojni dr. Rački, koji je na žalost prerano umro, da bi mogao bio skroz da prouči novo-otkrivene starohrvatske graditeljske spomenike, premda se zato nije mogao da otrese još vladajućih predsuda o umjetničkoj sposobnosti Longobardâ, ipak je naslućivao, da su stari

¹ Eitelberger N. dj., str. 133—134.

² Eitelberger: N. dj., str. 167.

³ Moj članak u „St. Pr.“ God. I. Br. 3., str. 171—172, sa slikom.

⁴ Moj članak u „Str. Pr.“ God. IV. Br. 3—4., str. 110.

⁵ Moj članak u „Viestniku hrv. arh. dr.“ God. XIV. Br. 1 str. 16—17 i God. XIII. Br. III., str. 81—82.

⁶ Moj članak u „St. Pr.“ God. IV. Br. 2., str. 79.

⁷ Moj članak u „St. Pr.“ God. III. Br. 1., str. 25.

⁸ Vidi „Star. Prosvj.“ God. I. Br. 2, str. 73. — Br. 3., str. 166. — God. IV. Br. 2., str. 71. — Br. 3—4., str. 108.

Hrvati primili graditeljski slog iz Bizanta i da nisu mogli da ostanu bez upliva na razvitak tog sloga u svojoj zemlji. Da se to uvidi, navest ću nekoliko njegovih misli iz razprave »O umjetnosti i umjetnom obrtu« u navedenom njegovom djelu, koje će služiti podporom izloženom mojemu razlaganju :

»Činjenica, da ornamentika, koju nalazimo na zapadu, dolazi na spomenicima u pokrajinah bizantinske carevine mnogo ranije,¹ za tim, da je bizantinska umjetnost uplivala na umjetnost zapada, imenito Italije, obara ili bar oslabljuje mnijenje o germanskom porjetlu² one ornamentike. Za obratan upliv, t. j. da bi iztok onu ornamentiku poprimio bio od zapada, ne ima dokaza.«³ A dalje :

»I na tvorinah domaćeg obrta kod Slovjena, bilo na vezivih, bilo u rezbarijah na drvu, služi osnovom geometrijska, osobito četvorna crta; nu uz nju dolaze i zavijeni nalik na arabeske, pak i slikami iz bilinstva i životinjstva nadopunjeni nakiti. Ovakova je ornamentika kod svih slovjenskih plemena od pamtivieka tako razprostranjena, da se može punim pravom smatrati njihovom tekovinom; pa ne ima razloga sumnjati o tom, da su ju Slovjeni, koji su zaposjeli nekadašnje bizantinske pokrajine, ovamo donieli uz ostale narodne običaje i zanimanja dnevnoga življenja«.

»Nije li dakle bizantinska umjetnost zanemarivši, davnu klasičku ornamentiku, usvojila i obradila motive ornamentike mladih naroda, koji su zaposjeli mnoge pokrajine istočne rimske carevine? U takovu slučaju bili bi bizantinski umjetnici, graditelji i kipari, razširitelji po zapadu nove ornamentike upravo tako, kano što bijahu bizantinske arhitekture. Tako se jednostavnije tumači pojav, što se jedna srodna ornamentika počam od VI. do VII. vieka očituje na gradjevnih spomenicima u Siriji, Palestini, maloj Aziji, Carigradu, Grčkoj, Italiji, Mauretaniji. Tiem se ipak ne izključuje, da je ta zajednička ornamentika bivala nadopunjena i preinačena posebnimi narodnimi i plemenskim motivima u pojedinih predjelih, nu obće glavno obilježje ostade joj netaknuto«.

Na tom je razlogu i osnovan naziv *hrvatsko-bizantinskoga* sloga za starohrvatske spomenike, koji, uz obće glavno bizantinsko obilježje, posjeduju još i posebne gori iztahnute hrvatske motive.

Iz sličnosti starohrvatskih bizantinskih spomenika sa suvremenim talijanskim, ovako zaključuje pok. dr. Rački: »Da je u Dalmaciji i u Hrvatskoj graditeljska umjeća plovila onom strujom, kojom je plovila u ostalom kršćanskom svijetu, ponapose u susjednoj Italiji, tečajem VII. do XI. stoljeća. Nakiti gradjevnih spomenika hrvatskomu su se ukusu svidjali tim više, što

¹ To je uvjerenje bio stekao po navedenom razlaganju Cattaneovu.

² Ovdje misli o mnijenju prof. dra. Strzygowski-a, koje je i sam naveo u svojoj razpravi.

³ Nav. dj., str. 310.

su u velikom nalik bili onim, kojimi se je služio u domaćem obrtu, na drvu i platnu. Ima li u tih nakitih nješto posebna, kakav izključiv narodni motiv, za sada, čini mi se, premalo je gradje sakupljeno, a da bi se izvjestno uztvrditi moglo.

Zadaća ovih redaka bila je uprav da se dokaže, da na nakitim starohrvatskih spomenika ima baš nešto posebna, da ima izključivo narodnih hrvatskih motiva i da je već do sada sakupljeno dovoljno gradiva, da se to izvjestno uztvrdi. Koliko li sam uspjeo suditi je pravednim, bezpristranim čitateljima.

U Korčuli, o Sv. Andriji Apostolu 1899.

Frano Radić.

Nekoliko kovinskih uresa sa pojasnih kajiša, ostružnog remenja i s drugih podveza u nošnji starih Hrvata.

(Sa slikama. Nastavak V. God. IV., Br. 3—4, str. 130—134.)

Polukruglasto bakreno, iznutra šuplje i meridijanskim duguljastim rupama, na sestero razdijeljeno dugme prikazano u slici 7, (God. IV., Br. 3—4, str. 131 ovog časop.), slično je bakrenom pozlaćenomu dugmetu prikazanu u sl. 8, kakva još i dandanas naš narod nosi srebrna na svojim krožetima u guste redove prišivena. Dugme sl. 8 ima naokolo pet okružnih rupica, a jednu po sriedi, te je ponešto spljošteno i izlizano.

Dugme sl. 7 ima u premjeru 23 mm., a visoko je 13 mm. Tako je urešeno, da iz osnovnog prstena niče šest naskočenih duguljastih pupoljaka, koji u vrhu služe podporom prstenčiću od 7 mm. u premjeru. Sa njegove sredine rek bi kao da se je okrnula okrugla pupica. I na njemu se između hrdje opažaju tragovi pozlate.

Obadva opisana dugmeta nadjena su skupa sa predmetima sl. 1. do 6. u vinogradu braće Jovana i Save Lapčića tik vinograda Lake Vrankovića u Smrdeljima občine Skradinske. Sbirka našega muzeja, osjem opisanih, posjeduje još njima i oblikom i veličinom posve slično dugme na petero razdijeljeno poput onoga sl. 8, samo što je od tuči, ponešto deblje i uprav polukruglasto.

Jednostavan je sapon od tuči sl. 9. Debeo je 2 mm. Igla mu sastoji od prosto oko osovine savijene tučane žice. Oko osovine sagnuta tanka pločica ima gornji lapat kraći i širji od donjega. Remen se je među laptima pločice pritvrđivao su dva prosta na krajevima malo udebljana klinca. Nadjen je u prostoj zemlji na rimo-katoličkom groblju u Biskupiji kod Knina. Mogao je pripadati podvezi obuće.

Malašni tučani sapon (sl. 14) ne može bit čemu drugomu pripadao nego podvezi bječava. Oblikom naliči saponu sl. 9, ali je razmjerno kraći, a deblji na prednjoj strani luka. Osjem žljebića za kraj igle, na luku ima usporedo s njim, s jedne i druge strane urezana po četiri žljebića za ures. Od tučane žice napravljena igla tako je namještena oko osovine saponu, da obuhvaća i pretanku pločicu, koja pokriva svu osovinu. Na drugim je već opisanim saponima iz našega muzeja pločica na mjestu igle proparana, a na ovom je samo probivena kroz obadva laptu za prolaz iglene ušice. Laptovi pločice ako i nisu okivali svu podvezu, svakako su daleko dosizali, jer je od gornjega sačuvan ulomak dug 43 mm., od donjega tek 12 mm. Među njima sačuvan je 42 mm. dug komad krasno satkane tkanice od debela lanena konca, kao i pločice, 12 mm. široke. Konac, od kojega je tkanica satkana, sastavljen je od dvostruke liepo upredene žice. Ona je na dva lica: gornje je na uzdužne redove, donje sastoji od popriečnih redova konaca dvoje a dvoje protkanih pri obadva ruba, i gdje god na jednom gdje god na dva mjesta, po sriedi. Gornji lapat pločice urešen je izkucanim uresom, koji sastoji od reda pupića pri rubovima, a po sriedi od vijugaste visoko naskočene loze sa zavijenim listićima u svakom valu. Donji je lapat pločice gladak, posve neurešen. Kao i na slikama svih drugih ovdje opisanih predmeta, tako je i na slici ovoga slabo razpoznati urese, jer su sve ove slike posve loše urezene. — I ovaj je sapon nadjen u prostoj zemlji, na istom mjestu kao i sl. 9.

Mali podvezni jezičac sl. 13. slična je oblika, jednako je izkopan pri zadnjem kraju, te ima dvie razciepane i klincima obskrbljene ušice za primanje podveznog remena, kao i opisani veliki pojasni jezičac br. 1. I on je od tuči. Dug je 41 mm., širok zađa 14 mm., sprieda 13 mm., te ima polukružno zaobljen kraj. Debeo je straga 4 mm., sprieda 1 mm. Gornja mu je strana cizelovanjem urešena i razdieljena na dva polja. Zadnje, kraće polje ima u pačetvorno zarezanu okviru prostim crtama, smierom širine jezičca, prikazano kraljsko poprsje u profilu, sa glavom sprieda okrenutom. Sprednje, poduže polje je dvaput zarubljeno, kao i jednako položeno polje jezičca br. 1 (sl. 1/2). Na tom je polju predstavljeno takodjer kraljsko poprsje u profilu sa podignutim rukama. Dolnji dio tog poprsja pretvoren je u pasju glavu s gubicom nizbrdo okrenutom. — Kraljevske krune su na glavama obajuh likova u obliku prosta vienca. Izradba odgovara tehnici VI. ili VII. vieka. Nadjen je u pretraženoj zemlji u predvorju bivše bazilike Sv. Marije na rimo-kat. groblju u Biskupiji kod Knina.

U prostoj zemlji na rimo-kat. groblju u Biskupiji k. Kn. nadjen je predmet od tuči sl. 15. Rek bi da je to pločica, koja je služila za primanje osovine sapona i za pritrdjivanje remena kojekakve podveze. Osovina je prolazila kroz dvie debele ušice na prednjem kraju ploče. Pločica je s dolnje strane izkopana, s gornje je urešena na način kao da je sastavljena od četiri polumjesečasta komada, od kojih opet svaki nosi na svojoj površini damaširani liljan. Pri zadnjem kraju je s dolnje strane ostatak klinca, s kojim se je pločica utvrđivala na remen.

Br. 20 je slika podvezna jezičca bakrena, nadjena u prostoj zemlji medju iztraženim ruševinama kod Katića bajama u Biskupiji. Bio je pokriven pretankom tučanom navlakom. Sastoji od dvie sukladne pločice, koje su sprieda prikovane, straga razstavljene na prociep za primanje remena, koji se je utvrđivao su dva klinca od tuči polukruglastih glavica s gornje strane. Te glavice počivaju na obručicim od upredene dvostruke bakrene, tučanom navlakom pokrivenne, žice. Od takove je žice i obrub prednjeg, kesí sličnog, diela jezičca, kao što i dvie preko njega unakrst pritrdjene pruge. Dolnja je strana jezičca gladka.

Predmeti predstavljeni slikama 10 i 11 jesu petlja i dotični podvezni jezičac od tuči, te su i osobite čvrstoće i izradbe. Jezičac (sl. 11) je dug 23 mm., debeo na prednjem kraju 6 mm., na stražnjem 4 mm., širok 16.5 mm. masivan sprieda, a samo straga izkopan za 1 mm. dubine za naslon remena. Prednji je kraj produljeno zaobljen sa čunjastim narebrenim obrubom. Gornja mu je površina urešena sa četiri urezana kolobarića tako poredana, kao da su u vrhovim kutovâ kose četvorine. Pri zadnjem utegnatom kraju ima dva po 2 mm. naskočena, a po 1 mm. debela narovašena popriečna pojasa, medju kojima ostaje 3 mm. širok vrat. Kroz sredinu vrata prolazi podeblji klinac za utvrđjivanje remena, a zavrtačen je s protivne strane na tankoj pločici. Remen je mogao imati oko 2.5 mm. debljine.

Petlja (sl. 10) ima na licu istu izradbu kao i pripadajući joj jezičac; sastoji to jest kao od dva u vratu spojena opisana jezičca. Duga je 25 mm., šir. 12 mm., debela pri krajevima 5 mm. Provieslo joj je pačetvorno. Obadva ta predmeta su nadjena u pretraženoj zemlji u absidi bivše bisk. bazilike Sv. Marije na rimo-kat. groblju u Biskupiji kod Knina.

Sl. 12 prikazuje gvozdenu petlju sa nepravilno pakružnim licem dugim 20 mm., širokim 14 mm. Čunjaste površine rubovâ su narebrene poput onih na prije opisana dva predmeta (sl. 10 i 11). Lice ima po sriedi drugu 1 mm. visoko naskočenu pakružnicu, u kojoj se nahodi smierom duljine pet naskočenih pupica. Niz takovih pupica okružuje pak tu srednju, pakružnu nadizinu. I ta petlja ima pačetvorno provieslo. Nadjena je kao br. 9.

Sl. 16 predstavlja krajni krnjatak oduljeg predmeta, koji je mogao biti podveznim jezičcem. Bakren je, bio je osobito viešto skovan, a hrdja ga je silno pokvarila. Sastoji od dva posve istovetna komada pločimice medju sobom slijepljena. Svaki od tih komada je sastavljen od obrubne debele pločice, koja obuhvaća krasnu na polukrugove vijugastu granu sa liepim zavijenim listićima u svakom zavoju. Radnja je bila skroz prošupljena u pazušcima i u sredinama zavijenih listića. Nadjen je kao br. 13.

Predmeti, što jih predstavljaju slike 17, 18, 25, 26 i 27 jesu od tučanih trokutnih ili obsrdčastih tankih pločica sastavljeni prosti podvezni jezičci. Jezičac sl. 17 je bez ureza i pritvrđivao se je remen pomoću klinca na spređnjem kraju i jednog pri sredini stražnje strane.

Jezičac sl. 18 utvrđivao se je kao sl. 17. Obadva su debelom hrdjom pokrivena. Nadjeni su kao br. 16. Bili su vjerojatno uz paljevinu.

Slični su medju sobom mali jezičci sl. 25 i 26; te su bili utvrđeni na remen pomoću tri klinca u tri svoja vrha. Urešeni su na gornjoj površini prostim, simetrično urezanim, crtama, koje podavaju šematičnu sliku krina. Nadjeni su medju paljevinom u vinogradu Lake Vrankovića, nedaleko od nalazišta predmeta ovdje opisanih pod brojevima 1—8 u Smrdeljima obćine skradinske.

Jezičac sl. 27 utvrđivao se je na remen takodjer sa tri na trokut razdieljena klinca, ali je uz to bio urešen sa šest rupâ i s nekoliko zarezâ, koji su ga prikazivali u obliku liljana. I on je nadjen skupa sa jezičcima sl. 25 i 26.

I u Njemačkoj je nadjeno podveznih jezičaca iz merovinškog doba,¹ koji su u glavnom slični ovim zadnjim opisanim petero starohrvatskim.

Predmeti, prikazani slikama 21, 22, 23 i 24, mogli bi takodjer bit služili kao podvezni jezičci u nošnji starih Hrvata. I oni su od tući.

Predmet sl. 24 sastoji od dva komada, koji su šarnirom medju sobom svezani. Dolnji dulji komad ima dvie ušice, drugi jednu srednju za prolaz osovine šarnira. Mali je komad u sriedi probiven, a naokolo s gornje strane narovašen. Duljemu je komadu sredina 2 mm. duboko izkopana, a 2 mm. širok obrub mu je takodjer s gornje strane narovašen. Dolnja mu je strana za $\frac{1}{2}$ mm. izdubljena, te ima naokolo drugu po milimetra izdubljen zarez. Taj se je komad pričvršćivao na remen pomoću dvajuh klinaca na krajevima gornje izdutine. Dulji je komad oko 4 mm. debeo, kraći je nešto malo tanji.

Uloinci sl. 22 i 23 sačinjavahu komad poput duljega na prije opisanom predmetu (sl. 24), samo što je bio dulji od njega. Pritvrđivao se je na remen sa tri klinca.

Jezičac sl. 21 naliči u glavnim crtama i u sastavu opisanomu sl. 24, samo je sastavljen od na pola tanjih pločica, koje su naokolo nazubljene, te je kraća urešena sa dva para, a veća sa četiri para okružnih rupica, te neimaju visoko naskočenih, debelih, narovašenih rubova. Dulja ima uz to još pri sredini jednog i drugoga kraja po rupicu za klinac, kojim se je utvrđivala na remen. Taj je predmet pokriven liepom, svietlom zelenom patinom. I ovi su zadnji ovdje opisani predmeti nadjeni na istom mjestu kao i oni pod brojevima 25, 26 i 27. Ni ovakovih podveznih jezičaca, kao što su ova tri zadnja opisana, ne spominje Lindenschmit nigdje u navedenom svojem djelu o njemačkim starinama. Svi ovdje opisani predmeti čuvaju se sada u »Prvom muzeju hrvatskih spomenika« u Kninu.

¹ Lindenschmit. Nav. dj. str. 349.

Popis

naušnica (okosnica, mingjuša) „Prvoga muzeja hrv. spomenika“ u Kninu.

(Sa slikama.)*

Od svih starinarskih predmeta, što su sačuvani u »Prvom muzeju hrvatskih spomenika« u Kninu, mnogobrojnošću, razmjerom, raznovrstnošću oblika i kovina najbolje zastupane su naušnice, da podpunim pravom možemo utvrditi, da je to ne samo najbolja zbirka toga muzeja, nego i najbogatija do sada u obće te vrste poznata.

Buduć da se ponaosob kod arheolozičke znanosti sgadja, što i kod ostalih znanosti, da se često danas nešto kao izvjestna dokazuje, dok sutra, pri novim otkrićima, dolazi se do sasna protivnih zaključaka, pa nije izključena vjerojatnost da i glede naušnica: njihova porijekla, umjetničkog razvoja i pripadnosti, ako u obće ima izvjestnih mnenja, da ta takodjer danas sutra mogla bi biti jačim dokazima sasna oprovrgnuta. Za to mislimo da ćemo arheolozičkoj znanosti i hrvatskomu ponosu najbolje poslužiti ako za sud, u što boljim slikam, — koje će glasnije govoriti no što bi ponajbolji opisi — objelodanimo inventar te naše bogate zbirke, označujući težinu, objem i okolovštine našasća pojedine naušnice, kod izvjestnosti, da će na obilnosti takovih podataka, učeni krugovi moći podrobniji sud o istima izreći.

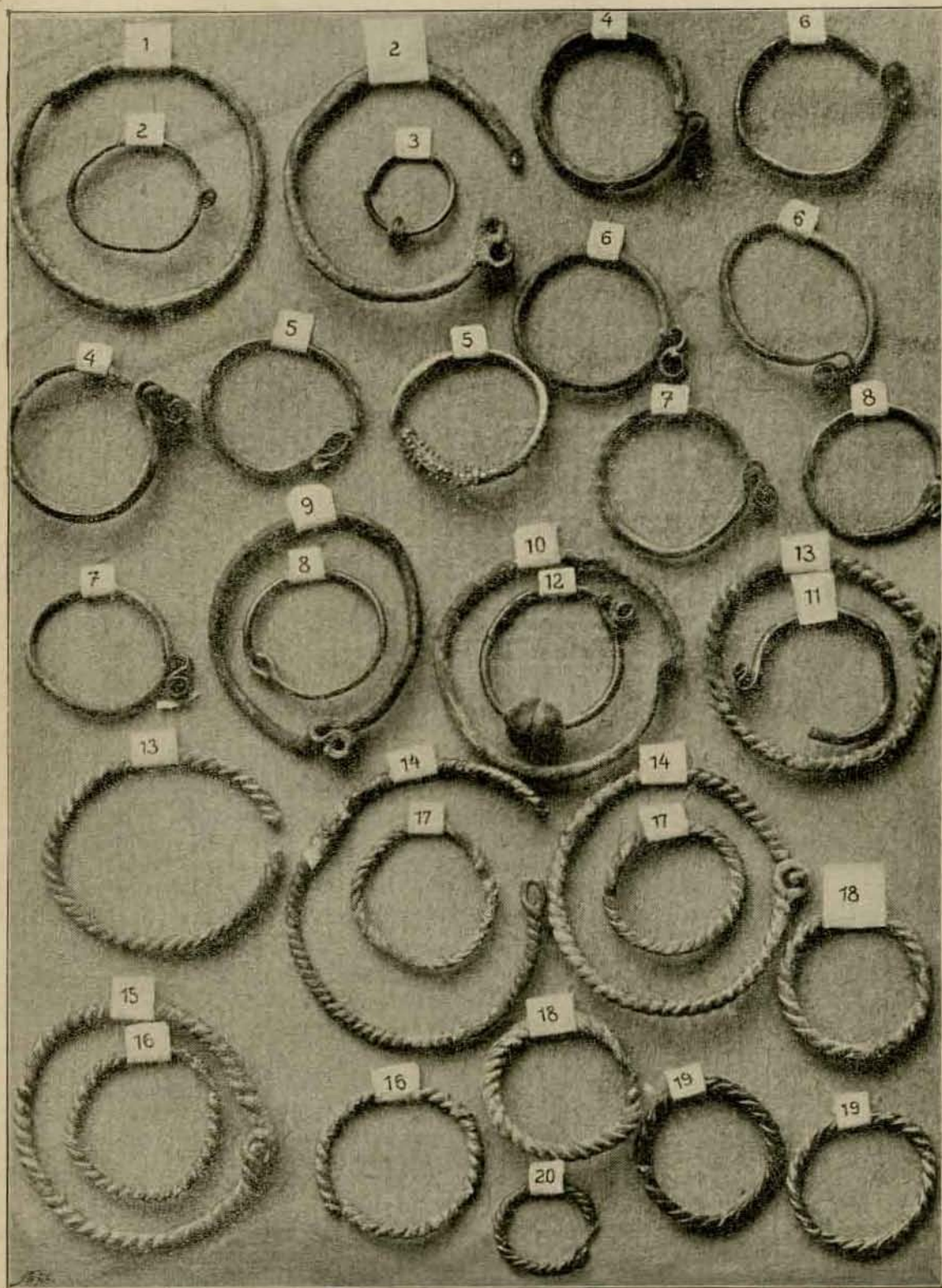
Progresivni slomljeni brojevi znače, da su predmeti našasti u jednom te istom grobu. Premalo je slučajeva, da bi u jednom grobu našli po više mrtvaca i uza nje takovih predmeta, pa za to se mora razumjevati, da se jedan ili više predmeta našlo samo u pojedinom grobu uz pojedinog mrtvaca, a da to u inventaru netreba spominjati. Iznimke pako pri spomeni takovih predmeta naznačit ćemo.

Na priloženim tablama svaki broj predstavlja odnosnu sliku, te je suvišno u opisu pozivati se na te slike. Kasnije, kad budemo donositi samo slike variantnih naušnica upozorivati ćemo na broj odnosne slike.

Na koncu ovoga inventara nadodati ćemo nekoliko naših obćenih opazaka.

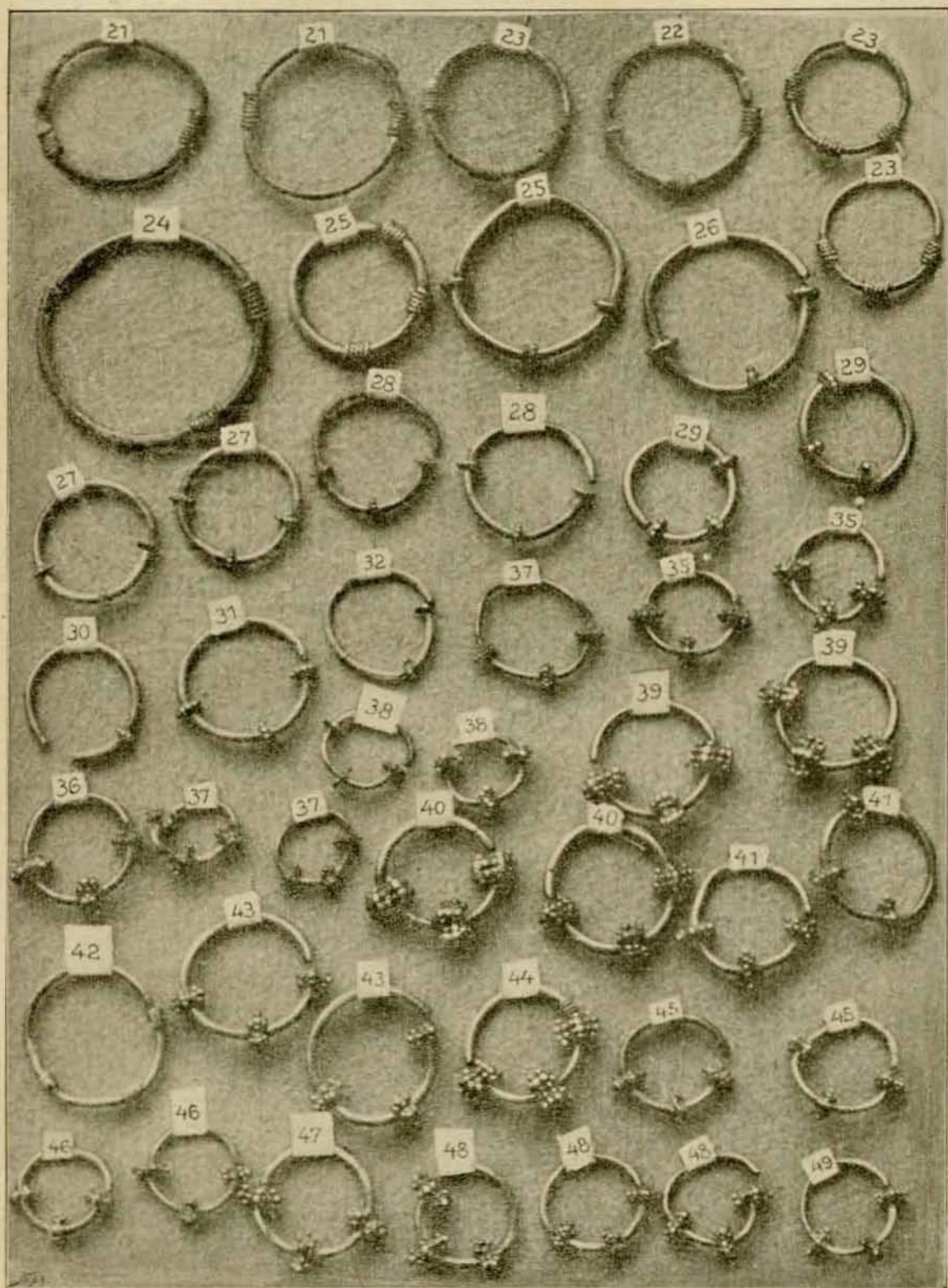
- Br. 1. Mjedena žica, pri jednom kraju karičice odlomljena, od 0.43 mm. premjera, 3.15 mg. težine, našasta na rim. groblju u Biskupiji.
- 2,1. Mjedena žica, pri jednom kraju karičice odlomljena a drugi svršava sa zavojem slova S, od 0.40 mm. premjera, 4.05 mg. težine, našasta gdje i predjašna.
- 2,2. Srebrna žica dobro sačuvana, od 0.22 mm. premjera, 0.64 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
3. Srebrna žica sa privjesom probušenog iz staklene pašte zrnca, dobro sačuvana, od 0.15 mm. premjera, 0.53 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 4,1. Mjedena žica na rubove, završujuća pri karičici u spodobu slova S, dobro sačuvana, od 0.27 mm. premjera, 2.40 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 4,2. Jednaka predjašnoj, od 0.27 mm. premjera, 2.75 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 5,1. Mjedena žica završujuća pri karičici u spodobu slova S, dobro sačuvana, od 0.26 mm. premjera, 1.40 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 5,2. Jednaka onoj pod br. 57,1. (vidi tab. III. slika 13 u redu).

* Kod tablah ovoga članka podkrale su se neke pogriješke, koje neka štovani čitatelj ovako izpravi: Na tabli sl. 1. mjesto br. 5, čitaj 57; na tabli sl. 3. mjesto br. 56 čitaj 53, mjesto br. 58 čitaj 56, mjesto br. 58, čitaj 56, mjesto br. 40 čitaj 33.

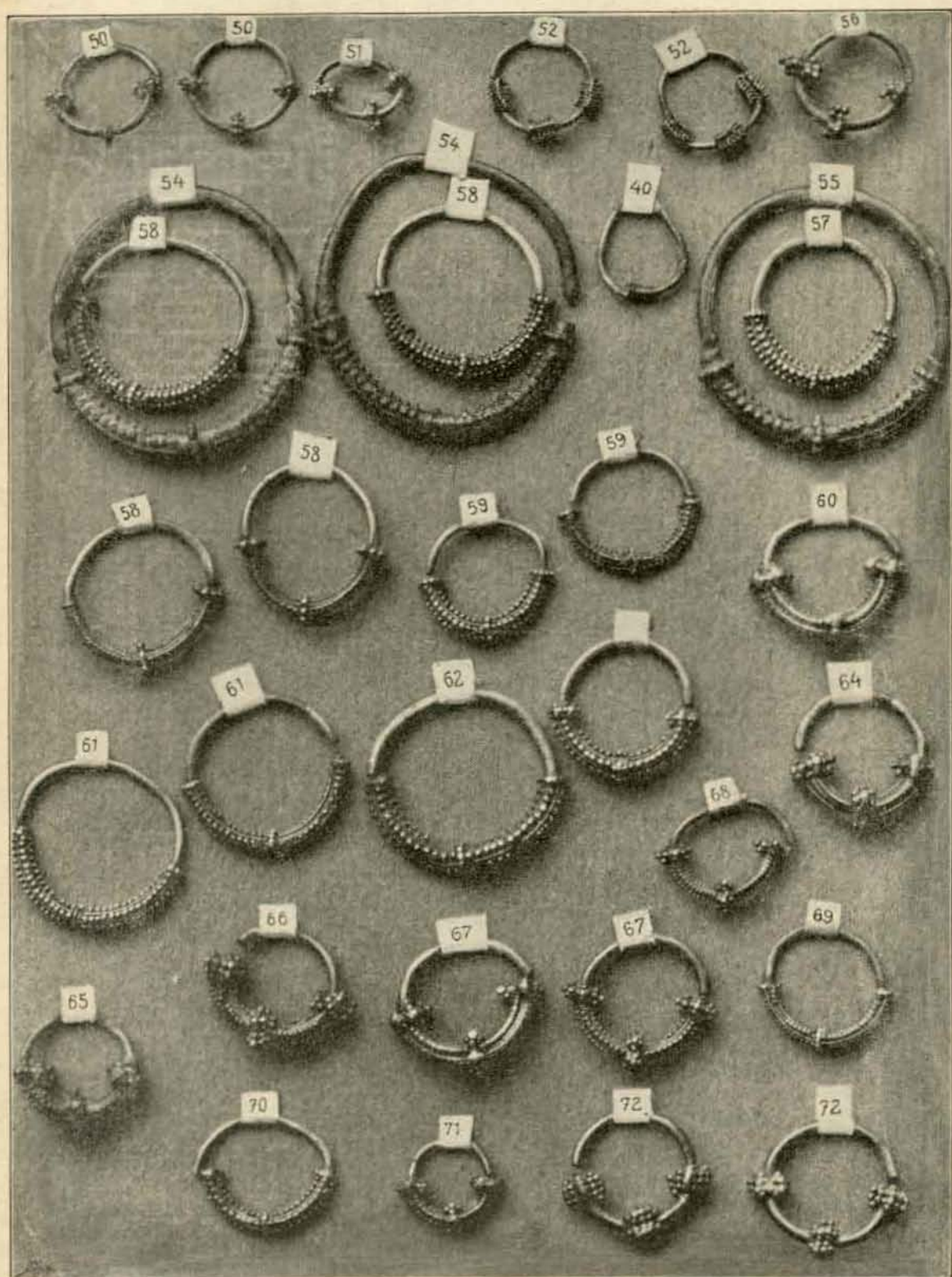
Sl. 1.

- 6,1. Jednaka predjašnoj, od 0.26 mm. promjera, 1.40 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 6,2. Jednaka predjašnoj, od 0.26 mm. promjera, 2.10 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 7,1. Jednaka predjašnoj, od 0.26 mm. promjera, 1.60 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 7,2. Mjedena žica na rubove, sa karičicom, promjerom, težinom i nalazištem kao i predjašna.
- 8,1. Mjedena žica, završujuća pri karičici u spodobu slova S, od 0.23 mm. promjera, 1.20 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 8,2. Srebrna žica, izradbom, promjerom, nalazištem jednaka predjašnoj, dok ima 1.00 mg. težine.
9. Jednaka u sve predjašnoj, od 0.40 mm. promjera, 4.20 mg. težine.
10. Srebrna žica, pri karičici običajni zavojak nalik slova S odlomljen, od 0.37 mm. promjera, 3.25 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
11. Mjedena žica, pri tanjem kraju karičice odlomljena, od 0.23 mm. promjera, 1.55. mg. težine, našasta gdje i predjašne.
12. Na mjedenoj žici nataknut od dvije pole pupoljak, jedna je pola pupoljka propala, jedan krak svršavao je u karičicu spodobe slova S, od 0.23 mm. promjera 2.30 mg. težine, našasta slučajno u grobu jedne prehistoričke (?) gomile pod prehistoričkom gradinom Rudeč, što je na Prominskoj visoravi poviš sela Uzdolja u kninskoj krajini.
- 13,1. Mjedena žica u dva jednaka kraka na način užeta spletena, pri jednom kraku karičice odlomljena, od 0.36 mm. promjera, 3.70 mg. težine, našasta na rimok. groblju u Biskupiji.
- 13,2. Jednaka predjašnoj, ali su joj oba kraka karičice odlomljena a ima 3.45 mg. težine.
- 14,1. Jednaka predjašnoj, karičice se na način spona zaspanjale, od 0.40 mm. promjera, 4.75 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 14,2. Jednaka predjašnoj.
15. Jednaka predjašnoj, od 0.40 mm. promjera, 5.25 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 16,1. Jednaka predjašnoj, karičice odlomljene, od 0.25 mm. promjera, 1.06 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 16,2. Jednaka usve predjašnoj a 1.45 mg. težine.
- 17,1. Jednaka predjašnoj, jednostavne karičice, od 0.22 mm. promjera, 1.95 mg. težine.
- 17,2. Usve jednake predjašnoj.
- 18,1. Jednaka predjašnoj, krak karičice na kukac nešto odlomljen, dok drugi na sponu čitav je, od 0.22 mm. promjera, 2.35 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 18,2. Jednaka predjašnoj, ali mjesto karičica ima jednostrani od jednake žice kolinac te naliči na spletenu viticu, od 0.22 mm. promjera, 2.90 mg. težine a našasta, gdje i predjašne.
- 19,1. Mjedena troprutna spletena žica, sa jednostavnim karičicom, koje se lagano sljubljuju, od 0.22 mm. promjera, 2.55 mg. težine, našaste gdje i prve.
- 19,2. Mjedena troprutna spletena žica oko koje kao stopljena pripliće se treća tanka srebrna žica, 0.22 mm. promjera, 2.05 mg. težine, našasta gdje i predjašne.

Sl. 2.

20. Srebrna troprutna spletena žica, s odlomljenim karičicama, od 0.15 mm. promjera, 0.95 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 21.1. Mjedena žica, preko koje od osam namota iz tanke žice pletena dva kolinca, od 0.26 mm. promjera. 1.40 mg. težine, našasta, gdje i predjašne.
- 21.2. Sasma jednaka predjašnoj.
- 22.1. Jednaka predjašnoj, ali ima po tri kolinca, od 0.22 mm. promjera, 1.50 mg. težine, našasta, gdje i predjašne.
- 22.2. Jednaka predjašnoj od 1.35 mg. težine.
- 23.1. Srebrna žica sa tri kolinca ispletena od dva tanka predena prutka, po pet puta omotana, od 0.20 mm. promjera, 1.20 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 23.2. Sasma jednaka predjašnoj.
24. Mjedena žica sa dva od osam omota kolinca, 0.38 mm. promjera, 3.90 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
25. Sasma slična onima br. 23, od 0.30 mm. promjera, 2.75 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 26.1. Srebrna žica providjena sa tri kolinca iz u vjenac naslaganih u fildegran zrnaca i pokraj svakog sa obe strane kolinca iz žice, od 0.30 mm. promjera, 2.75 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 26.2. Sasma slična predjašnoj.
- 27.1. Jednaka predjašnoj, ali oko kolinaca nema pasa od žice, od 0.21 mm. promjera, 1.45 mg. težine, našaste gdje i predjašne.
- 27.2. Sasma jednaka predjašnoj, od 1.30 mg. težine.
- 28.1. Sasma jednaka predjašnoj, od 1.43 mg. težine.
- 28.2. Sasma jednaka predjašnoj.
- 29.1. Srebrna žica sa tri fildegranjena kolinca, a sa svake strane kolinaca dvoprutna spletena žica, od 0.18 mm. promjera, 1.90 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 29.2. Sasma jednaka predjašnoj od 2.00 mg. težine.
30. Srebrna žica sa jednim fildegranjenim kolincem, pri karičici odlomljena, od 0.18 mm. promjera, 1.35 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
31. Sasma jednaka onima pod br. 29, od 0.22 mm. promjera, 1.95 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
32. Jednaka predjašnoj, ali su joj dva kolinca oštećena, od 0.18 mm. promjera, 0.92 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
33. Srebrna žica, jako oštećena, imala je spodobu onih opisanih pod br. 52, od 0.18 mm. promjera, 0.75 mg. težine, našasta gdje i predjašne. Vidi tablu III. slika 11.
34. Srebrna žica sa tri fildegranjena kolinca, predstavljajuća petotračnu zvjezdicu, sa svake strane kolinca prepletana dvoprutna žica, od 0.18 mm. promjera, 1.00 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 35.1. Sasma jednaka predjašnoj, od 0.15 mm. promjera. 1.25 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 35.2. Sasma jednaka predjašnoj, od 1.60 mg. težine.
36. Sasma jednaka predjašnoj, od 0.18 mm. promjera, 2.30 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 37.1. Sasma jednaka predjašnoj, od 0.13 mm. promjera, 1.10 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 37.2. Sasma jednaka predjašnoj, od 0.75 mg. težine.

Sl. 3.

- 38,1. Sasma jednaka predjašnoj od 0.13 mm. premjera, 0.70 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 38,2. Sasma jednaka onima pod br. 28, od 0.13 mm. premjera, 0.65 mg. težine.
- 39,1. Sasma jednaka onima pod br. 35, od 0.20 mm. premjera, 3.50 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 39,2. Pozlaćeno srebro, izradbom jednaka predjašnoj, od 3.60 mg. težine.
- 40,1. Sasma jednaka predjašnoj, od 0.21 mm. premjera, 4.10 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 40,2. Sasma jednaka predjašnoj od 3.70 mg. težine.
- 41,1. Jednaka onima pod br. 35, od 0.20 mm. premjera, 1.85 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 41,2. Jednaka predjašnoj, od 0.18 mm. premjera, 1.95 mg. težine.
42. Srebrna žica sa tri odskoćena kolinca, od 0.22 mm. premjera, 1.40 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 43,1. Jednaka onima pod br. 35, od 0.22 mm. premjera, 2.60 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 43,2. Jednaka predjašnoj.
44. Jednaka onima pod br. 39, samo što kod jednog kolinca ima iz dvoprutne prepletene žice šest puta ovit preko karičice omot, od 0.20 mm. premjera, 3.10 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 45,1. Jednaka onima pod br. 35, od 0.18 mm. premjera, 1.45 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 45,2. Jednaka predjašnoj od 1.30 mg. težine.
- 46,1. Jednaka predjašnoj, od 0.14 mm. premjera, 1.05 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 46,2. Jednaka predjašnoj, od 1.25 mg. težine.
- 47,1. Jednaka predjašnoj, od 0.18 mm. premjera, 2.35 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 47,2. Jednaka predjašnoj, od 2.45 mg. težine.
- 48,1. Jednaka predjašnoj, od 0.16 mm. premjera, 1.60 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 48,2. Jednaka predjašnoj, od 1.45 mg. težine.
49. Jednaka predjašnoj, od 0.14 mm. premjera, 1.15 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 50,1. Jednaka predjašnoj, od 0.16 mm. premjera, 1.30 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 50,2. Jednaka predjašnoj od 1.35 mg. težine.
51. Jednaka predjašnoj, od 0.12 mm. premjera, 1.15 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 52,1. Srebrna žica sa tri kolinca svaki od sedam puta motane petotraćne zvjezdice 0.16 mm. premjera, 0.95 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 52,2. Jednaka predjašnoj, od 0.85 mg. težine.
53. Jednaka onima pod broj 35, od 0.18 mm. premjera, 2.25 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
- 54,1. Mjed pozlaćen, donja polovina karičice, ispunjena je sa tri kolinca od 12 uzko zbivenih klinaca, oko svakog kolinca po šest puta omotaje se žica, između svakog kolinca redaju se u četiri redka po 12 zbivenih klinaca, svaki takov redak sastavljen je od dvoprutne spletene žice. Ima 0.40 mm. premjera, 7.65 mg. težine, našaste gdje i predjašne.

- 54,2. Jednaka predjašnoj, od 0.40 mm. premjera, 4.65 mg. težine.
55. Jednaka predjašnoj, od 7.70 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
56,1. Srebrna, jednaka predjašnoj od 0.28 mm. premjera, 2.95 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
56,2. Jednaka predjašnoj, od 3.20 mg. težine.
57,1. Jednaka predjašnoj, od 0.24 mm. premjera, 2.50 mg. težine, našasta gdje i predjašne (Odnosnu sliku vidi na tab. I. slika deveta u redu).
57,2. Jednaka predjašnoj, od 3.10 mg. težine.
58,1. Jednaka predjašnoj, od 2.30 težine, našasta gdje i predjašne.
58,2. Jednaka predjašnoj od 2.50 mg. težine.
59,1. Jednaka predjašnoj od 0.15 mm. premjera, 1.60 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
59,2. Jednaka predjašnoj, od 1.95 mg. težine.
60. Jednaka predjašnoj, od 0.17 mm. premjera, 3.90 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
61,1. Jednaka predjašnoj, od 0.28 mm. premjera, 2.95 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
61,2. Jednaka predjašnoj, od 2.70 mg. težine.
62. Jednaka predjašnoj, od 0.32 mm. premjera, 5.80 mg. težine, našasta gdje i prve.
63. Jednaka predjašnoj, od 0.21 mm. premjera, 3.00 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
64. Pozlaćeno srebro, izradbom jednaka predjašnoj, od 0.19 mm. premjera, 3.70 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
65. Jednaka predjašnoj, od 0.18 mm. premjera, 2.65 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
66. Jednaka predjašnoj, od 0.20 mm. premjera, 3.50 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
67,1. Jednaka predjašnoj.
67,2. Jednaka predjašnoj, od 0.22 mm. premjera, 2.15 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
68. Jednaka predjašnoj, od 0.18 mm. premjera, 1.80 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
69. Jednaka predjašnoj, od 0.20 mm. premjera, 1.75 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
70. Jednaka predjašnoj, od 1.80 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
71. Srebrna, izradbom jednaka predjašnoj, od 0.14 mm. premjera, 1.60 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
72,1. Pozlaćeno srebro, izradbom jednako onima pod br. 35, od 0.22 mm. premjera, 3.75 mg. težine, našasta gdje i predjašne.
72,2. Jednaka predjašnoj, od 4.25 mg. težine.

(Biti će nastavljeno.)

Fra V. Marun.

Izvještaj

Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva o društvenom radu i napredku kroz god. 1899.

Glavni predmet, koji je gotovo izerpljivao svu radinost društvenoga upraviteljstva kroz minulu godinu, sastojao je u sakupljanju dobrovoljnih priloga za odkup i u uređivanje starodavnoga narodnog hrvatskog spomenika, kninske tvrđave.

Nije skoro bilo dana, a da oko toga nisu bile upraviteljstvu pune ruke posla, što ga je izlišno ovdje podrobno nabrajati, nego je dosta naglasiti, da kad društveno upraviteljstvo kroz tu godinu ne bi bilo ništa drugo učinilo ni postiglo osjeme toga, bilo bi svoju zadaću izvršilo na zadovoljstvo celoga društva. Primiti pod svoju upravu i odgovornost tako ogromnu građevinu, koju je deset prepunih vjekova gradilo i dograđivalo, a nesmiljene i bezobzirne ruke su ju opet kroz puna dva desetogodišta vandalski rušile i kvarile, te na brzu ruku zaustaviti harajući postupak njezinog brisanja sa lica zemlje, ogroman je i neharan posao, kojega uspjesi samo očevidecima mogu da budu jasni.

Nego društveno upraviteljstvo ulagalo je nešto vremena, prema razpoloživosti novčanih sredstava, te nije zapuštalo ni naših izkopina. I ove godine vodila su se iztraživanja, na glavnomu majdanu starohrvatskih spomenika, na rimokat. groblju u Biskupiji. Tu se, uz tolike kovinske predmete, našlo i nešto arhitektoničkih i epigrafičkih ulomaka. Od prvih, između ostaloga, našast je jedan ulomak urešen meandrom, a završen ljudskom glavom. Od drugih našast je ulomak odnosi teguriju Sv. Marije, o kojemu je razpravljano u „S. P.“ g. 1895, (br. 1. str. 7—9). Na tom ulomku čita se: SALVE. Ovim popunja se nadpis odnosi na Sv. Mariju: SALVE HIC SANCTA VIRGO. To je treći nadpis nadjen na istomu mjestu, koji se odnosi na Sv. Mariju. Nadalje je našasta glava kipiću predstavljajućemu nekog viteza, o kojemu je pisano u ovomu glasilu. (God. I. Br. 4. str. 246.)

Promišljajući, da je pri odkopavanju bazilike na Stupovima u Biskupiji premalo našasto odnosa arhitektonskih i epigrafičkih spomenika, tako da se ne može da odgoneta ni ime pokrovitelju, kojemu ta bazilika bijaše posvećena, nagadjalo se je, da bi moglo biti tih spomenika raznešeno pri obližnjim oranicama, a osobito uloženo u groblju iz prošlog stoljeća, koje se stere sa podnevene strane bazilike. Za to se je odlučilo, uz dosta znatne troškove i uza sumnjiv uspjeh, dati se u potraživanje takovih spomenika. Tomu se je sad pružila liepa zgoda u koliko je jedna oranica susjedna bazilici u zadnje doba prešla u posjed društvenoga člana gosp. Vjekoslava Dračara iz Kuina, koji ju je u spomenutu svrhu veledušno društvu stavio na raspoloženje. Neke radje, što su na tom zemljištu u tu svrhu zadnje godine izvedene, doduše nisu dale žudjenog uspjeha, ali su ipak nekako iztaknuto nagadjanje podkripile, te će se iztraživanje nastaviti nastajućom godinom.

Glavne izkopine, što su uz sudjelovanje našega društva izvedene zadnje godine, jesu one u Asseriji (Podgradju) kod Benkovea. Te izkopine pred dvie godine naše je društvo načelo — kako je o tomu bilo izvijesteno u ovomu glasilu — ali je njihov nastavak društvo prepustilo uz neke uvjete Državi. Ta je u zadnjemu kolovozu podporom od for. 1500 izaslala svoje vještake, građevnog savjetnika Ćira Ivekovića iz Zadra, i prof. dr. Sticotti-a iz Trsta, da daljnje pokušaje tu izvedu. Tim izkopinam od strane našega društva prisustvovao je društveni predsjednik O. Vjekoslav Marun i urednik ovoga glasila gosp. Frano Radić, koji su se brinuli kroz vrieme izkopavanja, da svi predmeti, što bi se odnosili na hrvatsku prošlost budu ponnajivo sahrani i u društveni muzej prenešeni. Tom prilikom sakupljena je mala zbirka od devedeset komada kovinskih predmeta iz kašnjeg srednjeg i novijeg doba, medju kojima ima liepih naušnica, vitica, ključeva, praporaca i nekoliko komada kamenitih stupčića i nadstupina iz dobe narodne samostalnosti.

Kroz te izkopine postignut je u obće neočekivano sjajan uspjeh, o čemu će na svoje vrieme, i u našem glasilu i u drugim časopisima biti potanko govora. Sjajan uspjeh dosad postignut, i što će se unapred bez sumnje postići, na ruševinam Asserije, u prvom redu zasluga je našega društva.

Istodobno, dok su spomenute izkopine vodjene u Asseriji, seljani iz bližnjih Lišana slučajno se namjeriše na obronku glavice više Pavićevih kuća na starinke zidove. Netom je o tom bio obavješten društveni predsjednik, pošao je na mjesto i uvjerio se je, da tu leže zavaljeni ostanci neke starohrvatske crkve, te je odmah dao da se temeljito i ti ostanci pretraže. Usljed toga otkriveni su temelji čedne crkvice, sa nutrnjim podporujacima, prezbiterijem i ostancima otarske trpeze, riedkog kod nas sačuvanog žrtvenika, iz X—XII vieka. Oko crkve ima starinskih grobova u ravno, ali u ono malo, što jih je tom prigodom postvarano, nije našast ni cigli predmet, po kojemu bi se moglo da ustanovi njihovo doba.

Nastavljeno je predzadnje godine započeto pretraživanje starohrvatskoga groblja na oranici Nikole Grčića u Burnumu, nu buduće te izkopine politička kotarska oblast u Benkovcu, usljed spleta društvenih protivnika, sredstvom žandarâ obustavila i zabranila, društveno upraviteljstvo je primorano bilo, gorkom žabom, protiva takovom samovoljnom postupku spomenute političke vlasti, da se uteče dalmatinskomu Namjestništvu u Zadru, od kojega je dobilo očekivanu zadovoljštinu, pa će se unapried te izkopine bez ikakove zapreke moći da nastave.

Zestoka sudbena parnica, što ju je društvo primorano bilo izdržavati protiva nagovorenim seljanima sela Plavna, radi poznatih tamošnjih izkopina, presudom vrhovnoga sudišta u Beču, sretno je dokončana, te će se i tamo u zgodno vrijeme moći da nastave izkopine.

Ako se tekom minule godine nije izvelo drugih obsežnijih izkopina, ipak je društveno upraviteljstvo pomnjivo pratilo svako slučajno starinarsko otkriće, što bi se u okolici učinilo, pa je i tim putem postiglo znatnih uspjeha sabirajuć i odkupljujuć tako nadjene starinske predmete.

U kninskoj tvrdjavi slučajno našasta su, kao prosto gradivo u prizidam uložena, dva ulomka starohrvatskih plohozrebom urešenih pluteja, iz dobe hrvatske samostalnosti, a u zidu bivše „vojničke bolnice“ u istoj tvrdjavi ulomak pilastra koji pripada poznatom ulomku pilastra u našem muzeju sa nadpisom: STEFATON. (Vidi ovaj čas. God. I, Br. 1 str. 23—26 i Br. 2, str. 84—86.)

Društvo je prošle godine primilo od visokoga c. k. ministarstva za bogoštovje i nastavu uz običajnu podporu od for. 500 i drugu izvanrednu od for. 300.

Isto tako primilo je od N. V. Cara i Kralja Frana Josipa I., iz Njegove privatne blagsajne, podporu od for. 500.

Upravitelji „Starčevićeva doma“, u ime dione odplate legata, što ga je društvu namienio blagopokojni dr. Ante Starčević, isplatili su društvu 100 for.

Kroz prošlu godinu pristupiše neposredno kao članovi našega društva:

P. n. gg: Ivan Krst. Benzon, občin. šumar, Muč; Ljudevit Sova, kr. kot. sudac, Samobor; dr. Roko Arneri, načelnik, Korčula; Nikola Glavan, posjednik, Podvizica — Šušak; dr. Ivo Tironi, sudbeni pristav, Knin; Niko Adžija, sudbeni pisar, Viktor Orebica, sudbeni pristav, Roko Stojanov, sudbeni pristav u Dniku, svi redoviti; Ferdo Heffler, gim. vjeroučitelj, Križevci, utemeljitelj. Zauzimanjem društvenoga povjerenika g. Petra pl. Akačića pristupiše p. n. gg: Stjepan Haramin, veletržac, Šušak; Filomena Seewald, tržkinja, Otočac, utemeljitelj; dr. Ivo Krstelj, odvjetnik, Šibenik; dr. Šime Kurelić, načelnik, Pazin; Lajo Šimat, mag. pharmaciae, Rieka; Stanko Borčić, trgovac, dr. Vladimir Blaž, liečnik, Nikola Mateljan, posjednik, Josip Smokovina, trgovac, Miroslav Akort, trg. činovnik, Julije pl. Domazetović, pharmaceut, Nikola Perković, trgovac, dr. Dragutin Otto, liečnik, Dragomir Žunić, trg. činovnik, Elza Pavletić, Marko Frančić, trg. činovnik, J. Pavlović, trgovac, svi na Rieci; Božo Bačić, trgovac, Josip Doljak, kr. kotarski inžinir, Ante Bačić, trgovac, Ante Frančičković, trg. pom., Stanko Mikulčić, trgovac, Frano Smokovina, trgovac, Alfonso Steiner, trgovac, Tomo Cukulić, trgovac, Vinko barun Zmajić, kr. kot. pristav I. razreda, Mašek i drug, međunarodna agencija putnika, Fran Kružić, međunarodni mešetar, svi na Šušaku; Ivan Kolaković, kapelan, Grobnik; dr. Konrad Janežić, odvjetnik, Volosko; S. Stiglic, posjednik, Senj; Krsto Brozović, posjednik, Kostrena — sv. Lucija; dr. Rudolf Linić, odvjetnik, Trsat; Drago Vlahović, trgovac, Lamberti Krišković, trgovac, Vladimir Olivieri, trgovac, Senj; Ivan Dobrila, župnik, Lokve, svi redoviti. Zauzimanjem društvenoga povjerenika don Nike Sirotkovića: Nikola pl. Mirković, posjednik, Pag. Zauzimanjem društvenoga povjerenika o. Petra Perkovića: dr. Ivan Marović, odvjetnik, Sinj. Zauzimanjem društvenoga povjerenika Luke Borovca: dr. Eugen Lana, odvjetnik, dr. Dragutin Barković, liečnik, Sisak. Zauzimanjem društvenoga člana dr. Ivana Kržanića: Augustin Dobrilović, upravitelj gimnazije, Henrik Masović, porezni pristav, dr. Miho Podnje, c. k. prisluznik, Kotor. Zauzimanjem društvenoga člana dr. Josipa Pliverića: dr. Lajo Andrassy, sveučilištni profesor, Zagreb. Svi redoviti.

Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XXII. Nro. 3. Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Solin. — Opis svjetiljaka glinenih nabavljenih god. 1898. od e. k. Muzeja u Spljetu. — Ocjena djela „La Dalmatie de l' a. 1797 à 1815.“ — Narona (Vid) i morski zaljev Narone. — Nro. 4. Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Ivoševci, Vid Neretva, Muć, Žrnovnica, Solin. — Narona-Vid Neretve i morki zaljev Narone. — Ocjena djela „La Dalmatie de l' a. 1797 à 1815.“ — Nro. 5—6. Sadržaj: Izkopine u starokršćanskom groblju u Marušincu u Solinu god. 1898. — Iznašaća odnoseća se na starokršćansko groblje u Manastirnam u Solinu. — Neobjelodanjeni nadpisi: Vrba-Postinje pokraj Muća, Kaštelnovi, Kaštel-Staflić Trogira, Solin, Starigrad Hvara. — Narona (Vid) i zaljev Narone. — Ocjena djela: „La Dalmatie de l' a. 1797 à 1815.“ — Tri rimska sarkofaga u selu Vranjicu pod površjem mora. — Popis upravitelja grada Spljeta pod mletačkom vladom od god. 1420—1797. — Drugi međunarodni kongres kršćanskih Arheologa. — Polača Dioklecijanova u Spljetu. — Novi Arheološki Muzej u Spljetu. — Starinske vijesti. — Bibliografija. Ovomu su svezku priložene četiri tablice, od kojih prva sadrži tloris starokršćanske bazilike na tri broda na groblju u Marušincu druge tri donose perspektivne slike krasnih mozajika, kojima su potaracani lievi brod i proteza iste bazilike. Kao na mnogim starorimskim mozajicima, nahodimo i na mozajiku lievog broda marušinačke bazilike četverostruku pletenicu kao što i dvostruke pletenice koje spajaju zauzlane krugove i četvorine na koje je razdijeljeno polje mozajika — Nro. 9. Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Stobreč. — Neobjelodanjeni nadpisi Muzeja Sv. Donata u Zadru iz Podgradja pokraj Benkovca, iz Nadina. — Ocjena djela „La Dalmatie de l' a. 1797 à 1815.“ — Neki dokumenti o bivšim plemenitim Obćinama Raba i Nina. — Naši spomenici u e. k. Središnjem Povjerenstvu za umjetničke i povjesne spomenike. — Nr. 10. Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Klis, Solin, Srinjine, Poljica, Runović Imotskoga. — Starinski nadpisi u Šipanu. — „Oratio“ Stipana Posidarskoga — Ocjena djela „La Dalmatie de l' a. 1797 à 1815.“ — Nekoje izprave o bivšim plemićkim Obćinama Raba i Nina. — Starinska iznašaća odnosna na topografiju staroga Solina. — Između popisa darova koje u ovom broju „Bullettina“ javlja Ravnateljstvo e. k. spljetskoga Muzeja da jih je primilo od gosp. Petra Didolića iz Selaca na Braču, dužni smo da ovdje prenesemo znamenitu za nas viest, koju priobćuje isto ravnateljstvo, do je spom. gosp. „darovao povjestno-arheološkomu društvu „Bihaću“ u Spljetu nekoliko naušnica iz X—XI. vieka sa želudom na lijevanu iz narodnog hrvatskog doba, koje „da su nadjene u starinskim grobovima kod Selaca.“

Glasnik zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann. XI. 1899. 2 i 3. Sadržaj:

Dr. E. M.: Dukljanska kraljevina.

Dr. Oskar Horovka pl. Zderas: Dva rimska nadgrobna nadpisa iz Janjine u Dalmaciji (Sa 1 slikom u tekstu).

Dr. Čiro Truhelka: Dva prehistorijska nalaza iz Gorice (ljubuškog kotara). (Sa 2 table i 122 slike u tekstu).

Dr. Karlo Patsch: Nove tekovine muzeja u Kninu (Sa 65 slika u tekstu).

Franjo Genthe: Bošnjaci u vojništvu stranih država. (Sa 4 table u bojama.)

Teodor Ippen: Stare crkve po sjevernoj Albaniji. (Sa 2 slike u tekstu).

Vjestnik hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva. Uređuje dr. Ivan Rojnić-Kniški, kr. zemalj. arkivar. God. I. Sv. 3. Zagreb 1899. Sadržaj:

Klajić Vjekoslav: Hrvatski bani za Arpadovića (1102—1301) I. Ban Belus (1144—1158, i 1163).

Dr. Luka Jelić: Zadarski bilježnički arhiv. I.

Magdić Mile: Regesta važnijih i znamenitijih izprava senjskih arkiva. I.

Šišić Ferdo: O Bartolu knezu modruškomu. Prilog genealogiji krčkih knezova.

Svačić: Dr. Iv. pl. Bojničić. Još jedan prilog za povjest banoveca Jakova od plemena Šubić. —

Dr. Fr. Kos. Opazka k sastavku dr. Gavre Manojlovića „Iz sirske pisane crkvene povjesti Joannesa Efeskoga“. — Laszowski Emilij. Viest o haranju Heyze Saracena po okolišu Rače i Medjurječja. — Laszowski E. Tri sajamka privilegija XIV. vieka. — L. E. Zadnja viest o banu Ivanu Vitovu. —

L. E. K povjesti opatije Topusko. — L. E. Epitafj bana Petra Erdöda. — Sporčić Mirko. Prilog povjesti školstva u Draganiću.

Književnost.

Sv. 4. Sadržaj:

B. Škrinja privilegija kraljevine.

Vjekoslav Klaić: Hrvatski bani za Arpadovića (1102—1301). 2. Bani prije i poslije Belusa do god. 1225.

Mile Majdić: Regesta važnijih i znamenitijih izprava senjskih arkiva. II. Regesta kaptolskoga arkiva.

Dr. Luka Jelić: Zadarski bilježnički arkiv. II. Registar Kreste de Tarallo g. 1289. do god. 1290.

Vjekoslav Klaić: Darovnica kralja Bele III. (IV.) krčkim knezovima za Senj jest patvorina.

Svačić: V. Klaić, Capiti nostro Bavie (?). — E. Laszowski, Dva sajamska privilegija XV. vieka za Varaždin. — S. Brusina. Ilirski ražanj, izumrla ptica naše faune.

Književnost. Uređuje Mato Segher.

Ljetopis jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za god. 1898. XIII sv. str. 170 u 8-ni. Osjem običajnih vijesti o stanju akademije, o sjednicama i skupštinama obdržanim preko god. 1898, te izvještaja i računa, sadrži ova svezka akad. ljetopisa razpravu Dra. Mil. Šrepela: „Puškin i hrvatska književnost“, te izvješće o prirastu knjižnice, popis akademijinih razpravá i knjigá izišlih tijekom god. 1898. i popis pretplatnika na akad. publikacije za god. 1898.

Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. Urejuje Anton Koblar. Let. IX. Seš. 2. Vsebina:

1. *Simon Butar:* Rimska cesta „Aquileia-Siscia“ (Dalje).

2. *Iv. Vrhovnik:* O Valentinu Vodniku.

3. *Fridolin Kavčič:* Znameniti Slovenci (Dalje).

Mali zapiski

1. *I. Vrhovnik:* Francoske ženitve v Ljubljani.

2. *A. Aškerc:* Slovenski prisegi iz ljubljanskega mestnega arhiva.

3. *I. Vrhovnik:* Slovenska pesem pri vstajenju pred dvesto leti.

4. *I. Vrhovnik:* Francišek Juliani.

Seš. 3. Vsebina:

1. *I. Vrhovnik:* Plemenitniki v dobovskih farnih maticah.

2. *Janko Barle:* Slovenci duhovniki v zagrebški škofiji.

Mali zapiski.

1. *I. P.:* Kobilice podeželna nadloga.

2. *A. K.:* Francišek Jakob baron pl. Schmidthoffen.

3. *I. P.:* Vlaška prisega.

Seš. 5. Vsebina:

1. *A. Koblar:* Slovenica.

2. *Dr. Fr. Kos:* Cesar Arnulf kot vladar po slovenskih pokrajinah.

Mali zapiski.

1. *A. K.:* Starinske najdbe na Kranjskem.

2. *I. Vrhovnik:* Simona Robiča zbirka mahov z l. 1871.

Věstník českoslovanských museí a spolků archaeologických. Rediguje a vydává Kliment Čermak. Díl III. Čís. 9. Obsah: Kostel a osada v Loších u Čáslavi. — Výroční zpráva předsedy musejního spolku „Věsta Časl.“ za r. 1898—9. Literatura.

Číslo 11. Obsah: Výroční zpráva o okr. mus. spolku v Mn. Hradišti za r. 1898. — Výlet do Carnuntu. — Starožitnosti ve službách osvěty národní. — Musejní spolek v Pardubicích. Knihy a obrazy v měšťanské světnici starodávné. — Zprávy. — Literatura.

Číslo 12. Obsah: Musejní společnost v Uh. Brodě. — Starožitnosti ve službách osvěty národní. — Musejní spolek Pardubický. — Knihy a obrazy v měšťanské světnici starodávné. — Literatura.

Věstník slovanských starožitností. Vydává Dr. Lubor Niederle. Sv. II. Praha 1899i. Taj drugi svezak pregleda godišnjeg rada na polju slavenskog starinarstva, koji obseže str. 144 u 8-n. ima sliedeći sadržaj:

1. Slované a jejich anthr. vztahy k jiným národům Evropy.

2. Ethnologický vývoj a počátky dějin slovanských.

3. Zprávy o nálezích archeologických.

4. Práce o různých oborech kultury staroslovanské.

5. Práce rázu povšechného.

6. Dodatky.

7. Index spisovatelů.

Příloha I. Seznam časopisů.

Příloha II. L. Niederle. Zur Frage über den Ursprung der Slaven.

Od hrvatskih pisaca nalazimo u toj svezci popisane samo neke radove Bojničića, Brunšmida, Čurčića, Hovorke, Jelića, Klaića, Radića i Smičiklase.

Památky archaeologické a mistopisné. Redaktor Dr. Jos. Lad. Pič. Díla XVIII. seš. V. r. 1899. Obsah:

Loretánský poklad v Praze na Hradčanech. Popisují Ed. Šittler a dr. A. Podlaha. (Tab. XX. XXa, XXX.—XXXXI.) (8 vyobr.)

Præhistorické lebky v Čechách. Spracoval Dr. Boh. Hellich.

Nález mincí z XIII. stol. v Strmilově. (Tab. XXXII.) Napsal Josef Smolík.

Monstrance sedlecká. (Tab. XXXIII.) Napsal dr. K. Chytil.

Psalterium z roku 1515. Popisuje Fr. A. Borovský. (Tab. XXXIV., XXXV.)

Zpravy a drobnosti: Oznámení úmrtí. Z Archaeologické komise České Akademie.

Ku článku Dr. B. Hellicha „Předhistorické lebky v Čechách“. — Literatura.

Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze. Roč. VII. č. 3. Redaktor Dr. J. V. Šimák. Obsah: Jos. A. Jira: Výzkum Společnosti v r. 1897. až 1898. (Šárka u sv. Matěje. Se 2 tabl.) — Rud. Janovský: Soupis zvonů v okr. hejtmanství Holešovském. (S 5 obr.) — Jos. Salaba: K dějinám poddanství 17. a 18. století v Čechách. — Vojt. ryt. Král z Dobré Vody: O středověkých pečetech. (Se 2 obraz.) — Jos. Čermak: Dodatek ku článku „Šlechtické a erbovní rodiny velvarecké“ — Pavel Papáček: Jedenáctý archaeologický sjezd v Kyjevě. — Vojt. ryt. Král z Dobré Vody: O otiskování a odlivání pečetí. — Literatura. — Různé zprávy. — Ze společnosti přátel starožitností českých v Praze. — Znaková příloha.

Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne. Rok jedenasty. 1899. Redaktor Wł. Bartynowski. — Nro. 1. Treść: Wal. Bag. Dawne guziki polskie. — Adam Chmiel. Materyaly sfragistyczne. — Józef Zieliński. Hanusz Trylner, mincmistrz mennicy wileńskiej, złotnik i pieczętartz J. K. M. Zygmunta III. — Michał Rawicz Witanowski. Wykopalisko przedhistoryczne w pow. kolskim. — Michał Rawicz Witanowski. Nagrobek w Chodowie. — Walery Kostrzębski. Kolekcjonowanie zbiorów numizmatycznych i ich katalogowanie. — Wyjątki z korespondencji Karola Beyera. — Sprawozdania. — Kronika. — Korespondencye Redakcyi.

Nro. 2 i 3. Treść: Józef Zieliński. Rys historyczny medalierstwa w Polsce w XVI i XVII wieku. — Adam Chmiel. Pieczęcie żydowskie. — Z. Zakrzewski. Przyczynki do znajomości solidów Bolesława Chrobrego. — W. B. Dwa nieopisane talary z roku 1550? i 1661. — Adam Chmiel. Cechy miasta Kazimierza. — Ludwik Żytyński. O kurhanach i mogiłach na Wołyniu. — J. Reichel. Wyjątki z korespondencji Karola Beyera. — Sprawozdania. — Dzieła omówione w innych czasopismach. — Wspomnienia o zmarłych pracownikach na polu numizmatyki, archeologii i sztuki polskiej. — Kronika. — Wydawnictwa mające związek z numizmatyką, archeologią i historią sztuki. — Korespondencye Redakcyi. — Dary.

Swiatowit, rocznik poświęcony archeologii przeddziejowej i badaniom pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej, wydawany staraniem Erazma Majewskiego tom I. Warszawa. — E. Wende i Sp. 1899. u 8° str. VI i 210 sa 57 slika i 11 tablicá. Cena 1 rub. 80 kp.

Poznati poljski starinar i folklorista, *Erazmus Majewski*, počeo je u Varšavi da izdaje taj znamenit sbornik posvećen izučavanju poljačkih i u obće slavenskih starina. Zato će mu biti zaisto zahvalan svaki koji se zanima slavenskom starinom. Bogati sadržaj prvoga svezka ne omedjašuje se tek na izvorne radnje, nego pruža i krasan književni pregled i skup zanimivih vesti o archeologičnoj djelatnosti kod Slavená. Novomu tom slavenskomu sborniku upravljamo našu srdačnu dobrodošlicu.

Обозрѣніе преподаванія наукъ въ императорскомъ С.-Петербургскомъ университетѣ на осеннее и весеннее полугодія 1899е—1900 года. Iz tog bogatog programa nauka, koje će se kroz tekuću uč. god. predavati na petrogradskom sveučilištu, izniet ćemo samo ono što će na stolici slavenske filologije predavati redoviti profesor V. I. *Lamanski*, naš prijatelj privatni docenat Polihr. Agap. *Sirkou*, i privatni docenat A. L. *Pogodin*, da naši čitatelji uvide, koliko se ruski učenjaci zanimaju našim starinama i našom književnosti i koliko su kod njih uvažena djela naših hrvatskih učenjaka i književnika.

Prof. Lamanski:

U jesenskom polugodištu. Izmedju ostaloga:

1. Srbsko-hrvatska književnost u Dalmaciji i u Dubrovniku, osobito od XV do XVIII vieka. 2 sata sedmično. Pomoćna djela: Rad Jagića i Ljubića na polju povjesti s-hr. književnosti (Jagićeva razprava *Jihoslomané* u češkoj Riegerovoj enciklopediji, i Ljubićevo *Ogledalo književne povjesti Jugoslavenske*; posebne rasprave Ljubića i Račkoga i dr. u *Radu* jugoslavenske akademije i u Jagićevu *Archiv-u*). — Sbirka dubrovačkih i uobće dalmatinskih spisatelja s njihovim životopisima — *Stari pisci hrvatski*, izd. Jugosl. Akad.

Proljetno polugodište:

1. Srbsko-hrvatska književnost (Nastavak).

Medju ostalima: Razglabanje nekih nazora i dokumenata iz sbornika Račkoga, *Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia*.

Priv. doc. P. A. Sirkou.

Jesensko polugodište:

1. Slavonske starine. 2 sata. — Medju ostalim pomoćnim djelima. Maretić, *Sloveni u ducinini*. U Zagrebu 1899.

2. Slavonska narječja: srbsko-hrvatsko, slovensko i češko: fonetika i morfologija — 2 sata.

4. Praktične vježbe u slavenskim narječjima:

Čitaju tekstova srbsko-hrvatskih starih i novih — 2 sata.

Proljetno polugodište. Izmedju ostaloga:

1. Slavonske starine (Nastavak).

3. Slavonska narječja (Nastavak).

Priv. doc. A. L. Pogodin.

1. Slavonske starine. 1 sat.

2. Povjest dubrovačke književnosti — 1 sat. Pomoćna knjiga: Gjuro Šurmin. Povjest književnosti hrvatske i srpske. 1898.

La Zedda e la dinastra dei Balšidi. Studij storici documentati del prof. *Giuseppe Gelcich*. Spljet. Tipogr. Soc. Spalatina (G. Laghi) 1899. Str. 335 u 8-ni, i tri genealogične tablice.

Imenom *Zedda* oslanjajući se na Hopfa¹⁾ i Hahn-a zove prof. Gelcich bivšu *Zetu*, današnju Crnogoru. Ovdje nije mjesto niti imamo razpoloživa vremena da podrobno ispitujeemo sadržaj omašne ove monografije, koja je pisana na temelju mnogobrojnih izvora, nego ćemo samo da popravimo neke netočnosti, koje su se g. G. podkrale na mjestu gdje piše ob odnošaju Jurja II Stracimira Balšića sa otokom Korčulom. Mi smo se temeljito bavili tim razdobljem povjesti korčulanske, pa smo mogli bez velike muke da opazimo spomenute prof. Gelcich-eve nedostatke.

Na jednom mjestu (str. 196) svoje knjige piše g. G. da je Juraj II. Stracimir Balšić „držao ona tri (to jest *dua*) otoka tri godine, to jest kroz cijelu 1399-u, učinivši ih upravljati mjesto sebe upraviteljima i namjestnicima, a na drugom (str. 215—216) opet da je uživao dobroćinstvo knežije Korčule, Bruća (?) i Hvara, i da jih je, osjem kratka prekida od svibnja do kolovoza 1400, nastavio mirno uživati do zadnjega dana života, to jest do prvih dana pramaljeća 1403 god. Ni jedna ni druga od tih tvrdnja nije potpuno točna; jer spom. Balšić nije otoke Korčulu i Hvar držao niti same tri godine, niti se po poznatim nam spomenicima može dokazati da jih je držao upravo do smrti, to jest preko sedam godina. Zadnja poznata izjava korčulanska,²⁾ koja spominje Balšića kao kneza, jest ona od 9. srpnja 1402. Piše doduše Paulini³⁾ pod god. 1403, da je tada bio korčulanskim upraviteljem mješćanin Lukša Sinković, koji da je svoju uspomenu ostavio u izpravi dneva 12 veljače iste god. ali nam ne kaže u čije je ime upravljao. Znamo u toliko, da je Balšić u svoje doba bio sam knezom, pa je u Korčuli mjesto sebe držao namjestnike, koji se u svim poznatim nam izpravama zovu njegovim *vikarima*, pa kad Paulini Sinkovića zove upraviteljem (*rettore*) t. j. knezom, treba svakako razumjeti, da u to doba Balšić nije više bio knezom korčulanskim, na što nas upućuje i tadašnja promjena vlade. Pripovieda naime Lucić⁴⁾, da su uz gradove Zadar, Tragir i Šibenik, od kojih je prvi dneva 27 kolovoza, drugi 19 stud., treći 25 stud. 1402 god., priznali kralja Ladislava napuljskoga za gospodara, te su počeli pisati ime Ladislavovo mjesto *Šišmanova*, pristali i gradovi otoka, a medju tima treba razumjeti *Korčulu* i Hvar. Pošto je pak Balšić bio primio knežiju otoka Hvara i Korčule od Šišmana, a u veljači 1403. nahodimo u Korčuli drugoga kneza, treba nam pomisliti, da je ovaj upravljao u ime Ladislavovo i to još od zadnjih dana 1402. godine, jer je Balšić šiao na Korčulu mjesto sebe svoje vikare.

¹⁾ Geschichten Griechenlands im Mittelalter (U Ersch i Gruberovoj Enciklopediji. Sv. 85 [I] i 86 [II]).

²⁾ Antonio Paulini — Catalogo dei Conti ecc. di Curzola. Izdao V. Valetić-Vukasović str. 32.

³⁾ Nav. dj. str. 33.

⁴⁾ Mem. di Tr. str. 379.

Ne zna se na temelju kojih podataka piše prof. G., da je Balšićevo kneževanje na Korčuli prekinuto bilo od svibnja do kolovoza mjeseca 1400,¹⁾ jer ne navadja za to izvorâ. Može se jedino naгаđjati, da je on pomislio na taj prekid ne nahodeć u navedenom, malo kritičnom i bez ikakve kritike izdanom djelu Paulini-a iztaknutih izprava od dneva 14 ožujka do 14 kol. 1400, što nebi bilo ni najmanje osnovano, jer pomanjkanje izprava iz stanovitog razdoblja ne može da bude dokazom prekinuća stanovite vladavine kroz to razdoblje. Paulini o tom prekidanju ništa ne piše, nego kaže (str. 31 n. d.), da Korčulani njesu priznavali Balšića za kneza, niti njegovog namjestnika, koje da su bili skinuli kako se razumije po izpravi dne 28 stud. 1401, dočim su priznati u onoj dne 1. ruj. is. god. Izpravu od 28 stud. 1401 objelodanio je Lucić.²⁾ To je odgovor sudaca i viećnika korčulanskih sudcima i viećnicima spljetskima, gdje se pravdaju da njesu ništa kazali protiv Spljećana, nego da su morskomu zapovjedniku rekli, da neće da primaju Balšićeva vikara i da neće da priznaju kneza, nego samoga kralja ugarskoga, a da su njihovu knežiju želili imati četvorica: Balšić, kralj bosanski ili vojvoda Herveoje, Filip Georgii i spljetska gospoda. — Taj je prekid trajao do 12 travnja 1402, a možda i manje, jer se u izpravi toga dana priznaje Balšić knezom. Nahodim u toliko izpravi dne 3. ož. 1402, koju kanonik Jakov Arneri donâša u prepisu, ali u njoj dok se priznaje Balšić knezom iztiče se kao izpražnjeno mjesto njegovog vikara: „*Facante tamen Vicario*“ . . . Moguće je dakle, da su se Korčulani u pramaljeću 1402 g. izmirili s Balšićem, a da njesu hoćili nikako da prime više njegovog vikara.

Oslanjajuć se na Paulini-a, piše prof. G., da se nahode popisani sljedeći Balšićevi vikari na Korčuli:

- a) Nikola Ziglavich 1397—1398.
- b) Marino Mirossi detto poi Mirošević di Antivari 1399—1400.
- c) Martino Centivalia di Antivari dall' Agosto 1401—1402.
- d) Luesa Senković dal Gennaio all' Aprile 1403.

Osjem Nikole Ziglavovića, Korčulanina, koji može bit upravljao Korčulom, kao vikar Balšićev, a ne kao rektor, kao što pogrešno navodi Paulini, od početka 1397. godine do nekih doba 1398., ne nahodim da je do Miroševića bilo ikakvih drugih Balšićevih vikara na Korčuli — Mirošević pak nije u izpravama nazvan *Mirossi*, kako bi ga hotio potalijanciti g. prof. G., koji još kaže (str. 296) „eni poi dissero slavicamente Mirošević“, nego uprav *Miroseuich* ili *miroseuich*. Izprave pak ne spominju nikada nijednog Martina kojega g. G. broji od g. 1401—1402. Mislim pak da je *Marince Miroseuich* i *Mençe* ili *Marince Centivalia* sve jedna te ista osoba; prije svega, jer uz oba imena stoji, da su *de antibaro*, a drugo jer nije istina da se u ispravama javlja prije jedan pa drugi, kako to reda g. p. G., nego se ta dva imena često izmjenjuju sve od god. 1398 do 1401. Sva je prilika, da se je taj vikar iz Bara zvao Marince Mirošević, a da mu je plemeniti pridjevak bio *de Centivalie* i ništa drugo. Već sam prije dokazao da Lukša Sinković, a ne Senković nije mogao da bude Balšićevim vikarom na Korčuli. Među Balšićeve vikare stavlja pogrešno Paulini (str. 30) za god. 1400 još i *Mihovila Menčetića*, Dubrovčanina, pa se čudim da ga nije pribrojio i g. pr. G. Taj je Menčetić bio doista knezom Korčule, ali u doba kad su Dubrovčani upravljali Korčulom, i to uprav god. 1413.

Ne može se ničim dokazati da je Juraj II Stracimirov Balšić uz kneževstvo otokâ Hvara i Korčule primio u leno od kralja Šišmana još i ono otoka Braća, kako to na dva mjesta svoje knjige (str. 196, 215) piše gosp. Gelcich, jer je u svim poznatim izpravama, od god. 1397 pa do 1402, Juraj Stracimir dosljedno nazvan samo „Comes Insularum Curzulae, et Lesinae“, a Brać u se njima nikako ne spominje. Mi smo još u drugih izvornih šest neobjelodanih domaćih izprava, koje se nahode kod braće Arneri pok. Rafa i u obitelji Kapor u Korčuli, našli isti naziv također bez uspomene ob otoku Braću, koji će kroz to doba bit bio pod kakvim drugim knezom.

Pošto je Juraj II Stracimir Balšić na 3 siječnja 1397 bio na prolazku kroz Dubrovnik u prigodi kad je putovao put Korčule, da tamo primi poklonstvo novih svojih podložnika, odakle je opet na 21 istoga mjeseca prolazio na povratku mimo Dubrovnik, kako na temelju izprava piše gosp. G. (str. 196), a onamo nahodimo u neobjelodanjenj dom. izpravi spom. obitelji Arneri, da je još dne 24 pros. 1396 kraljevski admiral Filip *de Georgijs de Jadra* držao kneževstvo Korčule (dok je bilo izpražnjeno mjesto njegovog namjestnika); treba naгаđjati, da je kralj Šišman knežiju korčulansku prenio na Balšića računajuć od 1 siječnja 1397, jer će do tog doba bit tekla njegova obveza sa spomenutim Filipom.

¹⁾ N. dj. str. 215.

²⁾ Mem. di Tr. str. 377.

Uredništvo.

P. N. Gospodine!

Do izvještajima o radu našega društva, koji su više puta bili objelodanjeni u ovo dvanaest godina njegovoga obstanka, svak se je mogao lahko da uvjeri o težini i razgranjenosti posala, o trudu uloženu od podpisanih oko promicanja društvenih probitaka, na korist nauke u obće, a napose na uhar širenja narodne prosvjete i utvrđivanja hrvatskog narodnog ponosa i narodne svijesti. Dragi Bog dostojao se je blagosloviti njihove napore okrunivši jih tako sjajnim uspjesima, da se je naše društvo, kao ustanova iznikla iz prave potrebe na čisto narodnom i znanstvenom tlu, vazda razvijalo i da se bez prestanka razvija, te zahtjeva, svedjerno rastuće nastojanje oko njegovoga uzdržanja i unapređivanja. Društvena uprava i računi, dopisivanje, putovanja radi iztraživanja starina, nadziranje i vođenje izkopavanja spomenika, uredba i čuvanje društvene kuće, društvenog muzeja i knjižnice, uprava i uređivanje društvenog časopisa, te pribavljanje slika i cliché-ja za isti, a, eto u ovo zadnje doba i odkup slavne staro-hrvatske tvrđave kninske i briga oko skupljanja milodara, oko uzdržavanja i što boljeg ukorišćivanja tog obseznog prostora gajem okoljena a puna utvrda i kuća, provora i skladišta, vrtova i rudina, zadavaju toliko rada, da se živo nameće potreba namještenja nagradjenog osoblja barem za društvenu pisarnicu i za službu i čuvanje spomenika. Uza silnu zaokupljenost i napor što ga je osim običnih neprekinutih posala tekom ove godine imalo Upraviteljstvo oko odkupa i popravljivanja kninske tvrđave, nije mu nikako bilo moguće, da se brine i oko izdavanja društvenog časopisa »Starohrvatske Prosvjete«, nego je jedva uzmoglo da pripravi slike za 3. i 4. i broj lanjske godine, koji su bili toliko zakasnil. S druge strane pak ni urednik časopisa, koji može da piše ozbiljne znanstvene razprave samo kroz slobodno vrijeme što mu preostaje nakon savjestno izvršene svoje učiteljske službe, nije ove godine, ni uz najbolju volju, mogao da pripravi gradivo za dva lanjska opravdano zakašnjena broja i za četiri ljetosnja. Zato nije bilo kud kamo, nego da se za ovu godinu obustavi izdavanje časopisa, a da se prikupljaju snage i sredstva kako bi se redovito nastavilo početkom godine 1900. Nebi ni bilo zapelo izdavanje društvenog glasila, kad bi ono uz svojeg urednika moglo imati svoje stalne suradnike. Ali na takove nije za sada računati, dok društvo, s nestašice novčanih sredstava, ne bude u stanju da nagradjuje književni rad, kao što to čini naša »Jugoslavenska Akademija«, »Matica Hrvatska«, »Društvo S. Jerolima«, »Glasnik sarajevskog Muzeja«, »Viestnik hrvatskog arkeol. dr. zagrebačkog«, »Viestnik Zemalj. arkiva u Zagrebu«, i t. d. Zato, dok se društveno ekonomično stanje ne poboljša, ostat će teško breme uređivanja »Starohrvatske Prosvjete« naprčeno na samog urednika i na malicu dobrovoljnih priegornih suradnika, koji su ga i do sad po štogod potpomagali, a Upraviteljstvo je dovoljno opravdano pred društvenim članovima, što je njezino izdavanje obustavilo za ovu godinu još osobitim obzirom na to, što je u prošastim njezinim godišnjacima objelodanjeno mnogo više tiskanih araka, nego li je bilo u dužnosti.

Gospoda društveni članovi izvolit će blagohotno da uvažavaju iztaknute okolnosti, tim više, što jih je njihovo rodoljublje potaknulo da pristupe u društvo poglavito zato, da podupiru glavnu društvenu svrhu, koja sastoji u iztraživanju, izkapanju, sabiranju i čuvanju starih hrvatskih spomenika navlaš iz vremena vladaoća narodne krvi. »Starohrvatsku Prosvjetu«, kao društveno glasilo, primaju članovi na dar.

I p. n. gospoda predplatnici društvenoga glasila moljena su, da bi se udostojala uzeti u obzir nabrojene poteškoće u njegovom izdavanju, i da, ako su voljna, ljetosnju

P. N. Gospodine!

Do izvještajima o radu našega društva, koji su više puta bili objelodanjeni u ovo dvanaest godina njegovoga obstanka, svak se je mogao lahko da uvjeri o težini i razgranjenosti posala, o trudu uloženu od potpisanih oko promicanja društvenih probitaka, na korist nauke u obće, a napose na uhar širenja narodne prosvjete i utvrđivanja hrvatskog narodnog ponosa i narodne svijesti. Dragi Bog dostojao se je blagosloviti njihove napore okrunivši jih tako sjajnim uspjesima, da se je naše društvo, kao ustanova iznikla iz prave potrebe na čisto narodnom i znanstvenom tlu, vazda razvijalo i da se bez prestanka razvija, te zahtjeva, svedjerno rastuće nastojanje oko njegovoga uzdržanja i unapređivanja. Društvena uprava i računi, dopisivanje, putovanja radi iztraživanja starina, nadziranje i vođenje izkopavanja spomenika, uredba i čuvanje društvene kuće, društvenog muzeja i knjižnice, uprava i uređivanje društvenog časopisa, te pribavljanje slika i cliché-ja za isti, a, eto u ovo zadnje doba i odkup slavne staro-hrvatske tvrdjave kninske i briga oko skupljanja milodarâ, oko uzdržavanja i što boljeg ukorišćivanja tog obsežnog prostora gajem obkoljena a puna utvrda i kuća, provrâ i skladišta, vrlova i rudina, zadavaju toliko rada, da se živo nameće potreba namještenja nagradjenog osoblja barem za društvenu pisarnicu i za službu i čuvanje spomenika. Uza silnu zaokupljenost i napor što ga je osim običnih neprekinutih posala tekom ove godine imalo Upraviteljstvo oko odkupa i popravljivanja kninske tvrdjave, nije mu nikako bilo moguće, da se brine i oko izdavanja društvenog časopisa »Starohrvatske Prosvjete«, nego je jedva uzmoglo da pripravi slike za 3. i 4. i broj lantske godine, koji su bili toliko zakasnili. S druge strane pak ni urednik časopisa, koji može da piše ozbiljne znanstvene razprave samo kroz slobodno vrijeme što mu preostaje nakon savjestno izvršene svoje učiteljske službe, nije ove godine, ni uz najbolju volju, mogao da pripravi gradivo za dva lantska opravdano zakasnjena broja i za četiri ljetosnja. Zato nije bilo kud kamo, nego da se za ovu godinu obustavi izdavanje časopisa, a da se prikupljaju snage i sredstva kako bi se redovito nastavilo početkom godine 1900. Nebi ni bilo zapelo izdavanje društvenog glasila, kad bi ono uz svojeg urednika moglo imati svoje stalne suradnike. Ali na takove nije za sada računati, dok društvo, s nestašice novčanih sredstava, ne bude u stanju da nagradjuje književni rad, kao što to čini naša »Jugoslavenska Akademija«, »Matica Hrvatska«, »Društvo S. Jerolima«, »Glasnik sarajevskog Muzeja«, »Viestnik hrvatskog arkeol. dr. zagrebačkog«, »Viestnik Zemalj. arkiva u Zagrebu«, i t. d. Zato, dok se društveno ekonomično stanje ne poboljša, ostat će teško breme uređivanja »Starohrvatske Prosvjete« naprceno na samog urednika i na malicu dobrovoljnih priegornih suradnika, koji su ga i do sad po štogod potpomagali, a Upraviteljstvo je dovoljno opravdano pred društvenim članovima, što je njezino izdavanje obustavilo za ovu godinu još osobitim obzirom na to, što je u proštim njezinim godišnjacima objelodanjeno mnogo više tiskanih araka, nego li je bilo u dužnosti.

Gospoda društveni članovi izvolit će blagohotno da uvažavaju iztaknute okolnosti, tim više, što jih je njihovo rodoljublje potaknulo da pristupe u društvo poglavito zato, da podupiru glavnu društvenu svrhu, koja sastoji u iztraživanju, izkapanju, sabiranju i čuvanju starih hrvatskih spomenika navlaš iz vremena vladaoca narodne krvi. »Starohrvatsku Prosvjetu«, kao društveno glasilo, primaju članovi na dar.

I p. n. gospoda predplatnici društvenoga glasila moljena su, da bi se udostojala uzeti u obzir nabrojene poteškoće u njegovom izdavanju, i da, ako su voljna, ljetosnju

predbrojnu cieniu, poklone druŝtvu u svrhu odkupa kninske tvrdjave. Predplatnici pak koji ne bi hćeli da poklone spomenutu predbrojbu, neka se izvole prijaviti Upraviteljstvu sa ŝeljom da jim bude uračunana za iduću god. 1900.

Najveća i najosjetljivija poteškoća pri rukovodjenju druŝtvenih posala i pri razvijanju druŝtvenog djelovanja stoji svakako u nedostatku novčanih sredstava. Uza sve napiranje Upraviteljstva i druŝtvenih zauzetnijih povjerenika, oko sakupljanja milodara za odkup kninske tvrdjave, do sad nije ŝaliboŝe sakupljena *prva polovica potrebite svote*, a i od te je prve polovice polovinu trebalo već uložiti oko najnuŝnijih popravaka silno oštećenog tog spomenika. Podpisani se zato vrućom molbom obraćaju na svekolike druŝtvene članove, pozivajuć se na prokušano njihovo rodoljublje, da bi se kod svojih prijatelja, znanaca i čuvenih podpiratelja narodnih ustanova, zauzeli oko sabiranja prinosâ potrebitih toliko za odkup slavne tvrdjave kninske, koliko i za namirivanje ostalih druŝtvenih neobhodnih troškova, pa jim u tu svrhu ŝalju sabirni arak. Gojiti je pak čvrstu nadu, da će se gospoda članovi svojski zauzeti oko toga rodoljubnoga posla, te što prije popunjene sabirne arke, uz prikupljene makar i manje svote, dostaviti podpisanomu Upraviteljstvu. One pak koji su zaostali sa izplatom članarine, podpisani mole najuljudnije, da se požure dostaviti jim dotične svote, koje su za pojedince upravo neznatne, dočim po velikom broju potragljivaca, sačinjavaju za druŝtvo takav iznos, koji bi mu u velike pomagao, kad bi se podpuno mogao utjerati.

Podpisani nastoje svim silama da promieću prohibitke druŝtvene, dobrovoljno vršeć mnogobrojne i teŝke svoje duŝnosti, ali bez pomoći svih druŝtvenih članova, njihov rad ne može nego da zapinje.

Obstanak »Starohrvatske Prosvjete« samoj upravi pa i ciealom druŝtvu neobhodno je potrebit, jer se po njoj uprav uzdrži živ saobraćaj i utvrđuje se sveza izmedju Uprave i druŝtvenih članova izuaŝaju se na javnost uspjesi druŝtvenog upravnog i znanstvenog rada, prikazuju se hrvatskomu narodu i znanstvenim krugovim ostalih naroda proizvodi kulture naših pradjedova, a time se podiŝe narodni ponos i stieće se ŝtovanje hrvatske prošlosti kod ostalih naroda. U tolikom i tako obseŝnom radu naravska je stvar, da treba da bude nedostataka i pogreŝaka, i da će biti mnogo čemu zamjeriti. Nego pošto je rad našega druŝtva javan i otkriven, tako bi mu uprav mnogo koristilo, kad bi ga na to pozvani rodoljubi i učenjaci podvrgli strogoj bezstrastvenoj ali javnoj kritici, nebi li ga doveli k pravoj stazi, ako se po čemu nahodi na stranputici. Tako je u p. čuti gdje neki tvrde, da je suviŝno izdavanje »Starohrvatske Prosvjete« i da je skopćano sa velikim troškovima, a ne uzimlje se u obzir znamenita činjenica, da je to glasilo silno doprinelo samom obstanku druŝtva, pomnoŝivŝi mu broj druŝtvenih članova, i da ga je tako omogućilo k postizavanju glavnih druŝtvenih ciljeva, pa da bi se teŝko i ŝtetonosno oćutio njegov gubitak. Prigovori po zakuteim nabacivani ne imaju nikakove vrijednosti, nego nanose druŝtvu osjetljivu ŝtetu, a pravi prijatelji druŝtva imali bi Upraviteljstvu u javnosti pokazati drugi naćin objelodanjivanja otkrivenih starih hrvatskih spomenika, bez uŝtrba druŝtvenih ekonomiećnih prohibitaka i hrvatskog starinarstva.

Upraviteljstvo upravo ŝeljno oćekuje ozbilnu javnu kritiku i praktiećno izvedive savjete.

U Knjnu dne 24. rujna 1899.

Za Upraviteljstvo Hrvatskoga starinarskoga druŝtva:

Predsjednik:

Fra Luigj Marun.

Za znanstveni odbor:

Franjo Radić

Urednik „Starohrvatske Prosvjete“.

Izplatiše članarinu za godinu 1898 — 99.

P. N. Gospoda: I. Radimiri, Kotor. — O. I. Drazetić, Brajkovići. — M. Tabain, Smokvica. — O. S. Petrović, Preseka. — Franjevački samostan, Livno. — Dr. D. vitez Mašek, Zagreb. — V. Premuda, Krk. — V. pl. Pušić, Varaždin. — J. Lehpamer, Varaždin. — O. A. Roko, Imotski. — Dr. L. Moretti, Trogir. — Dr. M. Drinković, Vodice. — A. Dolački, (i za 97.) Mreznica. — G. M. Erler (za 96., 97. i 98., 1 for. za 99.).

Za godinu 1899.:

M. Ilišević, Lipovljani. — Dr. S. Boroša, Zagreb. — F. Arnold, Zagreb. — Dr. V. Rubignoni, Trogir. — N. vitez Duboković, Jelsa. — Dr. I. Kržanić, Kotor. — Častnička knjižnica, Sisak. — Dr. G. Baron, Zagreb. — Dr. F. Suk, Zagreb. — I. Milčetić, Varaždin. — Kot. učitelj, knjižnica, Korčula. — Dr. Kendjelić, Sarajevo. — Dr. F. Kucelić, Mitrovica. — I. Rukavina, Koszeg. — J. Modrić, Benkovac. — G. Crnadak, Zagreb. — Dr. V. Devčić, Zagreb. — T. Dragičević, Žepče. — M. pl. Novaković, Beč. — Kr. gornjogradska gimnazija, Zagreb. — F. Batić, Velika Gorica. — M. Pilar, Zagreb. — Kot. učitelj, knjižnica, Kastav. — Dr. A. Predoević, Zagreb. — Dr. A. Pavelić, Zagreb. — B. Šulentić, Novi. — J. Bubanović, Zagreb. — V. Škarpa, Zaton. — Samostan franjevački, Trsat. — I. Vidović, Šibenik. — A. Kaić, Livno. — Dr. D. Trinajstić, Pazin. — P. Zlatar, donji Humac. — I. Polić, Crikvenica. — Dr. Poduje, A. Dobrilović, P. Macanović, F. Uzum, Kotor. — Dr. K. vitez Abelić, Zadar. — I. Kukić, Ljubljana. — I. Ivanović, Preko. — A. vitez Brčić pl. Zadar. — I. K. Benzon, Muć. — Lj. Sova, Samobor. — O. F. Ravlić, Lovreć. — P. Ergovac, Stari. — F. Brajković, Zadar. — Ravnateljstvo ženskog liceja, Zagreb. — O. P. Plepel, Lečevica. — Dr. R. Linić, Trsat. — I. Tuškan, Varaždin. — M. Nekić, Zadar. — O. V. Gruica, Suhi dolac. — I. Ljubić-Dobrinić, Split. — I. Zanchi, Segeta. — Dr. Vl. Blaž, Rieka. — Dr. I. Marović, Sinj. — A. Lobmayer, Erdevik. — J. Petrić, Brusje. — Dr. J. Pliverić, Osiek. Dr. J. Pliverić, J. Bezuk, Vl. Mazuranić, Dr. M. Maurović, Dr. J. Šilović, I. Turković, Dr. N. pl. Tomašić, S. Pliverić, L. Radičević, Dr. D. Premuš, A. Starec, I. Pliverić, M. Lenuci, Dr. L. Andrassy, svi u Zagrebu. — Hr. čitaonica, Jelsa. — O. I. Šimunović, Šibenik. —

Dr. F. Bučar, Zagreb. — Dr. B. Bibica, Vela Luka. — Hr. Sokol, Komiza. — Ravnateljstvo kr. gimn. Vinkovci. — M. Glavan, Sušak. — Hr. Čitaonica, dol. Stubica. — P. Šimeta, Stari. — D. König, Dr. Vl. Crnadak, Dr. B. Superina, N. Šipuš, I. Šipuš, M. Sigur, Dr. D. Barković, Dr. E. Lana, V. Beck, Dr. A. Mocnay, svi u Sisku. — Čitaonica, Gjurjjevac (1-50 za $\frac{1}{2}$ god.). — Božo Ratković, Gospić. — Dr. Josip Poređel, Dubrovnik. — O. Marinko Vukušić, Runović. — Josip pop Šafran, Vel. Grdjevac. — Josip pop Stojković, Podgora. — Josip pop Matković, Kmn.

Za tekuću godinu:

I. Orašković, Zadar. — G. Babić, Djakovo. — G. Urlić, Zadar. — Dr. B. Arneri, Korčula. — P. Šimeta, Stari. — S. Vulović, Perast. — Dr. D. Trinajstić, Pazin. — Hr. Čitaonica, dol. Stubica. — J. Bar. Vranjani, Rieka. — D. Grof. Drašković, Bukovac. — M. Glavan, Sušak. — »Hrvatski Sokol«, Komiza. — Julij Bubanović, Zagreb. — Ilija Kučić, Ljubljana. — Dr. Mate Juraković, Makarska. — O. Miho Bronić, Karin. — Dr. Fran Kucelić, Mitrovica (za I-vo pol.).

